ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ» ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

«Διερεύνηση δυνατοτήτων προώθησης του προτύπου του βιώσιμου τουρισμού μέσω της ανάπτυξης δικτύου/συνεργατικού σχηματισμού (cluster). Η περίπτωση της νήσου Σάμου».

Διπλωματική Εργασία.

Ευάγγελος Καραθανάσης

Αθήνα, 2019,

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ» ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Δέσποινα Σδράλη (Επιβλέπουσα)
Επίκουρη Καθηγήτρια

Πάρις Τσάρτας
Καθηγητής

Γεώργιος Μαλινδρέτος
Επίκουρος Καθηγητής

Ο Ευάγγελος Καραθανάσης

δηλώνω υπεύθυνα ότι:

1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

2) Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

«Για να πάρουμε ιδέες πως οργανώνεται μια αποτελεσματική οικονομία και πολιτική δε χρειάζεται καν να κοιτάξουμε πέρα από το ίδιο μας το σώμα, που τα ποικίλα αλλά συνεργαζόμενα κύτταρα και όργανα του αποτελούν για μας ένα λαμπρό παράδειγμα πώς να διαμορφώσουμε το κοινωνικό μας μέλλον.»

Σαχτούρη Ελισάβετ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την ανεκτίμητη προσφορά της Επίκουρης Καθηγήτριας κυρίας Σδράλη Δέσποινας, η οποία ήταν η επιβλέπουσα της διπλωματικής μου εργασίας. Η εμπειρία της στα θέματα δικτύωσης αλλά και βιώσιμου τουρισμού, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην αποφασή μου να επιλεχθεί ως η καθοδηγήτρια των πεποιθήσεων και προσδοκιών των ερευνητικών μου ανησυχιών. Πιστεύω ότι η επιμονή και υπομονή που μου έδειξε, συνέβαλαν ακράδαντα στην εύρεση του θέματος και στην κάλυψη των όποιων ανασταλτικών παραγόντων πρόεκυπταν κατά την διεξαγωγή αυτής της μελέτης.

Επίσης, θεωρώ τιμή μου που είχα την τύχη να γνωρίσω και να έχω στην επιτροπή τον Καθηγητή κύριο Πάρι Τσάρτα, χάριν στον οποίο έχω εμπνευστεί και έχω γίνει υποστηριχτής του βιώσιμου τουρισμού.

Η επιλογή του Επίκουρου Καθηγητή κυρίου Γεωργίου Μαλινδρέτου, είχε ως σκοπό να αποτελέσει την ιδανική τριάδα αυτής της επιτροπής, διότι τον εκτιμώ ιδιαίτερα για την ατελείωτη καινοτόμα διάθεση που τον διακρίνει κυρίως σε θέματα δικτύων διανομών.

Θέλω να ευχαριστήσω επίσης, όλα τα μέλη του διδακτικού και διοικητικού προσωπικού του μεταπτυχιακού προγράμματος «Βιώσιμη Ανάπτυξη», οι οποίοι/ες με ενέπνευσαν και συντέλεσαν, ώστε να εκπληρώσω το όνειρο μου.

Δε μπορώ να μην ευχαριστήσω τους γονείς μου, οι οποίοι, αν και δεν κατάλαβαν ποτέ γιατί ήθελα να αλλάξω κατεύθυνση επαγγελματική (απόφοιτος λογιστικής), με βοήθησαν να ανταπεξέλθω στις οικονομικές απαιτήσεις του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη σύντροφο μου Αλίκη, η οποία στάθηκε δίπλα μου στις όποιες δύσκολες στιγμές μου παρουσιάζονταν κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ακόμη, όλους τους κολλητούς μου φίλους, οι οποίοι πάντα με παρότρυναν (ο καθένας με το δικό του τρόπο) να ολοκληρώσω τις σπουδές μου.

Τέλος, νιώθω ευγνώμων προς όλη την ομάδα του συνεργατικού καφενείου Κρίκου, τα οποία τα μέλη της, μου δώσανε την ευκαιρία να ζήσω και να γνωρίσω την «ιδέα» της συλλογικότητας και μαζί τους να πιστέψω και να οραματιστώ σε ένα μέλλον όπου θα επικρατήσει η ισότητα μεταξύ των ανθρώπινων κοινωνιών..

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη στα Ελληνικά……13

ABSTRACT……14

Εισαγωγή……15

Βιβλιογραφική ανασκόπηση……16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Θεωρητική Προσέγγιση……..18

1.1. Κοινωνικό κεφάλαιο και βιωσιμότητα……..18

1.2. Κοινωνικά δίκτυα……20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Καινοτομία……21

2.1. Καινοτομία και νέες τεχνολογικές επιχειρήσεις οι οποίες προέρχονται από τη συννεργασία των επιχειρήσεων……21

2.2. Πράσινη, Περιβαλλοντική και Κοινωνική Καινοτομία…….22

2.3. Εταιρική κοινωνική ευθύνη και ενδιαφερόμενα μέρη. …….22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Θεωρητικές Προσεγγίσεις της Διακυβέρνησης για τη Βιωσιμότητα…24

3.1. Διακυβέρνηση……24

3.2. Συνεργατική Διακυβέρνηση……..25

3.3. Διατομεακή διακυβέρνηση……26

3.4. Προσαρμοστική Διακυβέρνηση……27

3.5. Διακυβέρνηση για την αειφορία……..30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Κοινότητα……32

4.1. Αναγνώριση και ενδυνάμωση του ρόλου της κοινότητας……32

4.2. Ο ρόλος των αυτόχθονων πληθυσμών στη διατήρηση της βιοποικιότητας τουριστικών προορισμών……..32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Βιώσιμη Ανάπτυξη……35

5.1. Η σημασία της Τοπικής Ατζέντας 21 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη….35

5.2. Ενίσχυση ανοικτών, συμμετοχικών, δημοκρατικών διαδικασιών και

προώθησης εταιρικών σχέσεων……..36
5.3. Προώθηση της πολιτικής συνοχής και της διασύνδεσης: η περίπτωση του τουριστικού τομέα……...37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. Τουρισμός……39
6.1. Τα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης……39
6.1.1. Πρότυπο οργανωμένου μαζικού τουρισμού……39
6.1.1.1. Κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού και φέρουσα ικανότητα (ΦΙ)……39
6.1.2. Πρότυπο βιώσιμου τουρισμού……41
6.1.2.1. Χωροταξικός σχεδιασμός και αρχές βιώσιμου τουρισμού……42
6.1.2.2. Βασικά στοιχεία σχεδιασμού βιώσιμου τουρισμού……43
6.1.2.3. Επίπεδα σχεδιασμού της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης…44
ΚΕφΑΛΑΙΟ 7. Συνεργατικοί σχηματισμοί……45
7.1. Θεωρητικές έννοιες και ορισμοί……45
7.2. Clusters, επιχειρηματικά δίκτυα και clustering……45
7.3. Χαρακτηριστικά των clusters……47
7.4. Κατηγοροποίηση συνεργατικών σχηματισμών……48
7.5. Φάσεις ανάπτυξης και βιώσιμη διαχείριση «συστημάτων-συστάδων» επιχειρήσεων……49
7.6. Διαδικασία υλοποίησης πρωτοβουλιών δικτύωσης……50
7.7. Ενδεικτικές δράσεις των clusters……53
7.7.1. Ανάπτυξη των επιχειρήσεων-μελών του cluster……53
7.7.2. Ενδυνάμωση του cluster……54
7.7.3. Βελτίωση του εξωτερικού περιβάλλοντος……55
7.7.4. Δείκτες ανάλυσης απόδοσης συνεργατικών σχηματισμών….56
7.8. Ο κύκλος ζωής του cluster……57
7.9. Τα οφέλη από τη συμμετοχή των επιχειρήσεων σε συστάδες..58
7.10. Προβλήματα-κίνδυνοι κατά τη λειτουργία των clusters……..59

7.11. Ανασταλτικοί παράγοντες συμμετοχής των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (ΜΜΕ) σε συνεργατικούς σχηματισμούς ή επιχειρηματικά δίκτυα…59
7.12. Αξιοποίηση ανθρώπινου δυναμικού κατά την διάρκεια υλοποίησης των επιδιώξεων του Cluster……61
7.13. Διαμεσολαβητές καινοτομίας……62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. Ευρωπαϊκή Επιτροπή και clusters……65
8.1. Ο οικονομικός αντίκτυπος των συμπλεγμάτων στην ανταγωνιστικότητα και την καινοτομία……65
8.1.1. Clusters και επιδόσεις καινοτομίας των επιχειρήσεων και των Περιφερειών……65
8.1.2. Clusters και οικονομικές επιδόσεις……66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. Συνεργατικοί Σχηματισμοί για την από Κοινού Εκμετάλλευση Τοπικών Πόρων (Εθνική και Διεθνής εμπειρία)……68
9.1. Mastiha shop……68
9.2. Δίκτυο βιολογικών προϊόντων Βορείου Ελλάδος……69
9.3. Το agro-cluster οίνου της Λατινικής Αμερικής……69
9.3.1. Η εξέλιξη των συμπλεγμάτων οίνου της Λατινικής Αμερικής…..69
9.3.2. Η αναβάθμιση των ομάδων παραγωγών της Λατινικής Αμερικής…70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10. Clusters και Βιώσιμος Τουρισμός……73
10.1. Εννοιολογική προσέγγιση των συνεργατικών σχηματισμών (clusters) βιώσιμου τουρισμού……73
10.2. Ενδιαφερόμενα μέρη των clusters βιώσιμου τουρισμού……73
10.3. Μελέτες περιπτώσεων τουριστικών clusters……74
10.3.1. Το Δίκτυο Επιχειρήσεων Χαλκιδικής Α.Ε……75
10.3.2. Το τουριστικό cluster της Περιφερειακής Ενότητας Δράμας (ECSTASY)……80
10.3.3. Οι Διαδρομές της Ελιάς……84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Η μελέτη περίπτωσης της Νήσου Σάμου……86

11.1. Το φυσικό περιβάλλον της Σάμου……86
11.1.1. Μορφολογία εδάφους……86
11.1.2. Κλίμα……86
11.1.3. Χλωρίδα……86
11.1.4. Πανίδα……88
11.2 Το ανθρωπογενές περιβάλλον της Σάμου……88
11.2.1. Πολιτισμικός πλούτος……88
11.2.2. Δημογραφικά στοιχεία……89
11.2.3. Οικονομικά στοιχεία……89
11.3. Η τουριστική ταυτότητα της Σάμου……91
11.3.1. Αποτίμηση των συνθηκών ανάπτυξης του τουρισμού στη Σάμο….91
11.3.2. Οι επιπτώσεις του τουρισμού στη Σάμο……93
11.3.3. Η Φέρουσα Ικανότητα της Σάμου……94
11.3.4. Ο Χωροταξικός σχεδιασμός της Σάμου……95
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12. Η μεθοδολογία της έρευνας……99
12.1. Συνεντεύξεις……99
12.2. Ερευνητικό εργαλείο……100
12.3. Δείγμα και τεχνική δειγματοληψίας……100
12.3.1. Ανάλυση δεδομένων-Συμπεράσματα αποτελεσμάτων……101
12.3.2. Σχολιασμός-Συζήτηση αποτελεσμάτων με βάση τη βιβλιογραφία..135
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ……138
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……141
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ……159
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ……159
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ……164
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ: ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ……167
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ……170

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικ.1. Ο προσαρμοστικός κύκλος……σ.29
Εικ.2. Στάδια κύκλου ζωής των clusters……..σ.58
Eik.3. Εννοιολογική απεικόνιση του ιδανικού δικτύου γεωργικής αξίας……σ.72
Εικ.4. Η σύνθεση των ερωτηθέντων……σ.101
Εικ.5. Κατηγοριοποίηση Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας……σ.107
Εικ.6. Κατηγοριοποίηση Ιδιωτών με βάση τη δραστηριότητα τους……σ.108
Εικ.7. Εμπόδια/προβλήματα τουριστικής ανάπτυξης……..σ.129
Εικ.8 Ηλικιακή κατανομή ερωτηθέντων……σ.130
Εικ.9. Τόπος διαμονής ερωτηθέντων……σ.131
Εικ.10. Χρόνος διαμονής των ερωτηθέντων στη Σάμο……σ.131
Εικ.11. Μορφωτικό επίπεδο ερωτηθέντων……σ.132
Εικ.12. Σχέση ερωτώμενων με τον τουρισμό……σ.133
Εικ.13. Προηγούμενη εμπειρία συμμετοχής των ερωτηθέντων σε δίκτυο..σ.133
Εικ.14. Δήλωση συμμετοχής ή μη στη δημιουργία cluster……s.134
Eik.15 Η εποχικότητα του τουρισμού με βάση τις αφίξεις στα νησιά του Β. Αιγαίου (2013)..σ.135

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίν.1: Αντιλήψεις των ενδιαφερόμενων μερών στις επιπτώσεις του τουρισμού και τη βιωσιμότητα……σ.104
Πίν.2: Αυτό-αξιολόγηση του τουρισμού την τρέχουσα κατάσταση στην κοινότητα…σ.113
Πίν.3: Συμμετοχή και εμπλοκή των ενδιαφερόμενων μερών……σ.118
Πίν.4. Αντιλήψεις των ενδιαφερόμενων μερών όσον αφορά τα εμπόδια δημιουργίας του δικτύου/cluster……σ123

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Σχ.1: Διαδικασίες (στάδια) εφαρμογής της Τ.Α.21……σ.35
Σχ.2: Σχεδιασμός Βιώσιμης Τουριστικής Ανάπτυξης……σ.44
Σχ.3: Χαρακτηριστικά των clusters……σ.48
Σχ.4: Φάσεις ανάπτυξης των συστάδων (clusters)……σ.50
Σχ.5: Δείκτες γενικής εικόνας ή κατάστασης των clusters……σ.56
Σχ.6: Εμπόδια/προβλήματα συνεργασίας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων…σ.60

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έννοια της βιωσιμότητας πρέπει να είναι άριστα συνδεδεμένη με την έννοια της τουριστικής ανάπτυξης (Cohen, 2002). Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη είναι μια συνεχής διαδικασία που απαιτεί μεταξύ άλλων τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών. Μία από τις μεθόδους για τη διάρθρωση του βιώσιμου τουρισμού, είναι οι συνεργατικοί σχηματισμοί (clusters), δεδομένου ότι η λειτουργία τους στηρίζεται σε κάθετες και οριζόντιες δικτυώσεις, καθώς και σε στρατηγικές εταιρικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών του τουρισμού.

Η μελέτη αυτή διερευνά τη δυνατότητα σχηματισμού ενός τουριστικού cluster στο νησί της Σάμου. Το έγγραφο βασίζεται στα πρωταρχικά δεδομένα που συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίων μεταξύ 100 ερωτηθέντων και ταξινομήθηκαν σε τέσσερις ομάδες ενδιαφερομένων: α) δημόσιες αρχές, β) ιδρύματα κοινωνικής οικονομίας, γ) εμπειρογνώμονες / ακαδημαϊκούς και δ) ιδιώτες επιχειρηματίες. Η μελέτη δίνει έμφαση στο γνωστικό επίπεδο των ερωτηθέντων σχετικά με τις αρχές του βιώσιμου τουρισμού, τις αντιλήψεις τους για την τρέχουσα τουριστική ανάπτυξη στο νησί και τις πεποιθήσεις τους σε θέματα συνεργασίας και διακυβέρνησης με στόχο την αειφόρο ανάπτυξη της περιοχής. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, αναλύθηκαν, χρησιμοποιώντας περιγραφικά στατιστικά στοιχεία, όπου και διεξήχθη η στατιστική μέθοδος ANOVA (ανάλυση διακύμανσης), ώστε να προσδιοριστεί η ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών μεταξύ των ενδιαφερόμενων ομάδων.

Η πλειονότητα των ενδιαφερομένων είναι συνυφασμένη με την ιδέα του αειφόρου τουρισμού και της ομαδοποίησης. Η συμμετοχή όλων, θεωρείται απαραίτητη για την επίτευξη αυτού του στόχου και το κοινό όραμα αποτελεί βασικό εργαλείο για τη διαδικασία ενός ολοκληρωμένου σχεδίου τουριστικής ανάπτυξης. Τα ευρήματα αποκαλύπτουν τη σημασία μιας τουριστικής στρατηγικής, που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις επιθυμίες των ενδιαφερομένων, μέσω της ανάπτυξης ενός βιώσιμου αγροτουριστικού cluster. Η μελέτη αυτή, επιχειρεί να αποτελέσει ένα κατευθυντήριο εργαλείο των υπεύθυνων χάραξης πολιτικής και σχεδιασμού του τουρισμού της Σάμου, διατηρώντας και προωθώντας, ταυτόχρονα, τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης.

Λέξεις κλειδιά: Βιώσιμος τουρισμός, συνεργατικοί σχηματισμοί, αντιλήψεις ενδιαφερόμενων μερών, Νήσος Σάμος.

ABSTRACT

The meaning of sustainability must be perfectly linked to the concept of tourism development (Cohen, 2002). Sustainable tourism development is a continuous process and it requires, among others, the involvement of all relevant stakeholders. One of the methods for structuring sustainable tourism is clusters since they are built on vertical and horizontal networking and strategic partnerships between tourism stakeholders.

This study investigates the possibility of forming a tourism cluster on the island called Samos. The paper is based on the primary data which was collected through questionnaires among 100 respondents, categorized into four stakeholder groups: a) public authorities, b) social economy institutions, c) experts/academics and d) private entrepreneurs. The study emphasizes on the respondents' cognitive level regarding the principles of sustainable tourism, their perceptions towards the current tourism development on the island and their beliefs on issues of cooperation and governance aiming at the sustainable development of the region. The collected data was analyzed using descriptive statistics and an ANOVA test was performed to determine the existence of statistically significant differences between the stakeholder groups.

The majority of the stakeholders are generally welcoming of sustainable tourism and clustering. Participation of all is considered as necessary to achieve this goal and the common vision is a key tool for the process of an integrated tourism development plan. The findings reveal the importance of a tourism development strategy that is in line with the needs and wants of the stakeholders through a sustainable agrotourism cluster. The study attempts to provide a guiding tool for policy makers and tourism designers, specifically at Samos, while maintaining and promoting the goals of sustainable development.

Keywords: Sustainable tourism, clusters, stakeholders' perceptions, Samos Island.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο σχεδιασμός ενός προτύπου βιώσιμου τουρισμού σε μια περιοχή, προϋποθέτει, μια συνεχώς μεταβαλλόμενη διαδικασία διαχείρισης των αναγκών και ζητημάτων της. Είναι σημαντικό να προσαρμόζεται πάντα με τις περιβαλλαντικές συνθήκες και τις κλιματικές αλλαγές του τόπου, να καλύπτει τις ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων και να τους διαμοιράζει τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν από την δραστηριότητα τους στον τουρισμό της περιοχής τους. Επιπλέον, είναι απαραίτητη η διατήρηση και η ανάδειξη των φυσικών και πολιτιστικών τους πόρων, ώστε να διαφυλαχθούν ακέραια για τις επόμενες γενιές. Η προσέγγιση αυτή οδηγεί σε νέες μορφές εταιρικών σχέσεων, όπου όλοι οι ενδιαφερόμενοι (stakeholders) πρέπει να συνεργαστούν για τον προγραμματισμό και τη ρύθμιση της τουριστικής ανάπτυξης (Presenza et al., 2013).

Η σύνδεση μεταξύ των ενδιαφερομένων θα μπορούσε να αντανακλάται σε ένα τουριστικό δίκτυο ή αλλιώς τουριστικό cluster. Το τουριστικό cluster λόγω της καινοτομικής ικανότητας και λειτουργίας του, αποφέρει ευκολότερα την επίτευξη συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Βασίζεται σε μια μορφή κάθετης ή οριζόντιας δικτύωσης και σε στρατηγικές σύμπραξης μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών του τουρισμού. Στο πλαίσιο αυτό, διάφοροι πόροι, ιδέες και ικανότητες παρέχουν στους τουρίστες συνδυασμούς εμπειριών, καθιστώντας έναν προορισμό ελκυστικό, καθώς και πιο βιώσιμο. Ωστόσο, για να μπορέσουν οι ενδιαφερόμενοι να συμμετέχουν σε αυτού του είδους συμπλέγματος, απαιτείται η ύπαρξη ενός ικανοποιητικού γνωστικού αλλά και μορφωτικού επιπέδου (Moscardo, 2011).

Παρόλο που έχουν διεξαχθεί έρευνες σχετικά με τις αντιλήψεις των κατοίκων των νησιωτικών περιοχών της Ελλάδας (Andriotis, 2005; Haralambopoulos and Pizam, 1996, Pappas, 2008; Sdrali and Chazapi, 2007), καμία μελέτη δε σύγκρινε τις αντιλήψεις διαφορετικής κατηγορίας εμπλεκόμενων φορέων σε έναν ελληνικό νησιώτικο προορισμό. Επομένως, η συγκεκριμένη διπλωματική, αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια κάλυψης του χάσματος μεταξύ των αντιλήψεων διαφορετικών ομάδων ενδιαφερομένων, μέσω συγκριτικής μελέτης.

Ο σκοπός της εργασίας αυτής, είναι, να αναπτυχθούν οι βάσεις για έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό και προγραμματισμό της ανάδειξης του βιώσιμου τουρισμού σε μια περιοχή μελέτης και συγκεκριμένα της νήσου Σάμου. Επομένως, κρίνεται απαραίτητο, αφενός να γίνει καταγραφή των απόψεων των συμμετεχόντων για την υφιστάμενη κατάσταση της τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής. Αφετέρου, να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των σχέσεων

αλληλεπίδρασης μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών, έτσι ώστε να εξεταστεί η ενδεχόμενη δυνατότητα δημιουργίας ενός βιώσιμου τουριστικού προορισμού, μέσω της σύνθεσης ενός συνεργατικού σχηματισμού (cluster).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Η σωστή διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης απαιτεί υπεύθυνο σχεδιασμό. Για το σκοπό αυτό, περιοχές που βασίζονται οικονομικά στον τουρισμό, πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την αειφόρο ανάπτυξη (Sánchez Cañizares et al., 2016). Σε αυτό το πλαίσιο, διάφοροι συγγραφείς (Dabphet et al., 2012; Ellis & Sheridan, 2014; Imran et al., 2014; Sdrali et al., 2015; Waligoa et al., 2013) έδωσαν έμφαση στις απόψεις των ενδιαφερομένων ως μέρος της διαδικασίας σχεδιασμού.

«Τα ενδιαφερόμενα μέρη ορίζονται ως οποιαδήποτε ομάδα ή άτομο που επηρεάζεται ή μπορεί να επηρεάσει την επίτευξη των στόχων ενός οργανισμού» (Sánchez Cañizares et al., 2016). Οι Morales and Hernández, (2011), διακρίνουν δεκαπέντε διαφορετικούς φορείς του τουρισμού, ενώ τα κατατάσσουν σε τέσσερις βασικούς τύπους: α) κοινότητα υποδοχής, β) τους τουρίστες, γ) τους φορείς προώθησης του τουρισμού, τους ιδιοκτήτες επιχειρήσεων ή τους παροχής υπηρεσιών, καθώς και τους δ) δημόσιους οργανισμούς.

Οι φορείς του τουρισμού ορίζονται ως οι τοπικές κοινότητες, οι κυβερνητικές υπηρεσίες, τουριστικές επιχειρήσεις καθώς και οι ίδιοι οι τουρίστες. Οι Tomljenovic et al., (2013), πρόσθεσαν μια νέα ομάδα εμπλεκομένων μερών που ονομάζεται "ομάδες υπεράσπισης" (ακτιβιστές και μη κυβερνητικές οργανώσεις που μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη του τουρισμού). Σύμφωνα με τους Mitchell and Reid, (2001), μια κοινότητα με υψηλό επίπεδο τουριστικού ελέγχου και διαχείρισης μπορεί να έχει μια ευρέως δημοκρατική δομή με υψηλό ποσοστό ατομικής συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων και υψηλό ποσοστό τοπικής και προσωπικής ιδιοκτησίας. Ωστόσο, λόγω των ιδιοτελών συμφερόντων κάθε ομάδας, μπορεί να προκύψουν ποικίλες συγκρούσεις προσπαθώντας να αναπτύξουν τον τουρισμό με τον ανάλογο τρόπο. Κατά τους Cook et al., (2013), κάθε συμβαλλόμενο μέρος πρέπει να αντιληφθεί ότι τα οφέλη που προέρχονται από τον τουρισμό υπερτερούν του «κόστους» των αρνητικών επιπτώσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, η συνεργασία σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο είναι απαραίτητα για να διασφαλιστεί η ποιότητα ενός τουριστικού προϊόντος.

Η σύνδεση μεταξύ των ενδιαφερομένων μπορεί να αντικατοπτριστεί σε ένα τουριστικό cluster. Σύμφωνα με τους Cunha and Cunha (2005), το τουριστικό cluster μπορεί να οριστεί ως ομάδα εταιρειών και ιδρυμάτων που σχετίζονται με το τουριστικό προϊόν ή ομάδα προϊόντων. Η προσοχή εστιάζεται κυρίως στις σχέσεις μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών που περιλαμβάνουν κάποιο είδος μεταφοράς πόρων (υλική ή άυλη), τυπική ή άτυπη, αποκλείοντας έτσι τις καθαρές προσωπικές σχέσεις. Στον τομέα του τουρισμού, συλλογικές μορφές όπως ταξιδιωτικοί πράκτορες/ ξεναγοί, προμηθευτές του τουρισμού, βιομηχανία αναψυχής, εταιρείες μεταφορών, πανεπιστήμια, ιδρύματα κατάρτισης και άλλες σχετικές οργανώσεις συνεργάζονται «ανταγωνιστικά», με στόχο την επίτευξη συγκριτικών πλεονεκτημάτων.

Οι περισσότερες από τις μελέτες των αντιλήψεων και των στάσεων των ενδιαφερομένων έχουν επικεντρωθεί στις διαφορετικές αντιλήψεις των επιπτώσεων του τουρισμού μεταξύ των διαφόρων τύπων τοπικών παραγόντων (Perdue, 1990). «Η έλλειψη συντονισμού και συνοχής στο πλαίσιο της ιδιαίτερα κατακερματισμένης τουριστικής βιομηχανίας, είναι ένα πολύ γνωστό πρόβλημα για τους υπεύθυνους σχεδιασμού και διαχειριστές προορισμών» (Jamal, Getz 1995). Ο στρατηγικός σχεδιασμός δίνει πλέον μεγάλη έμφαση στις σχέσεις των συμμετεχόντων κατά τη διαδικασία σχεδιασμού, ενώ η εμφάνιση των θεωριών συνεργασίας και ανάπτυξης δικτύων υπογραμμίζει τη σημασία των δεσμών που πρέπει να υπάρχει μεταξύ των διαδικασιών διαμεσολάβησης και προώθησης της περιφερειακής ανάπτυξης. Υπάρχει μια αναδυόμενη αλλαγή στο παγκόσμιο τουριστικό προϊόν, που απαιτεί μεγαλύτερη συνεργασία σε τοπικό και σε περιφερειακό επίπεδο, για να εξασφαλιστεί ένα ποιοτικό τουριστικό προϊόν που να μπορεί να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά και σε διεθνές κλίμακα (Crouch, Ritcie 1999).

Οι θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι η ανθεκτικότητα της κοινότητας δημιουργείται και διατηρείται από μια σειρά παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών παραγόντων (ικανότητα παραγωγής πλούτου, πρόσβαση στην πίστωση, διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας και μέγεθος επιχείρησης), θεσμικοί παράγοντες, φυσικές και γεωγραφικές συνθήκες (υποδομές και γειτνίαση με περιοχές που είναι επιρρεπείς σε καταστροφές) και κοινωνικούς παράγοντες (κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνικά δίκτυα και προσκόλληση) (Guo et al., 2018).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Θεωρητική Προσέγγιση

1.1. Κοινωνικό κεφάλαιο και βιωσιμότητα

Η συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου κατά τους Dasgupta and Serageldin (1998) στη διατήρηση και στην ανάπτυξη της βιωσιμότητας, είναι αρκετά σημαντική, διότι στο πλαίσιο αυτό δίνεται μια αίσθηση της συνέχειας και της ανησυχίας για το περιβάλλον και τις μελλοντικές γενιές, χωρίς όμως να περιορίζεται η οικονομία και τα πρότυπα διαβίωσης των σημερινών κοινωνιών. Δεδομένου των διαφορετικών βαθμών βιοτικού επιπέδου εντός και μεταξύ των χωρών, ο καθορισμός των αναγκών με ουσιαστικό και συνεκτικό τρόπο είναι σχεδόν αδύνατο. Επομένως, ο ορισμός αναφερόμενος ως αποθεματικό του κεφαλαίου αποτελεί τη βάση της ευημερίας και του εισοδήματος της εκάστοτε γενιάς. Η αύξηση του κεφαλαίου είναι το μέσο παροχής ευκαιριών των μελλοντικών γενιών, υπό τον όρο, ότι το κεφάλαιο ορίζεται σε ένα με βάση τις ανάγκες του αυξανόμενου παγκόσμιου πληθυσμού. Στην οικονομία και όσον αφορά τις χρηματοδοτήσεις, η ιδέα της εξάντλησης του κεφαλαίου για τη δημιουργία ροής εισοδήματος δεν είναι κατάλληλη, επειδή το εισόδημα βασίζεται στην εξάντληση του κεφαλαίου το οποίο το καθιστά ως μη βιώσιμο.

Ο καθορισμός της βιωσιμότητας ως ευκαιρία, απαιτεί την αναζήτηση πέρα από τα παραδοσιακά μέτρα βιωσιμότητας, σε υπάρχοντα αποθέματα πλούτου, γνήσια ποσοστά αποταμίευσης σε ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο. Οι Pearce and Atkinson, (1993), διέκριναν τη βιωσιμότητα σε τρία επίπεδα:

α) Στην **αδύναμη** βιωσιμότητα, η διατήρηση των σημερινών επιπέδων του συνόλου του κεφαλαίου είναι ανεξάρτητα από τη σύνθεσή του (φυσικά, κοινωνικά ή ανθρώπινα). Αυτό το σενάριο υποδηλώνει ότι τα διαφορετικά είδη κεφαλαίων είναι απόλυτα εναλλάξιμα, τουλάχιστον εντός των ορίων των σημερινών επιπέδων οικονομικής δραστηριότητας και παροχής πόρων.
β) Στη **λογική** βιωσιμότητα, το κεφάλαιο διατηρείται ανέπαφα, λαμβάνοντας επίσης υπόψη τη σύνθεσή του. Έτσι, το πετρέλαιο μπορεί να εξαντληθεί όσο οι εισπράξεις επενδύονται σε άλλο είδος κεφαλαίου (π.χ. ανθρώπινου). Σύμφωνα με αυτό το σενάριο, οι χώρες επιδιώκουν να θέσουν το ελάχιστο επίπεδο κάθε είδους κεφαλαίου που είναι απαραίτητο ώστε να μην αυξηθούν οι ανησυχίες για τη δυνατότητα υποκατάστασης. Η παρακολούθηση διασφαλίζει ότι η ανάπτυξη δεν προάγει την αποδεκατισμό ενός είδους κεφαλαίου υπέρ άλλου. Αυτό αναγνωρίζει ότι το ανθρώπινο και το φυσικό κεφάλαιο είναι σε μεγάλο βαθμό υποκατάστατα αλλά

συγχρόνως και συμπληρωματικά. Σε αυτήν την περίπτωση πρέπει όλα τα είδη κεφαλαίου να συνδυάζονται.

γ) Στην **ισχυρή** βιωσιμότητα, τα αποθέματα των διαφόρων ειδών κεφαλαίου χωριστά, παραμένουν άθικτα. Έτσι, πάλι οι εισπράξεις από το πετρέλαιο (φυσικό κεφάλαιο) επενδύονται σε παραγωγή βιώσιμης ενέργειας και όχι σε άλλο περιουσιακό στοιχείο. Αυτό το σενάριο προϋποθέτει ότι το φυσικό και το ανθρώπινο κεφάλαιο δεν είναι πραγματικά υποκατάστατα αλλά μάλλον αλληλοσυμπληρώνονται στις περισσότερες παραγωγικές λειτουργίες. Για παράδειγμα, ένα πριονιστήριο (ανθρώπινο κεφάλαιο) είναι άνευ αξίας χωρίς δάσος (φυσικό κεφάλαιο). Την ίδια λογική υποστηρίζει ότι οι μειώσεις σε επενδύσεις εκπαιδευτικής πολιτικής, θα πρέπει να αντισταθμίζονται από επενδύσεις άλλων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων και όχι από επενδύσεις σε διαφορετικού τύπου π.χ. δημιουργία οδικών υποδομών.

Ο Putnam βλέπει το κοινωνικό κεφάλαιο ως σύνολο "οριζόντιων ενώσεων" μεταξύ των ανθρώπων που επηρεάζουν την παραγωγικότητα της κοινότητας. Οι ενώσεις αυτές περιλαμβάνουν δίκτυα εμπλοκής των πολιτών και κοινωνικών κανόνων. Δύο υποθέσεις αποτελούν τη βάση αυτής της έννοιας. Το πρώτο είναι ότι τα δίκτυα και οι κανόνες συνδέονται εμπειρικά. και δεύτερον, ότι έχουν σημαντικές οικονομικές συνέπειες. Στον ορισμό αυτό, το βασικό χαρακτηριστικό του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ότι διευκολύνει το συντονισμό και τη συνεργασία προς αμοιβαίο όφελος των μελών της ένωσης. «Η ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου συσχετίζεται άμεσα με τη συμμετοχή στα κοινά. Όσο πιο ετερόκλητες είναι οι ομάδες στις οποίες συμμετέχει ένα άτομο, τόσο μεγαλύτερος είναι ο συγκερασμός απόψεων, στάσεων και συμπεριφορών και τόσο περισσότερο αναπτύσσεται η ευελιξία»[1].

Ο Coleman (1988) θέτει μια δεύτερη, ευρύτερη έννοια, του κοινωνικού κεφαλαίου[2]. Ο Coleman θεωρεί το κοινωνικό κεφάλαιο ως μια ποικιλία διαφορετικών οντοτήτων, με δύο κοινά στοιχεία: όλα αποτελούνται από κάποια πτυχή της κοινωνικής δομής και διευκολύνουν ορισμένες ενέργειες των εμπλεκομένων - είτε προσωπικών είτε εταιρικών παραγόντων - μέσα στη δομή. Από την αρχή, ο ορισμός αυτός διευρύνει την έννοια ώστε να συμπεριλάβει στις κάθετες και οριζόντιες ενώσεις και τη συμπεριφορά άλλων μελών, όπως είναι οι επιχειρήσεις. Ο Coleman δηλώνει ρητά ότι «σε μια δεδομένη μορφή κοινωνικού κεφαλαίου, η διευκόλυνση ορισμένων

[1] psichologia.gr

[2] «Ο Coleman διέκρινε τρεις παραμέτρους του κοινωνικού κεφαλαίου: α) της εμπιστοσύνης, η οποία οικοδομείται μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα, διασφαλίζοντας, ότι οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντα των μελών θα διεκπεραιωθούν ομαλά, β) της πληροφορίας, η οποία διοχετεύεται μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα και γ) των κανονιστικών ρυθμίσεων και κυρώσεων που επιβάλλονται στα μέλη των δικτύων, υπαγορεύοντάς τους συγκεκριμένες συμπεριφορές».(psichologia.gr)

ενεργειών μπορεί να είναι πολύτιμη για κάποιους και επιβλαβής για άλλους" (Coleman 1988). Στην πραγματικότητα, αυτή η αντίληψη του κοινωνικού κεφαλαίου συλλαμβάνει όχι μόνο τις κοινωνικές δομές στο σύνολό τους, αλλά και το σύνολο των κανόνων που διέπουν τη διαπροσωπική συμπεριφορά.

Μια τρίτη, ακόμα πιο εμπεριστατωμένη άποψη κατά για το κοινωνικό κεφάλαιο, περιλαμβάνει, το κοινωνικό και το πολιτικό περιβάλλον που επιτρέπει τη θεμελίωση κανόνων που διαμορφώνουν την κοινωνική δομή. Εκτός από το μεγάλο βαθμό ανεπίσημων οριζόντιων σχέσεων που περιλαμβάνει η πρώτη έννοια και την κάθετη ιεράρχηση των οργανώσεων του δευτέρου, αυτή η άποψη περιλαμβάνει την θεσμοθέτηση θεσμικών σχέσεων και δομών, όπως οι κυβερνήσεις, τα πολιτικά καθεστώτα, το κράτος δικαίου, τα δικαστικά συστήματα καθώς και οι πολιτικές ελευθερίες.

1.2. Κοινωνικά Δίκτυα

.

Ένα κοινωνικό δίκτυο[3] μπορεί να οριστεί ως σύνολο κόμβων (π.χ. ατόμων, οργανισμών) που συνδέονται με ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων (π.χ. φιλίας, μεταφοράς χρημάτων, επικαλυπτόμενων μελών) συγκεκριμένου τύπου. Εστιάζει δηλαδή περισσότερο στις σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων που περιλαμβάνουν κάποιο είδος μεταβίβασης πόρων (υλικών ή άυλων), επίσημων ή ανεπίσημων, αποκλείοντας έτσι τις καθαρές προσωπικές σχέσεις. Αυτές οι σχέσεις μεταξύ των εταιρειών, διαφέρουν από εκείνες που αφορούν μόνο ανεπίσημη μεταφορά πληροφοριών, με εκείνες που αφορούν την επίσημη μεταβίβαση ή ανταλλαγή υλικών περιουσιακών στοιχείων. Έτσι, με τον όρο του κοινωνικού δικτύου, δεν εξετάζεται απλά η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα άτομα-μέλη των δικτύων επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, αλλά γίνεται και προσέγγιση όσον αφορά το ρόλο των εταιρικών δικτύων στην καινοτομία.

[3]«Τα κοινωνικά δίκτυα ορίζονται ως οι κοινωνικές σχέσεις που περιβάλλουν ένα άτομο, τα χαρακτηριστικά τους και ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τις εν λόγω σχέσεις. Τα κοινωνικά δίκτυα χαρακτηρίζονται από το μέγεθός τους, την πυκνότητα (συνδετικότητα μεταξύ των μελών), το δέσιμο, την ομοιογένεια, τη συχνότητα επαφής μεταξύ των μελών, τη διάρκεια και την αμοιβαιότητα (Berkman και Glass, 2000). Η συναισθηματική, ψυχολογική ή οικονομική στήριξη που μπορούν να αντλήσουν τα άτομα μέσω των κοινωνικών τους δικτύων είναι η κοινωνική στήριξη. Η έλλειψη κοινωνικής στήριξης και ο αποκλεισμός από τα δίκτυα θεωρείται ότι μειώνει τις δυνατότητες των ατόμων να αντιμετωπίσουν το άγχος, να αποκτήσουν κοινωνική ταυτότητα, να λάβουν συναισθηματική στήριξη ή υλική βοήθεια και να αποκτήσουν πρόσβαση σε υπηρεσίες και πληροφορίες (Walter et al., 1997). Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη κοινωνικής στήριξης έχει συνδεθεί με παράγοντες που επηρεάζουν την ποιότητα ζωής, όπως η ικανοποίηση από τη ζωή και η αίσθηση ευημερίας (Breezeet al., 2001)». (psichologia.gr):

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Καινοτομία

2.1. Καινοτομία και νέες τεχνολογικές επιχειρήσεις οι οποίες προέρχονται από τη συνεργασία των επιχειρήσεων

Η καινοτομία κατά τον Ζυγιάρη (2014), χωρίζεται σε πέντε διαστάσεις:

1) Η πρώτη αφορά τον χαρακτήρα της καινοτομίας. Η καινοτομία έχει εμπορική διάσταση και όχι μόνο τεχνολογική. Η έννοια της καινοτομίας δεν έχει νόημα αν δεν μπορεί να εφαρμοστεί από τις επιχειρήσεις για εμπορικούς σκοπούς.
2) Δεύτερον, υπάρχουν διαβαθμίσεις στην καινοτομία. Η καινοτόμος διαδικασία μπορεί να αφορά τη δημιουργία νέων προϊόντων ή υπηρεσιών, ή, συχνότερα, μόνο τη βελτίωση υφιστάμενων προϊόντων και υπηρεσιών.
3) Η καινοτομία προκύπτει από τη συλλογική εργασία, από τη μεταφορά τεχνογνωσίας, και την αναγνώριση από ένα σύνολο παραγωγικών δυνάμεων της ανάγκης ανάπτυξης εντελώς νέων ή βελτιωμένων υφιστάμενων προϊόντων.
4) Το διαφοροποιό στοιχείο στη διαδικασία παραγωγής καινοτομίας είναι ότι δεν αφορά ένα άτομο ή έναν οργανισμό, αλλά ένα δίκτυο στο οποίο πολλά διαφορετικά μέλη εργάζονται μαζί για την ανάπτυξή της.
5) Τέλος, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η χωρική διάσταση της καινοτομίας. Κάποιες περιοχές είναι περισσότερο καινοτόμες από άλλες. Για τον λόγο αυτό μπορεί κανείς να δεχτεί ότι όπως υπάρχουν διαβαθμίσεις στην ένταση της καινοτομίας, υπάρχουν αντίστοιχες και στη χωρική της διάσταση. Ανάλογα με τον τύπο του συνεργατικού σχηματισμού και τους συμμετέχοντες φορείς, το πεδίο δράσης του μπορεί να περιοριστεί στις παραγωγικές διαδικασίες ενός συγκεκριμένου κλάδου ή να επικεντρωθεί σε συγκεκριμένες τεχνολογίες και καινοτομικές δραστηριότητες.

Η παραγωγή τεχνοβλαστών (spin-offs) μέσω της συνέργειας και η αξιοποίηση της έρευνας, έχει επιφέρει αμοιβαία οφέλη στα εμπλεκόμενα μέρη. Απαιτείται λοιπόν, ένα σχέδιο συνεργατικής αξιοποίησης των ερευνητικών αποτελεσμάτων, καθώς θα αξιοποιείται η εμπορευματοποιήση αυτής της συνέργειας. «Ένα εννοιολογικό πλαίσιο για τη μεταβαλλόμενη θέση των πανεπιστημίων, των επιχειρήσεων και του Δημοσίου, μέσα στα συστήματα καινοτομίας, είναι το μοντέλο της «τριπλής έλικας»[4] («triple helix»), το οποίο υπογραμμίζει την αυξανόμενη

[4] «Στο μοντέλο της τριπλής έλικας οι παράγοντες εκπαιδευτικά ιδρύματα, επιχειρήσεις, κράτος αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, μεταβαίνοντας από τις δυαδικές σχέσεις επιχειρήσεων / κράτους, πανεπιστημίων / κράτους,

αλληλεπίδραση μεταξύ των θεσμικών αυτών οργανισμών στα συστήματα καινοτομίας. Εκτός από τους συνδέσμους μεταξύ των θεσμικών οργανισμών, κάθε οργανισμός πρέπει να αναλαμβάνει τους ρόλους του άλλου. Κατά συνέπεια, τα πανεπιστήμια υιοθετούν επιχειρηματικούς ρόλους, όπως το μάρκετινγκ και τη δημιουργία τεχνοβλαστών και οι επιχειρήσεις υιοθετούν μια ερευνητική διάσταση» (Ζυγιάρης, 2014). Το Δημόσιο είναι υπεύθυνο για τη χρηματοδότηση νέων επιχειρήσεων και καινοτόμων επενδυτικών σχεδίων συνοδευόμενα πάντα από κεφάλαια επιχειρηματικού κινδύνου (venture capital). Οι εταιρείες συμπλέγματος αλληλεπιδρούν συχνότερα με ερευνητικά ιδρύματα που βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη από άλλες επιχειρήσεις και έχουν ευκολότερη πρόσβαση στα διεθνή δίκτυα και κεφάλαια.

2.2. Πράσινη, Περιβαλλοντική και Κοινωνική Καινοτομία

«Η πράσινη καινοτομία (green innovation) αποτελεί μια ειδική μορφή καινοτομίας που αναπτύσσεται με απώτερο σκοπό την παραγωγή φιλικών προς το περιβάλλον (πράσινων) προϊόντων ή υπηρεσιών. Αντίστοιχα, ως περιβαλλοντική καινοτομία (environmental innovation) ορίζεται η καινοτομία που αναπτύσσεται στον κλάδο της προστασίας του περιβάλλοντος, ενώ η κοινωνική καινοτομία (social innovation) αναφέρεται στις καινοτόμες προσεγγίσεις που αναπτύσσονται στον χώρο της κοινωνικής οικονομίας με σκοπό την παραγωγή κοινωνικής αξίας και κοινωνικών υπηρεσιών» (Κατσίκης, 2013).

2.3. Εταιρική κοινωνική ευθύνη και ενδιαφερόμενα μέρη

Σύμφωνα με τον Murray (2004), η εταιρική κοινωνική ευθύνη των οργανισμών ή των επιχειρήσεων βασίζεται και μετριέται σε τρία επίπεδα, όπως: i) τις αρχές της κοινωνικής ευθύνης, ii) τις διαδικασίες κοινωνικής ανταπόκρισης και iii) τα αποτελέσματα της, καθώς σχετίζονται με τις κοινωνικές σχέσεις της επιχείρησης.

Θεσπίζοντας και οριοθετώντας την κοινωνική ευθύνη ενός δικτύου, προτείνεται η χαρτογράφηση των σχέσεων μεταξύ των ενδιαφερομένων[5], εξετάζοντας και ικανοποιώντας τις

πανεπιστημίων / επιχειρήσεων σε τριμερείς σχέσεις, κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο. Αυτές οι τριμερείς σχέσεις έχουν προκύψει από διάφορα θεσμικά εφαλτήρια ανά τον κόσμο, με κοινό στόχο την προώθηση μιας οικονομικής ανάπτυξης που βασίζεται στη γνώση… Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα ερευνητικά ινστιτούτα διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη και την εισαγωγή της καινοτομίας στην παραγωγή. Συγκεκριμένα, αποτελούν φορέα επιχειρηματικότητας, μέσω της σύστασης ή συμμετοχής σε νέες επιχειρήσεις (start-ups) ή δημιουργώντας θερμοκοιτίδες επιχειρήσεων υπό την καθοδήγησή τους.» (Ζυγιάρης, 2014).

[5] Ως ενδιαφερόμενο μέρος ορίζεται κάθε ομάδα ή άτομο που μπορεί να επηρεάσει ή να επηρεάζεται από την επίτευξη των στόχων του δικτύου/συστάδα, όπως οι ιδιοκτήτες, προμηθευτές, εργαζόμενοι, πελάτες, ανταγωνιστές, εγχώριες και ξένες κυβερνήσεις, μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί και ομάδες προστασίας του περιβάλλοντος και των καταναλωτών (Murray, J., 2004)

προσδοκίες τους, προϋποθέτοντας, ότι οι νόμιμες ανησυχίες τους, πρέπει να είναι ισορροπημένες και να πληρούνται σε οποιαδήποτε διαδικασία μέτρησης. Έτσι λοιπόν, στη διαχείριση των ζητημάτων της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, καθορίζονται τα κίνητρα και οι αρχές των επιχειρήσεων ξεχωριστά, αλλά και του δικτύου γενικότερα, καθορίζοντας έτσι την ταυτότητα τους και αναδεικνύοντας τις σχέσεις μεταξύ των ενδιαφερομένων. Δημιουργείται μια ερευνητική διάσταση των συμμετεχόντων, όπου εξετάζονται τα διάφορα θέματα που προκύπτουν και αναλύονται οι προοπτικές ανάπτυξης αυτών των αλληλεπιδράσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Θεωρητικές Προσεγγίσεις της Διακυβέρνησης για τη Βιωσιμότητα

«Αυτοί που μελέτησαν προσεκτικά τον τρόπο διακυβέρνησης των ανθρώπων, πρέπει να έχουν πεισθεί πως η τύχη των εθνών εξαρτάται από την εκπαίδευση των νέων»

Αριστοτέλης

Στην εργασία αυτή, η βιωσιμότητα παρουσιάζεται ως η κύρια ατζέντα για την κοινωνική αλλαγή και οι συνεργατικές προσεγγίσεις στη διακυβέρνηση προτείνονται ως το πιο αποτελεσματικό μέσο, ώστε ποιες κοινωνικές ομάδες θα μπορούσαν να εκπληρώσουν αυτήν την ατζέντα. Ταυτόχρονα, ωστόσο, το γενικό πλαίσιο αναφοράς για τα ζητήματα της διακυβέρνησης είναι ένα από τα πιο πολύπλοκα συστήματα, γεμάτο εγγενή αβεβαιότητα και έκπληξη. Αν και η βιβλιογραφία για τη διακυβέρνηση αειφόρου ανάπτυξης αναγνωρίζει σαφώς στοιχεία των συστημάτων σκέψης (π.χ., δίκτυα πολιτικής, πολυεπίπεδη διοίκηση, διεπαφές επιστημονική πολιτική), η παρούσα διπλωματική εφαρμόζει μια προοπτική συστημάτων, προκειμένου να εξηγηθούν οι περιπτώσεις πολυπλοκότητας της διακυβέρνησης, καθώς και τα προβλήματα κλίμακας που προκύπτουν.

Η κατανόηση του ρόλου της συνεργασίας πολλών διαφορετικών ενδιαφερόμενων μερών στη διακυβέρνηση για την αειφορία, επωφελείται μια ολοκληρωμένη προοπτική για τις κοινωνικές, οικολογικές, οικονομικές και θεσμικές απαιτήσεις για τη βιώσιμη ανάπτυξη ή τη βιωσιμότητα. Οι επιπτώσεις των αρχών διακυβέρνησης για τη βιωσιμότητα όπως περιγράφονται από τον Pollock (2009) είναι βαθιές. Υποστηρίζουν τη στροφή προς τη συνεργατική διακυβέρνηση και παρέχουν ένα πλαίσιο για περισσότερες ολοκληρωμένες διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές προοπτικές σε πολλαπλά επίπεδα.

3.1. Διακυβέρνηση

Κατά τον Pollock (2009), η διακυβέρνηση περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο κατευθύνεται και ελέγχεται η κοινωνία. Περιγράφει τις δομές και τις διαδικασίες που χρησιμοποιούνται από διάφορους κοινωνικούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένης της κυβέρνησης, για την επιρροή και τη λήψη αποφάσεων σε θέματα δημόσιας ανησυχίας. Η διακυβέρνηση μπορεί να χαρακτηριστεί ως «τα συλλογικά αποτελέσματα από την άσκηση εξουσίας και τον έλεγχο μέσω πολλαπλών κυβερνητικών και άλλων οργανώσεων, από τις οποίες η κάθε μία ακολουθεί τη δική της διαδικασία λήψης αποφάσεων». Στο παρελθόν, ήταν κοινά αποδεκτό, ότι η έννοια της

διακυβέρνησης, συμπεριελάμβανε τους ρόλους και τις ικανότητες του κράτους, μαζί με εκείνους του ιδιωτικού τομέα (που κυμαίνονται από μικρές επιχειρήσεις έως μεγάλες επιχειρήσεις) και την κοινωνία των πολιτών, ώστε να κατευθύνουν διάφορες κοινωνικές πτυχές που βρίσκονται πέρα από τις συμβατικές ανησυχίες της κρατικής ασφάλειας και της αναδιανομής των πόρων.

Το τεράστιο μέγεθος και η πολυπλοκότητα της βιωσιμότητας απαιτεί προσεγγίσεις διακυβέρνησης πέρα από τις δυνατότητες των συμβατικών παικτών, δηλαδή, των θεσμών του κράτους και της αγοράς. Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας περί διακυβέρνησης επιδιώκει να βελτιώσει τις τρέχουσες προσεγγίσεις διακυβέρνησης, μέσω ενός εκτεταμένου συνόλου παικτών που μοιράζονται ευθύνες και αλληλεπιδρούν σε διαφορετικά επίπεδα ή κλίμακες. Η διακυβέρνηση για τη βιωσιμότητα απαιτεί δημοκρατική συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών. Επιπλέον, οι προσπάθειες διακυβέρνησης πρέπει να αντιμετωπίζουν πολύπλοκα προβλήματα σε πολλαπλές χωρικές και χρονικές κλίμακες (τοπικές έως παγκόσμιες, βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες) προκειμένου να αναπτυχθούν οι καταλληλότερες, προσαρμόσιμες και βιώσιμες λύσεις. Αυτά τα "στρώματα" και "παίκτες" που εμπλέκονται στη βιωσιμότητα σχετίζονται με τις δομές και τις διαδικασίες της διακυβέρνησης. Αυτοί ανταποκρίνονται στα ερωτήματα όπως:

- ✓ Ποιος έχει συμμετοχή σε αυτό το θέμα;
- ✓ Πως οι διαφορετικοί κοινωνικοί και οικολογικοί πληθυσμοί επηρεάζονται και εκπροσωπούνται;
- ✓ Ποιος έχει τη δύναμη να επηρεάσει τις αποφάσεις;
- ✓ Ποια επίπεδα δικαιοδοσίας θα πρέπει να συμπεριληφθούν;
- ✓ Πως οι τελικές αποφάσεις μπορούν να παρθούν και στη συνέχεια να εφαρμοστούν;

.

3.2. Συνεργατική Διακυβέρνηση

Ένα από τα πρωταρχικά θέματα αυτής της μελέτης είναι η κατανόηση και η εφαρμογή της συνεργατικής διακυβέρνησης, προκειμένου να λαμβάνεται υπόψη, το ευρύτερο φάσμα αλληλεπιδράσεων μεταξύ των στρωμάτων και των παικτών που ασχολούνται με τη διακυβέρνηση για την αειφόρο ανάπτυξη. Η συνεργατική διακυβέρνηση είναι ένα αναδυόμενο σύνολο εννοιών και πρακτικών που προσφέρουν συνταγές για συνεκτική, συνειδητή και συχνά συναίνεση προσεγγίσεων στον προγραμματισμό, την επίλυση προβλημάτων και τη χάραξη πολιτικής. Η συνεργατική διακυβέρνηση είναι ένα εγγενές σύνολο πολλών ενδιαφερομένων

(ομάδων, εταιρειών), σύνολο πρακτικών και συμφερόντων, όπου οι συμμετέχοντες είναι συλλογικά εξουσιοδοτημένοι να λαμβάνουν αποφάσεις.

Οι πρωτοβουλίες συνεργασίας έχουν ενθαρρυνθεί από την άνοδο των όλο και πιο σύνθετων διεπιστημονικών, διατομεακών και πολυεπίπεδων προσεγγίσεων αντιμετώπισης προβλημάτων βιωσιμότητας όχι μόνο σε τοπικού, αλλά και σε διεθνές και παγκόσμιου βεληνεκούς. Οι δομές συνεργασίας και οι προσεγγίσεις της διακυβέρνησης θεωρούνται δημοκρατικές ευκαιρίες για την εμπλοκή των πολιτών, καθώς φέρνουν πολλαπλές προοπτικές και πολλαπλούς πόρους στην διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Σημαντικό για την αειφόρο ανάπτυξη, είναι το συμπέρασμα ότι οι αστικές οργανώσεις της κοινωνίας ενισχύουν την ικανότητα διακυβέρνησης μέσω της αυτοοργάνωσης των δικτύων και των συμπράξεων πολλών ενδιαφερομένων μερών, όπου μπορούν να είναι αποτελεσματικότεροι στην ενσωμάτωση θεμάτων που αφορούν εντολές, δικαιοδοσίες και τομείς επαγγελματικής εμπειρογνωμοσύνης.

Τέτοιες προσεγγίσεις συνεργατικής διακυβέρνησης χρησιμοποιήθηκαν για να κατευθύνουν τις κοινότητες προς μια μεγαλύτερη βιωσιμότητα σε τοπικό επίπεδο. Είναι φυσικό, για κάθε περιοχή να απαιτείται η διασφάλιση μιας προσαρμοσμένης διακυβέρνησης στις ανάλογες ανάγκες και συνθήκες του τόπου, προκειμένου όλοι αυτοί οι φορείς να ενεργούν με συνέπεια και αποτελεσματικότητα στην επιδίωξη της βιωσιμότητας. Σε αυτό το κρίσιμο σημείο, σοβαρό ρόλο διακατέχουν οι άτυποι θεσμοί, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών κανόνων και επιλογών. Τα αποθέματα βιόσφαιρας[6] στον Καναδά για παράδειγμα, είναι συνήθως αυτό-οργανωμένα και δημιουργούν πολλούς φορείς οργανώσεων, ως απάντηση στις πολύπλοκες προκλήσεις της οικολογικής διαχείρισης και των βιώσιμων μέσων διαβίωσης.

3.3. Διατομεακή διακυβέρνηση

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα που ευρέως αναγνωρίζονται, είναι αυτά που διασχίζουν τα σύνορα και τα όρια (π.χ. ρύπανση) ή ανήκουν στα κοινά (π.χ. αέρα, νερό, ωκεανοί). Αυτοί οι τύποι ζητημάτων συνήθως διασχίζουν μια ποικιλία κλιμάκων (π.χ. δικαιοδοσία, χωρική, χρονική) και απαιτούν πολυεπίπεδες πολιτικές δράσεις, συμπεριλαμβανομένων τοπικών δήμων,

[6] Η βιόσφαιρα είναι βασική αρχή στην αστρονομία, τη γεωφυσική, τη μετεωρολογία, τη βιογεωγραφία, την εξέλιξη, τη γεωλογία, τη γεωχημεία, και όλες τις επιστήμες που αφορούν τη γη και τη ζωή και είναι γνωστή ως και θεωρία της Γαίας. Η θεωρία της Γαίας με τη σειρά της είναι, μια κατηγορία επιστημονικών μοντέλων της γεωβιόσφαιρας, σύμφωνα με τα οποία η ζωή υποθάλπει και διατηρεί τις κατάλληλες συνθήκες για τον εαυτό της βοηθώντας στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος στην Γη κατάλληλου για την διατήρηση και τη συνέχεια της.(Wikipedia)

περιφερειακών αρχών, εθνικών οργανισμών και διεθνών συμφωνιών. Η διατομεακή διακυβέρνηση αναφέρεται στις σχέσεις αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κυβερνητικών υπηρεσιών, του ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας των πολιτών τόσο σε τοπικό αλλά και τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο.

Όπως αναφέρει ο Pollock (2009), η αύξηση των ενδιαφερόμενων ομάδων που εμπλέκονται σε οποιοδήποτε θέμα, μπορούν να συνδυαστούν με αμέτρητους τρόπους και σε πολλαπλές κλίμακες που οδηγούν σε «μπερδεμένες δικαιοδοσίες» και σε «μπλεγμένες ιεραρχίες». Αυτές μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο την ευθύνη και τη διαφάνεια που απαιτείται για τη σωστή διακυβέρνηση και την αποτελεσματική της εφαρμογή. Προκειμένου να αντιμετωπιστούν αυτά τα είδη σύνθετων και διασταυρούμενων προβλημάτων, εξετάζεται η διακυβέρνηση δομών και διαδικασιών που ξεκινούν από τους πολίτες και τις κοινοτικές ομάδες, στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας και όχι εκείνων που διοργανώνονται από την κυβέρνηση ή τον ιδιωτικό τομέα. Επειδή είναι αστικές, η κοινωνία θεωρείται στη βιβλιογραφία ως ο πρωταρχικός «τόπος» για την αυτοοργάνωση της συνεργατικής διακυβέρνησης. Ωστόσο, οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών αναλύονται με προσοχή ως προς το πως επηρεάζονται από τις επίσημες κυβερνητικές δραστηριότητες. Η επιλογή επίσης των μεμονωμένων αποθεμάτων της βιόσφαιρας, είναι χρήσιμο να διερευνούνται στην ίδια κλίμακα και μέσα σε ένα παρόμοιο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο.

Για τη βιωσιμότητα της κοινότητας, απαιτούνται μηχανισμοί διακυβέρνησης που είναι ικανά να αντιμετωπίσουν ζητήματα σε οποιαδήποτε κλίμακα, όπως οι διαχυτικές και σωρευτικές επιπτώσεις της παγκόσμιας αγοράς προς τις μικρές οικογενειακές εκμεταλλεύσεις. Οι κοινότητες είναι ευάλωτες σε συνδυασμούς τοπικών, παγκόσμιων περιβαλλοντικών αλλαγών και οικονομικών τάσεων και χρειάζεται να διευρύνουν περισσότερο την ανθεκτικότητα τους στην προσαρμογή τέτοιων εξελίξεων.

3.4. Προσαρμοστική Διακυβέρνηση

Η πολύπλοκη φύση των οικοσυστημάτων και των κοινωνικών συστημάτων, μαζί με τις σύνθετες δομές που αναδύονται για την αντιμετώπιση των ανησυχιών της διακυβέρνησης για τη βιωσιμότητα, υποδηλώνει, ότι το θέμα της προσαρμοστικής διακυβέρνησης θα πρέπει να διακατέχει κεντρική θέση σε κάθε τέτοια μελέτη. Κατά τους Kemp et al., (2005), «η αειφόρος

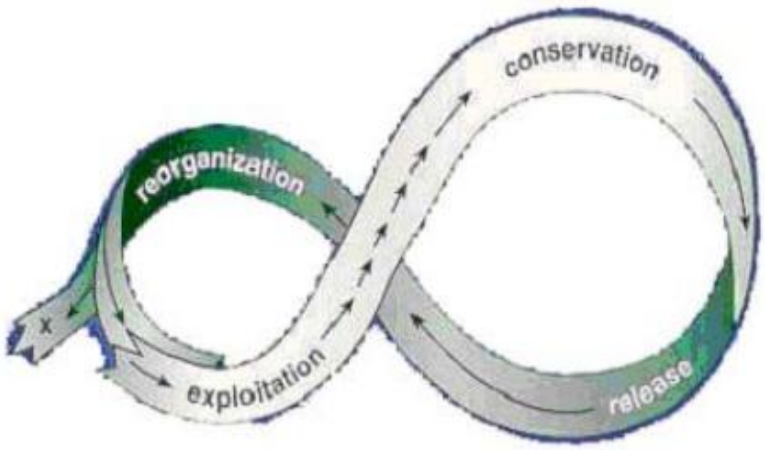
ανάπτυξη περιγράφει μια σταθερή διαδικασία θεσμοθετημένης προσαρμογής στις κοινωνικές αλλαγές».

Συμβατικές προσεγγίσεις διακυβέρνησης διαχείρισης πόρων και περιβάλλοντος, στην προσπάθεια τους να παράγουν αποτελεσματικότητα ώστε να ελέγξουν βασικές μεταβλητές του οικοσυστήματος, καθώς και βέλτιστη αξιοποίηση των αγαθών και των υπηρεσιών του οικοσυστήματος, αυξάνουν τελικά την ευαισθησία του συστήματος σε απροσδόκητες αλλαγές. Ο αυξανόμενος αριθμός αποτυχιών των σημερινών προσεγγίσεων οδήγησε στην απαίτηση πιο προσαρμοστικών καθεστώτων διακυβέρνησης που να μπορούν να αντιμετωπίσουν την αβεβαιότητα και αυτές τις απροσδόκητες αλλαγές.
Σε αντίθεση με την καθοδηγούμενη από την κυβέρνηση κορυφαία προσέγγιση, η προσαρμοστική διακυβέρνηση υποστηρίζεται από πολυκεντρικές θεσμικές ρυθμίσεις που είναι ένθετες, δημιουργεί αυτόνομες μονάδες λήψης αποφάσεων λειτουργίας πολλαπλών κλιμάκων. Η προσαρμοστική διακυβέρνηση βασίζεται σε διαφορετικού επιπέδου οργάνωσης και δικτύωσης μεταξύ διάφορων ατόμων, οργανισμών και ιδρυμάτων. Αυτή η μορφή διακυβέρνησης προβλέπει επίσης συνεργατικές, ευέλικτες, βασισμένες σε μαθησιακές προσεγγίσεις διαχείρισης των οικοσυστημάτων, γνωστή ως «προσαρμοστική συν-διαχείριση».

Προέρχεται από δεκαετίες θεωρητικής και εμπειρικής έρευνας σχετικά με τη δυναμική του συστήματος και την πρακτική διαχείρισης των πόρων. Η βάση αυτού του είδους των συστημάτων σκέψης είναι τριπλή: (1) οι συγκεντρωτικές προσεγγίσεις διαχείρισης εντολών και ελέγχου δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν τη βιωσιμότητα χρήσης των πόρων ώστε να διασφαλίσουν την οικολογική ακεραιότητα και να αντιμετωπίσουν τα συναφή οικονομικοκοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, (2) η ίδια η διαχείριση των πόρων δεν είναι ξεχωριστή, αλλά μέρος, ενός εγγενώς περίπλοκου, απρόβλεπτου, μη γραμμικού και προσαρμοστικού συνόλου συστημάτων, το οποίο οδηγεί στην παραδοχή, (3) ότι η κοινωνία και η φύση αντιπροσωπεύουν αλληλεξαρτώμενες πολύπλοκες κοινωνικές και οικολογικές αλληλεπιδράσεις από τοπικής έως παγκόσμιας κλίμακας. Η προοπτική των διασυνδεδεμένων ή ένθετων κοινωνικό-οικολογικών συστημάτων είναι αυτή που αντιπροσωπεύει τις νέες προκλήσεις διαχείρισης της διακυβέρνησης.

Η προκύπτουσα «θεωρία της παναρχίας» (σε σχέση με τις άτακτες ιεραρχίες) υποδηλώνει ότι τα φυσικά και κοινωνικά συστήματα μοιράζονται κοινά πρότυπα οργάνωσης, διαταραχής και αναδιοργάνωσης (που απεικονίζεται πιο εύκολα από την ωρίμανση των δασών, την εκδήλωση πυρκαγιάς και είναι ορατό σε οικονομικούς κύκλους, πολιτικά καθεστώτα κ.λπ.). Η

αναδιοργάνωση είναι που συνήθως επιτυγχάνεται μέσω μιας διαδικασίας αυτοοργάνωσης, που βασίζεται στη διαθεσιμότητα γενετικής πληροφορίας, στοιχείων οικοσυστήματος, θεσμικής μνήμης, κοινωνικού κεφαλαίου και πόρων. Στην ουσία, ο προσαρμοστικός κύκλος καταγράφει τα κοινά φαινόμενα τεσσάρων σταδίων και μεταβλητών, δηλαδή της αξιοποίησης ή εκμετάλλευσης, της διατήρησης, της κατάρρευσης και της αναδιοργάνωσης (εικόνα 1).

Εικόνα 1. Ο προσαρμοστικός κύκλος[7].

Ο κύκλος υπογραμμίζει ότι υπάρχει ένας περιορισμένος αριθμός κρίσιμων οδηγών που έχουν κάποια δομή και ότι οι δύο κύριες μεταβλητές είναι τα δυνητικά ή τα συσσωρευμένα κεφάλαια και η συνδεσιμότητα των στοιχείων του συστήματος. Η πρώτη φάση (μπροστινό βρόχο) του κύκλου, είναι αυτή που χαρακτηρίζεται από τη σχετικά προβλέψιμη επέκταση και ευημερία που δημιουργείται από την ανάπτυξη και την αξιοποίηση του συσσωρευμένου κεφαλαίου και πλούτου. Η δεύτερη φάση (πίσω-βρόχο), χαρακτηρίζεται από απρόβλεπτες στιγμές κατάρρευσης και αναδιοργάνωσης. Κατά τη διάρκεια του πίσω βρόχου του κύκλου, ένα ξαφνικό γεγονός, όπως μια δασική πυρκαγιά, μπορεί απροσδόκητα να "αναστρέψει" ένα οικοσύστημα σε μια ποιοτικά διαφορετική κατάσταση, ενεργοποιώντας την απελευθέρωση βιομάζας. Σε περίπτωση πολιτικής ή οικονομικής κατάρρευσης, το ανθρώπινο κεφάλαιο και ο πλούτος που χάθηκε ή απελευθερώθηκε, μπορεί να αναδιοργανωθεί σε όμοια ή θεμελιώδους διαφορετική δομή.

Μετά από μια διαταραχή, ένα σύστημα μπορεί να μην ξεπεράσει απαραιτήτα ένα όριο και να καταρρεύσει εάν αυτό δεν είναι ανθεκτικό. Η ανθεκτικότητα, είναι η ικανότητα ενός

[7] ΠΗΓΗ: Pollock, R. M. (2009). The Role of Unesco Biosphere Reserves in Governance for.

συστήματος να απορροφά τις διαταραχές, να υποβάλλεται σε αλλαγές αλλά να παραμένει ουσιαστικά ανεπηρέαστη, στην ίδια λειτουργία, δομή και ανατροφοδότηση. Η ανθεκτικότητα μπορεί να είναι αρνητική όταν αποτελεί χαρακτηριστικό των θεσμών που προωθούν την αλόγιστη κατανάλωση και την ανάπτυξη παραβλέποντας τη βιώσιμη ανάπτυξη. Από την άλλη είναι θετική, όταν αυτή διατηρεί συστήματα που συμβάλλουν στην προστασία των ακέραιων οικοσυστημάτων και τη διασφάλιση δημοκρατικών κοινωνιών, δεδομένου ότι τα συστήματα αυτά, έχουν μεγαλύτερη ικανότητα να συνεχίζουν να παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες που υποστηρίζουν την ποιότητα ζωής ενώ υπόκεινται σε μια ποικιλία από «σοκ». Η προσαρμοστική ικανότητα της ανθεκτικότητας του συστήματος οφείλεται στην κατάλληλη αξιοποίηση του κεφαλαίου ή πόρων (π.χ. γενετική ποικιλομορφία, κοινωνικό κεφάλαιο ή θεσμική μνήμη) που βοηθά στην αναδιοργάνωση του συστήματος μετά από διαταραχές.

Η θεωρία των συστημάτων είναι σχετική με τη διακυβέρνηση, διότι υποδηλώνει ότι υπάρχουν «οικοσυστήματα» εγγενώς περίπλοκα που μπορεί να μην δοθούν απλές απαντήσεις και οι παραδοσιακές διαχειριστικές προσεγγίσεις οι οποίες προϋποθέτουν έναν κόσμο απλών κανόνων να είναι εσφαλμένες και πιθανόν να είναι επικίνδυνες. Σε μια προσέγγιση συστημάτων, ισχύει επίσης, η υπόσχεση για κοινωνική μάθηση και προσαρμοστική διαχείριση ως απάντηση στην ανάπτυξη της κατανόησης των φυσικών κύκλων (όπως οι επιδημικές εκρήξεις) και των κοινωνικών προσδοκιών (όργανα διακυβέρνησης). Επιπλέον, υπάρχουν εξαιρέσεις στον τετραφασικό κύκλο, όπου ορισμένες φάσεις μπορεί να ποικίλουν σε ταχύτητα και διάρκεια ή μπορεί να λείπουν εντελώς.

3.5. Διακυβέρνηση για την αειφορία

Η σύγκλιση της διακυβέρνησης της αειφορίας είναι ένα αναδυόμενο πεδίο σκέψης που ενσωματώνει κυρίως την πολιτική επιστήμη, την κοινωνιολογία, την οργανωτική θεωρία και την περιβαλλοντική διαχείριση. Πράγματι, υπάρχουν λίγα θεωρητικά πλαίσια διαθέσιμα που ενσωματώνουν το εύρος της συζήτησης, σχετικά με τη διακυβέρνηση για την αειφορία και την κοινωνία των πολιτών. Ωστόσο, η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση διακυβέρνησης είναι πλέον διαδεδομένη και ένας επιλεγμένος αριθμός μελετητών έχουν ανταποκριθεί αναπτύσσοντας πιο ολοκληρωμένα πλαίσια.

Για παράδειγμα, οι Meadowcroft et al., (2005) προσφέρουν μια διεπιστημονική προοπτική της διακυβέρνησης για την αειφόρο ανάπτυξη που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της διακυβέρνησης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτή η προσέγγιση στηρίζεται στις αρχές της αειφορίας. Τα

βασικά στοιχεία που αναφέρονται παρακάτω καταγράφουν "... μια κατανόηση της πολυπλοκότητας των κοινωνικών/ οικολογικών αλληλεπιδράσεων και της κλίμακας των αναγκαίων μετασχηματισμών, καθώς και μια εκτίμηση των ανάλογων διαδικασιών οικονομικοκοινωνικής αλλαγής ..." (Meadowcroft et al., 2005). Οι συγγραφείς επαναλαμβάνουν ότι η διακυβέρνηση για την αειφόρο ανάπτυξη θα συνεπάγεται δύσκολες επιλογές και συμβιβασμούς, σημαντικούς αγώνες και συγκρούσεις, ακόμη και σοβαρές αποτυχίες που είναι χαρακτηριστικό των πολύπλοκων κοινωνικών αλλαγών. Έτσι λοιπόν συνιστούν:

1. Ανάπτυξη κατάλληλων πολιτικών πλαισίων.
2. Υιοθέτηση μακροπρόθεσμης εστίασης.
3. Ενίσχυση της ανθεκτικότητας των κοινωνικών θεσμών.
4. Δέσμευση διάρθρωσης, ως διαδικασία μάθησης.
5. Ανάπτυξη καλύτερης κατανόησης των οικολογικών διεργασιών και των κοινωνικών/ οικολογικών αλληλεπιδράσεων.
6. Ενσωμάτωση διαφόρων ειδών τεχνικών και γνώσεων προκειμένου να παρθούν οι αποφάσεις.
7. Ενσωμάτωση της οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής διάστασης κατά τη λήψη των αποφάσεων.
8. Εξέλιξη πολύπλοκων συστημάτων πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, όπου οι εκπρόσωποι λήψης αποφάσεων, παραμένουν υπεύθυνοι έναντι των πολιτών, των κοινοτήτων και των ενδιαφερομένων.
9. Μετασχηματισμός μη βιώσιμων πρακτικών ενσωματωμένων σε βασικούς οικονομικούς τομείς. Διατήρηση πολιτικής στήριξης για μακροπρόθεσμη προσαρμογή.
10. Ενσωμάτωση της βιώσιμης ανάπτυξης στην εκπαιδευτική και πολιτιστική πρακτική, βασιζόμενη σε ατομικούς κώδικες δεοντολογίας και λαϊκής ηθικής.

Κλείνοντας, προκύπτουν τρία σημαντικά στοιχεία υποστήριξης αυτής της ατζέντας. Έχουμε λοιπόν: (α) τον ρόλο των δημόσιων αρχών και των άλλων κοινωνικών παραγόντων στην "καθοδήγηση" της κοινωνικής αλλαγής, (β) την ανάγκη ανάπτυξης σύνθετων συστημάτων πολυεπίπεδης διακυβέρνησης προκειμένου να προωθηθεί η ολοκλήρωση και (γ) την ανάγκη συλλογικής συμμετοχής στην ανάπτυξη πολιτικής συνοχής μεταξύ των στόχων πολιτικής και εκτέλεσης. Είναι σημαντικό, ότι το πλαίσιο αυτό, συνολικά υπογραμμίζει τον τρόπο με τον οποίο η διακυβέρνηση της βιωσιμότητας είναι μια πρακτική που στοχεύει στην αλλαγή της κοινωνίας μέσω της ερευνητικής δραστηριότητας (Meadowcroft et al., 2005).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Κοινότητα

4.1. Αναγνώριση και ενδυνάμωση του ρόλου της κοινότητας

Οι αυτόχθονοι κάτοικοι (ντόπιοι), πρέπει να απολαμβάνουν εξ' ολοκλήρου τα μέτρα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών χωρίς εμπόδιο ή διάκριση. Η ικανότητα τους να συμμετέχουν πλήρως στις πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης των περιοχών τους, τείνουν να περιορίζονται ως αποτέλεσμα παραγόντων οικονομικού, κοινωνικού και ιστορικού χαρακτήρα.

Οι ντόπιοι έχουν μια ιστορική σχέση με τα εδάφη τους και είναι γενικά απόγονοι των αρχικών κατοίκων αυτών των περιοχών. Στο πλαίσιο αυτό, ο όρος ως «εδάφη» νοείται το περιβάλλον των περιοχών που παραδοσιακά καταλαμβάνουν οι εμπλεκόμενοι. Οι αυτόχθονες και οι κοινότητες τους, αντιπροσωπεύουν σημαντικό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού. Έχουν αναπτύξει για πολλές γενιές μια ολιστική παραδοσιακή επιστημονική γνώση της γης, των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος της περιοχής τους. Λαμβάνοντας υπόψη την αλληλεξάρτηση μεταξύ του φυσικού περιβάλλοντος και της αειφόρου ανάπτυξης και της πολιτιστικής, κοινωνικής, οικονομικής και φυσικής ευημερίας των αυτόχθονων, οι εθνικές και οι διεθνείς προσπάθειες προκειμένου να λάβουν μέτρα ορθής διαχείρισης της αειφόρου ανάπτυξης, πρέπει να αναγνωρίσουν, να φιλοξενήσουν, να προωθήσουν και να ενισχύσουν το ρόλο των τοπικών κοινοτήτων.

4.2. Ο ρόλος των αυτόχθονων πληθυσμών στη διατήρηση της βιοποικιότητας τουριστικών προορισμών

Οι επιπτώσεις του τουρισμού είναι ιδιαίτερα αισθητές στους περισσότερους κυρίως νησιωτικούς προορισμούς. Η αλόγιστη αστικοποίηση και δόμηση κατά μήκος των ακτών, η αλλοίωση της φυσιογνωμίας, η μείωση της γεωργικής γης, η εξάντληση των περιορισμένων υδάτινων πόρων που οδηγεί σε υφαλμύρινση, η ρύπανση των ακτών και η μόλυνση των θαλάσσιων νερών, η ηχορύπανση, ο ανταγωνισμός στις χρήσεις γης, η υποβάθμιση της αισθητικής του τοπίου, αποτελούν μερικές από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, συχνά μη αναστρέψιμες, αποτέλεσμα της άναρχης τουριστικής ανάπτυξης.

Έτσι λοιπόν, η υπερσυγκέντρωση των τουριστων, ειδικά σε ένα συγκεκριμμένο διάστημα και σε ένα περιορισμένο τόπο, επιφέρει τα παραπάνω προβλήματα σε μια περιοχή όπου δεν υπάρχει

σχεδιασμός τουριστικής ανάπτυξης. Η αύξηση του πληθυσμού προκαλεί μείωση των πόρων, όπως για παράδειγμα στο νερό, ενώ συγχρόνως εντείνεται η απαίτηση ύδρευσης, αποχέτευσης, επεξεργασίας και διάθεσης λυμάτων και απορριμάτων, ενέργειας κ.ά. Λόγω και της εποχικής λειτουργίας αυτών των υποδομών, συνεπάγεται ένα αυξημένο κόστος συντήρησης και λειτουργίας το υπόλοιπο διάστημα όπου και υπολειτουργούν. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001).

Αυτές οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις λόγω της μη βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης έχουν επηρεάσει τον τοπικό πληθυσμό πιο έντονα. Οι παραδοσιακές κοινότητες και οι αυτόχθονοι πληθυσμοί μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της βιοποικιλότητας, καθώς και να συνεισφέρουν με την άποψη τους σε σημαντικά ζητήματα σχετικά με τις χρήσεις και τους πόρους της γης, όπως είναι ο χωροταξικός σχεδιασμός. Οι τοπικές αρχές διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο ως συντονιστές και διευκολυντές στην ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων. Η εμπειρία των προσεγγίσεων από τα πάνω, για την κατεύθυνση διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών, απέδειξε ότι, αν αποκλείονται οι ντόπιοι, μπορούν να υπονομεύουν τις προσπάθειες διατήρησης της βιοποικιλότητας. Παρομοίως, οι προσεγγίσεις για την ανάπτυξη του τουρισμού που δεν λαμβάνουν υπόψη τις προτεραιότητες των τοπικών πληθυσμών, μπορούν να υπονομεύσουν πολιτικές αναταραχές και να δημιουργήσουν ανασφαλές κοινωνικές καταστάσεις. Από την άλλη πλευρά, μερικά από τα επιτυχημένα παραδείγματα της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης που συλλαμβάνουν ή αναστρέφουν τις απώλειες βιοποικιλότητας προέρχονται από προορισμούς όπου οι τοπικές αρχές οδήγησαν σε εφικτά συστήματα πολυεπίπεδης διακυβέρνησης (Calvia στην Ισπανία, Puerto Princesa στις Φιλιππίνες, Bonito στη Βραζιλία) (Christ et al., 2003).

Οι τοπικοί πληθυσμοί αποτελούν συχνά μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού στην τουριστική βιομηχανία και οι οργανώσεις εργασίας στον τομέα του τουρισμού συνέβαλαν στη συζήτηση σχετικά με τις βιώσιμες χρήσεις της βιοποικιλότητας. Η Διεθνής Συνομοσπονδία Ελεύθερων Συνδικάτων και η Διεθνής Ένωση Τροφίμων, Γεωργίας, Ξενοδοχείων, Εστιατορίων, Τροφοδοσίας, Καπνού και Συμμαχικής Ένωσης Εργαζομένων (IUF) ασχολούνται με τη βιώσιμη γεωργία στις αγροτικές περιοχές και τη βιοτεχνολογία. Γενικά, ο ρόλος των υπαλλήλων του τουρισμού στη διατήρηση της βιοποικιλότητας είναι πολύ σημαντικός και θα πρέπει να εξετάζεται σε οποιοδήποτε παγκόσμιο σχέδιο δράσης.

Τέλος, οι τοπικοί ιδιοκτήτες γης διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση, ιδιαίτερα στις ζώνες προστασίας των πυρήνων των προστατευόμενων περιοχών και στους διαδρόμους διατήρησης (ενδιαιτήματα). Η μακροπρόθεσμη επιβίωση των βασικών οικοσυστημάτων και ειδών σε έναν προορισμό, εξαρτάται συχνά από τη θεμελίωση προτύπων χρήσεων γης, σχετικά

με τα παρθένα δάση και τους κοραλλιογενείς υφάλους που διαθέτει. Πολλές χώρες, όπως η Βραζιλία, η Κόστα Ρίκα και η Νότια Αφρική, έχουν ήδη θεσπίσει κανονισμούς, φορολογικά και οικονομικά κίνητρα και άλλα εργαλεία πολιτικής, ώστε να ενθαρρύνουν τους ιδιοκτήτες να δηλώσουν ιδιωτικά αποθέματα για άμεση ή έμμεση χρήση. Η ένωση ιδιοκτητών ιδιωτικών αποθεμάτων της Κόστα Ρίκα διευκολύνει την ανταλλαγή πληροφοριών, προωθεί τις οικονομίες κλίμακας και προσφέρει πρόσθετη στήριξη στην κυβέρνηση (Christ et al., 2003).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Βιώσιμη Ανάπτυξη

5.1. Η σημασία της Τοπικής Ατζέντας 21 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Εκτός από την περιβαλλοντική οπτική του φαινομένου του βιώσιμου τουρισμού, είναι απαραίτητο να εξετάζεται και να αναλύεται τόσο από την κοινωνική όσο και από την οικονομική του σκοπιά.

Αναλυτικότερα, η έννοια της ανάπτυξης του τουρισμού και των σχετικών με αυτών δραστηριοτήτων, έλαβε νέες επιστημονικές διαστάσεις, που τη διαφοροποίησαν σημαντικά σε σχέση με τις αντιλήψεις που επικρατούσαν τη δεκαετία του ’80. Έτσι λοιπόν, δόθηκε περισσότερο βαρύτητα στην ισορροπημένη ανάπτυξη των περιοχών υποδοχής, με κύριες παραμέτρους, αυτές, της προστασίας του περιβάλλοντος (φυσικού και ανθρωπογενούς), της ανάπτυξης της τοπικής κοινωνίας και της οικονομίας, βασιζόμενη με απόλυτο σεβασμό στις βασικές αρχές της βιωσιμότητας.

Η Τοπική Ατζέντα 21 (*ΤΑ 21*) συνιστά ως βασικό μέσο επίτευξης της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης την εφαρμογή των αρχών της, στο ευρύτερο πεδίο του τουρισμού. Η *ΤΑ 21* αποτελεί ουσιαστικά την τυπική εξουσιοδότηση προς τις τοπικές αυτοδιοικήσεις, που δόθηκε στα πλαίσια της Ατζέντα 21 (υιοθετήθηκε το 1992 στο Rio de Janeiro) προκειμένου αυτές να σχεδιάσουν τη δική τους πορεία προς τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οι σχετικές με την *ΤΑ 21* διαδικασίες (σχήμα 1), παρέχουν στους τοπικούς φορείς τη δυνατότητα να ασκήσουν ουσιαστικό έλεγχο στην ανάπτυξη του τουρισμού σε τοπικό επίπεδο, εξασφαλίζοντας ότι οι τουριστικές επιχειρήσεις ικανοποιούν τις βασικές οικονομικές τους απαιτήσεις, λειτουργώντας ταυτόχρονα με τρόπο που ευνοεί τη βιώσιμη ανάπτυξη (Κοκκώσης και συν., 2006).

Σχήμα 1. Διαδικασίες (στάδια) εφαρμογής της Τ.Α. 21

Οι κύριοι προορισμοί που υιοθέτησαν τουριστικές αναπτυξιακές στρατηγικές που σχετίζονται με την *ΤΑ 21* περιλαμβάνονται κυρίως από:

• Νησιά, που δέχονται σημαντικούς αριθμούς τουριστών.

• Ιστορικές πόλεις, που προσελκύουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών.

• Καταξιωμένα τουριστικά θέρετρα, πολλά από τα οποία βρίσκονται σε παραθαλάσσιες περιοχές.

Η επιδίωξη της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης μέσω της εφαρμογής των αρχών της *ΤΑ 21*, εξασφαλίζει ότι ο τουριστικός σχεδιασμός και η τουριστική ανάπτυξη κινούνται στην κατεύθυνση της συνειδητοποίησης των περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών επιδράσεων που μπορεί να έχουν, τόσο σε βραχυχρόνιο όσο και σε μακροχρόνιο ορίζοντα. Με τον τρόπο αυτό ο τουρισμός συνδέεται με τη γενικότερη τοπική ανάπτυξη και τη διαχείριση του περιβάλλοντος, αυξάνοντας ταυτόχρονα τη σημασία του για την τοπική οικονομία και κοινωνία. Παράλληλα, επιτυγχάνεται η συνεργασία των τοπικών τουριστικών επιχειρηματιών με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, αναβαθμίζεται ο ρόλος των Ο.Τ.Α., ως συντονιστικών και καθοδηγητικών φορέων, ενώ συχνά, επιτυγχάνεται η προσέλκυση εξειδικευμένων διεθνών τουριστικών επιχειρήσεων και περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένων τουριστών (Κοκκώσης και συν., 2006).

5.2. Ενίσχυση ανοικτών, συμμετοχικών, δημοκρατικών διαδικασιών και προώθησης εταιρικών σχέσεων

«Η χρήση ανοικτών, δημοκρατικών και συμμετοχικών διαδικασιών στη χάραξη πολιτικής, συμβάλλει έντονα στο σχηματισμό πιο δίκαιων και αποτελεσματικών δημόσιων πολιτικών, μιας και αυτές μπορούν να λάβουν υπόψη τις πραγματικές ανάγκες των ενδιαφερόμενων μερών και της κοινωνίας γενικότερα. Προσφέρει περισσότερες λύσεις προκειμένου να εξασφαλίσει τη νομιμότητα των εφαρμοζόμενων πολιτικών και νομοθεσιών. Στην πραγματικότητα, αυτή η διαδικασία οδηγεί στην ενίσχυση της εταιρικής σχέσης, της ιδιοκτησίας και της ευθύνης και αυξάνει την εμπιστοσύνη ως προς τα δημόσια ιδρύματα. Η ελληνική κυβέρνηση πρέπει να υποστηρίζει σταθερά την εκτεταμένη χρήση αυτών των διαδικασιών που ενισχύουν και εμβαθύνουν τη δημοκρατία. Επίσης, πρέπει να πιστεύει στην προστιθέμενη αξία αυτών των εταιρικών σχέσεων που κερδίζεται χάριν στην εμπλοκή πολλών και διαφορετικών εταίρων, ώστε να επιτευθεί η αειφόρος ανάπτυξη» (Hellenic Republic, 2018).

5.3. Προώθηση της πολιτικής συνοχής και της διασύνδεσης: η περίπτωση του τουριστικού τομέα

Κατά την τελευταία Εθνική Έκθεση Αξιολόγησης για τους στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (2018), ο τουρισμός είναι κεντρικός πυλώνας της ελληνικής οικονομίας και από πολλούς αναλυτές θεωρείται ως ένας «Πρωταθλητής εξαγωγής» για την Ελλάδα. Η χώρα διαθέτει μοναδικά χαρακτηριστικά (δηλαδή το κλίμα, τη φύση, την ιστορία, τον πολιτισμό, τη γαστρονομία) που προσφέρουν ένα παγκοσμίως ανταγωνιστικό τουριστικό προϊόν. Ακόμη και κατά τη διάρκεια του σε περιόδους κρίσης, η τουριστική βιομηχανία στην Ελλάδα υπήρξε μια από τις βασικές παραμέτρους της οικονομικής ανάπτυξης και της απασχόλησης, με συνεχή αύξηση τόσο των αφίξεων τουριστών όσο και των εσόδων. Αυτό το επίτευγμα οφείλεται κυρίως στις αποφασιστικές προσπάθειες των ελληνικών τουριστικών αρχών και των ενώσεων για την αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος, αλλά και από την ανάπτυξη νέων βασικών αγορών και ενίσχυσης των υφιστάμενων.
Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Τουρισμού (WTTC), η άμεση συμβολή του Τουρισμού στο ΑΕΠ το 2016 ήταν 13,2 δισ. ευρώ (7,5% του ΑΕΠ), ενώ το 2017 ήταν 14,3 δισ. ευρώ (8% του ΑΕΠ). Επιπλέον, η συνολική συμβολή του ταξιδιού και του τουρισμού στην απασχόληση ανήλθε σε 934.500 θέσεις εργασίας το 2017 (24,8% του ΑΕΠ) συνολικής απασχόλησης (Hellenic Republic, 2018).

Η ολοκληρωμένη εφαρμογή των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης σε διαφορετικά επίπεδα διακυβέρνησης και σε διάφορους τομείς απαιτεί μεταξύ άλλων, την προώθηση της συνοχής των πολιτικών και τον εντοπισμό των διασυνδέσεων και των συνεργειών μεταξύ τομέων και στόχων οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής πολιτικής. Στην ατζέντα του 2030, εξετάζεται η συνοχή της πολιτικής για την αειφόρο ανάπτυξη, καθώς αποτελεί ένα σημαντικό μέσο για την αποτελεσματική εφαρμογή όλων των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η εθνική στρατηγική ανάπτυξης αναγνωρίζει τον κρίσιμο ρόλο της συνοχής, του ολοκληρωμένου σχεδιασμού και συντονισμού επίτευξης βιώσιμης ανάπτυξης και ανασυγκρότησης της Ελλάδας, στους σημαντικούς τομείς της γεωργίας, του πολιτισμού και του τουρισμού. Όσον αφορά τον τουριστικό τομέα, η Εθνική Έκθεση Αξιολόγησης αναφέρει ότι, η στρατηγική ανάπτυξης, πρέπει να θέσει τους παρακάτω εξής τέσσερις στόχους:

1) Προώθηση της βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξης του τουρισμού, του ανταγωνιστικού τουριστικού προϊόντος και υπηρεσιών.
2) Προώθηση της επιχειρηματικότητας και της ανάπτυξης, ενίσχυση των επενδύσεων στον τουρισμό και δημιουργία θέσεων εργασίας.
3) Προώθηση της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και των δεξιοτήτων στον τουριστικό τομέα.
4) Επενδύοντας στην καθαρή ενέργεια και προωθώντας τη βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή στον τουριστικό τομέα (που συνδέεται με τα ΣΔΑ 7α, 12β)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Τουρισμός

6.1. Τα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης

Τα πρότυπα της τουριστικής ανάπτυξης είναι ποικίλα και διαφέρουν ως προς τον τρόπο λειτουργίας και διαχείρισης τους από τόπο σε τόπο. Παρακάτω θα γίνει αναφορά στα κυριότερα, με έμφαση στα ειδικότερα χαρακτηριστικά της ζήτησης, της προσφοράς και της ανάπτυξης.

6.1.1. Πρότυπο οργανωμένου μαζικού τουρισμού.

Σύμφωνα με τους Κοκκώση και Τσάρτα, (2001), το συγκεκριμμένο πρότυπο είναι αυτό που επικρατεί παγκοσμίως από το 1970 και έπειτα, δημιουργώντας αναπόσπαστα την ανάπτυξη πολλών περιοχών. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτού του είδους τουρισμού είναι τα εξής: α) οι εκτεταμένες και οργανωμένες υποδομές και υπηρεσίες που προσφέρει, β) η καθοριστική παρουσία του προτύπου στην παραγωγική δομή της περιοχής, κάτι το οποίο επιφέρει μια εξαρτημένη σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους της περιοχής, γ) η δημιουργία αρνητικών επιπτώσεων τόσο στην τοπική κοινωνία, όσο και στην οικονομία και το περιβάλλον. Η ζήτηση για αυτό το πρότυπο πρόερχεται κυρίως από τις αναπτυγμένες χώρες, όπου οι πληρωμένες διακοπές (all inclusive) είναι ο επικρατέστερος θεσμός. Αυτά τα «τουριστικά πακέτα» που προωθούνται από τους tour-operators, έχει ως αποτέλεσμα τον επηρεασμό των επιλογών των τουριστών και συνακόλουθα τον περιορισμό όσον αφορά την καταναλωτική τους συμπεριφορά πέρα από το ξενοδοχειακό συγκροτήμα όπου διαμένει.

6.1.1.1. Κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού και φέρουσα ικανότητα (ΦΙ)

Η ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού οδηγεί σε μια σταδιακή αλλαγή στη σχέση μεταξύ ντόπιου και τουρίστα μετατρέποντας τη σχέση σε αγοραστή-πωλητή ενός προϊόντος. Η εμπορευματοποίηση της φιλοξενίας, δημιουργεί ανασφάλεια μεταξύ τους, γεγονός που οδηγεί σε μια σχέση που χαρακτηριστικά της είναι η αποστασιοποίηση, η ξενοφοβία, η έλλειψη εμπιστοσύνης, ο ανταγωνισμός καθώς και επεισόδια συγκρούσεων και εντάσεων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να κάνει η «εφεύρεση» μιας υποδομής από τους ντόπιους προς τους ξένους που ονομάστηκε «σκηνοθετημένη αυθεντικότητα». Πρόκειται ουσιαστικά για μια αίσθηση οικειότητας σε ένα τοπικό και παραδοσιακό περιβάλλον, μέσω της τουριστικής διαφήμισης

χρησιμοποιώντας στοιχεία της τοπικής παράδοσης (π.χ.απεικονίσεις αγαλμάτων) σε χώρους όπου συχνάζουν οι τουρίστες. Αυτή η λανθασμένη εικόνα για την τοπική παράδοση που αποκτούν οι τουρίστες, εντείνουν ακόμη περισσότερο τις απρόσωπες σχέσεις με τους ντόπιους (Τσάρτας, 1995).

Η τουριστική ανάπτυξη γίνεται η αιτία να υπάρξει ένας εκχρηματισμός των κοινωνιών μέσω των υψηλών εισοδημάτων που αποδίδει ο τουρισμός. Η ανάγκη να προσαρμοστεί η κοινωνικοεπαγγελματική δομή στις απαιτήσεις της τουριστικής ζήτησης, αλλάζει την επαγγελματική διάρθρωση της περιοχής και ο τριτογενής τομέας (Τουρισμός-Υπηρεσίες) αντικαταστά τον πρωτογενή (Γεωργία-Κτηνοτροφία). Οι νεότεροι σε ηλικία συνήθως εγκαταλείπουν ολοκληρωτικά τη γεωργία, ενώ οι μεγαλύτεροι είναι κυρίως που ασκούν την αγροτική τους απασχόληση συμπληρωματικά (πολυδραστηριότητα ή πολυλειτουγικότητα[8]). Αυτό έχει ως σίγουρο αποτέλεσμα, να αυξάνεται το εισόδημα των κατοίκων, το οποίο προκαλεί χαρακτηριστικό μιας κοινωνικής στρωμάτωσης αστικών περιοχών, δηλαδή αστικοποιημένης μορφής παραγωγικών σχέσεων και κοινωνικών δομών.

Σημαντικό είναι, προκειμένου να μην υπάρξουν οικονομικοκοινωνικές επιπτώσεις σε έναν τόπο, οι επιχειρήσεις να λειτουργούν υπό την ιδιοκτησία των ντόπιων και ο τουρισμός να αναπτυχθεί σταδιακά και ενταγμένα, σε σχέση με τους άλλους κλάδους της οικονομίας. Το κυριότερο πρόβλημα που μπορεί να προκαλέσει ο τουρισμός είναι η συνολική μεταστροφή της οικονομικοκοινωνικής δομής προς ένα πρότυπο τουριστικής περιοχής που εγκαταλείπει όλες τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες και εξαρτάται πλέον από τη ζήτηση των ξένων τουριστικών αγορών (Τσάρτας, 1995).

Η οικονομική ευημερία, λόγω της αύξησης των εισοδημάτων των κατοίκων μιας περιοχής, επηρεάζει συνάμα και τις κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων. Ο τουρισμός προσφέροντας υψηλά εισοδήματα ενισχύει τον ατομικισμό και την απομόνωση, σε αντίθεση με τις αγροτικές κοινωνίες, που οι σχέσεις τους στηρίζονται περισσότερο στη συνεργασία και την αλληλεγγύη. Το φαινόμενο της εποχικότητας[9] και η συχνά ολοήμερη απασχόληση στις τουριστικές

[8] Προώθηση μιας περιβαλλοντικής γεωργίας με ισχυρούς δεσμούς με το χώρο (διάχυτος τουρισμός, προϊόντα ονομασίας προέλευσης, κ.ά.) μια γεωργία που θα παράγει δημόσια αγαθά μεσω της αξιοποίησης των διαφοροποιημένων λειτουργιών της (διατήρηση χώρου και περιβάλλοντος, ελκυστικά τοπία). Πρόκειται για τη μορφή γεωργίας που χαρακτηρίζεται ως πολυλειτουργική και αναφέρεται στον αποκαλούμενο "δεύτερο πυλώνα της ΚΑΠ".

[9] Η εποχικότητα είναι ένα επίμαχο ζήτημα που απασχολεί πολλές τουριστικές περιοχές και συνάμα τους τοπικούς επιχειρηματίες, όπου η υψηλή συγκέντρωση της τουριστικής προσέλευσης σε ορισμένο χρονικό διάστημα καθιστά αδύνατο να είναι τιμολογιακά ανταγωνιστικές, καθώς οφείλουν να συντηρήσουν όλη τη λειτουργική βιωσιμότητα

επιχειρήσεις καταργεί ουσιαστικά τη διαθεσιμότητα του ελεύθερου χρόνου επηρεάζοντας τις κοινωνικές σχέσεις και κυρίως τις οικογενειακές. (τσαρτας κοιν.επιπτ.) Κατά τη μελέτη του Selanniemi για την περίπτωση της Ρόδου (Ioannides et al., 2001), η εποχικότητα σημειώνεται ως από τα κυριότερα προβλήματα του μαζικού τουρισμού, που από την μία ευννοεί στο να ξεκουραστούν κυρίως οι επιχειρηματίες από την αδιάκοπη καλοκαιρινή σεζόν, αλλά από την άλλη δημιουργεί εμπόδιο στην τουριστική απασχόληση των εργαζομένων.

Στοιχείο καθοριστικό για τη μορφή και την ποιότητα της συνάντησης και της πιθανής σχέσης του τουρίστα και του ντόπιου θεωρείται η σχέση ανάμεσα στον αριθμό των τουριστών και το χώρο αλλά και χρόνο. Η έννοια της «φέρουσας ικανότητας» του τόπου υποδοχής εκφράζει με διαφορετικούς τρόπους τις παραπάνω σχέσεις. Ο όρος αυτός είναι δανεισμένος από τη χωροταξία που επιχειρεί να εκφράσει μια σύνθετη σχέση ανάμεσα στην κοινωνική δομή, το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και τις παραγωγικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί. Ουσιαστικά, ο τόπος υποδοχής νοείται σαν ένα κοινωνικό οικοσύστημα όπου οι αλληλεπιδράσεις και οι επιπτώσεις από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις[10] διαταράσσουν ή υποβαθμίζουν όχι μόνο το φυσικό και δομημένο περιβαλλον αλλά και το κοινωνικό.(Τσάρτας, 1995). «Η φέρουσα ικανότητα μπορεί να θεωρηθεί σε γενικές γραμμές ως το μέγιστο αποδεκτό επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης σε μια περιοχή. Ειδικότερα, η εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας για τις παράκτιες περιοχές πρέπει να συμφωνεί με τις πολιτικές για αειφόρο ανάπτυξη, να ακολουθεί τη μεθοδολογία της Ολοκληρωμένης Διαχείρισης Περιοχών και να λαμβάνει υπόψη τις σύγχρονες πρακτικές σχεδιασμού τουριστικής ανάπτυξης. Στη συνήθη πρακτική της μορφή, η φέρουσα ικανότητα ορίζεται έμμεσα σε όρους έντασης της χρήσης του χώρου ως πυκνότητα[11] τουριστών (ή κλινών) ανά επιφάνεια οικοδομήσιμης έκτασης ή επιφάνειας παραλίας με αμμουδιά (π.χ. 10 τ.μ. ανά τουρίστα)» (Λαγός, 2011).

6.1.2. Πρότυπο βιώσιμου τουρισμού

Κατά τον Κομίλη Π. 2007, οι όροι «εναλλακτικός» (alternative) και «αειφόρος ή βιώσιμος» (sustainable) τουρισμός, αναφέρονται σε κάποια χαρακτηριστικά του τρόπου ανάπτυξης, που αντίστοιχα περιλαμβάνεται στην έννοια της εναλλακτικής ή βιώσιμης ανάπτυξης του τουρισμού.

τους, όλο το έτος. Το μοντέλο τουριστικής μεγέθυνσης ή μαζικού τουρισμού χαρακτηρίζεται ως αδύναμο να ανταπεξέλθει σε υψηλά επίπεδα τουριστικής ανταγωνιστηκότητας και ως στάσιμο αναπτυξιακά

[10] 2η έκδοση «Οικοτουρισμός, η εναλλακτική προοπτική αειφόρου ανάπτυξης», Κομίλης Π.Ε, Αθήνα, 2007.

[11] «Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (1983) υιοθετεί την έκφραση της φέρουσας ικανότητας ως σταθερότυπου σε όρους έντασης της χρήσης του χώρου, με βάση την ξενοδοχειακή πυκνότητα (13,35 τ.μ. ανά άτομο) ή την πυκνότητα της ευρύτερης τουριστικής περιοχής (20-100 κλίνες ανά 200-1000 εκτάρια)» (Λαγός, 2011).

“Η βιωσιμότητα είναι η κεντρική ιδέα στη σειρά των αναδυόμενων μορφών του τουρισμού, η οποία κατατάσσεται εννοιολογικά, κάτω από την «ομπρέλα» του εναλλακτικού τουρισμού, ο οποίος εναντιτίθεται στο «μαζικό τουρισμό» που επιφέρει σημαντικές οικονομικοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Έννοιες όπως «πράσινος τουρισμός», «περιβαλλοντικός τουρισμός», «οικο-τουρισμός», «υπεύθυνος τουρισμός», «αγροτουρισμός», «τουρισμός υπαίθρου», «περιπετειώδης ή αθλητικός τουρισμός», συνεχώς εδραιώνονται περισσότερο. Ειδικά ταξιδιωτικά πρακτορεία (tour operators) οργανώνουν και προωθούν πλέον ταξίδια με περιβαλλοντικές ευαισθησίες σε εξωτικούς προορισμούς. Αυτού του είδους τουρισμού, τείνουν να πετύχουν μια ισορρόπηση μεταξύ αξιών διατήρησης και αξιών ανάπτυξης” (Prosser, 2000). Οι τέσσερις κύριοι παράγοντες σύμφωνα με τον Prosser (2000), εξηγούν αυτήν την γρήγορη επέκταση του εναλλακτικού τουρισμού είναι οι εξής:

Α) Η δυσαρέσκεια των τουριστών με ορισμένες τυποποιημένες μορφές του μαζικού τουρισμού.
Β) Η αύξηση της παγκόσμιας περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και το κίνημα της διατήρησης.
Γ) Η αντίληψη των πληθυσμών ενός προορισμού και των κυβερνήσεων, για τους κινδύνους που προκύπτουν από τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού.
Δ) Η αυξημένη παραδοχή από τα ταξιδιωτικά πρακτορεία της αλλαγής της ζήτησης και των διαθέσεων και της ανάγκης για μεγαλύτερη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση.
Όσο όμως και να αυξάνεται η ευαισθητοποίηση στην κύρια βιομηχανία του τουρισμού, άλλο τόσο αυξάνεται και ο τουρισμός το οποίο κάνει πιο δύσκολο τον περιορισμό των επιπτώσεων και της διατήρησης των πόρων στο πέρασμα του χρόνου.

6.1.2.1. Χωροταξικός σχεδιασμός και αρχές βιώσιμου τουρισμού

Επίσης, ο Prosser υπογραμμίζει έξι σημαντικές αρχές για τον σχεδιασμό βιώσιμου τουρισμού, που υπόκεινται με βάσει κυρίως τον χωροταξικό σχεδιασμό της περιοχής. Αυτές είναι οι εξής:

A. Ο σχεδιασμός και ο έλεγχος της χωροταξικής κατανομής και ο χαρακτήρας της τουριστικής ανάπτυξης, ως προς την τοποθέτηση των τουριστικών υποδομών καθώς και ως προς το χαρακτήρα διαμόρφωσής τους (π.χ. χρησιμοποίηση τοπικών α’ υλών, σχέδιο τοπικού χαρακτήρα κ.λ.π.).

B. Μελέτες για την αξιολόγηση και εκτίμηση των κυρίως περιβαλλοντικών επιπτώσεων[12], πριν τη δημιουργία των εγκαταστάσεων.
C. Ενσωμάτωση του τουρισμού σε όλες τις πτυχές του χωροταξικού σχεδιασμού (π.χ. συμμετοχή της τουριστικής ανάπτυξης στα σχέδια των περιφερειακών υποδομών μεταφοράς)
D. Συνεχής συμμετοχή και έλεγχο από τις τοπικές και περιφερειακές κοινότητες.
E. Τον προσδιορισμό του είδους του τουρισμού που είναι κατάλληλος για τους πόρους και το περιβάλλον.
F. Η καθιέρωση και η διατήρηση της φέρουσας ικανότητας.

6.1.2.2.Βασικά στοιχεία σχεδιασμού βιώσιμου τουρισμού

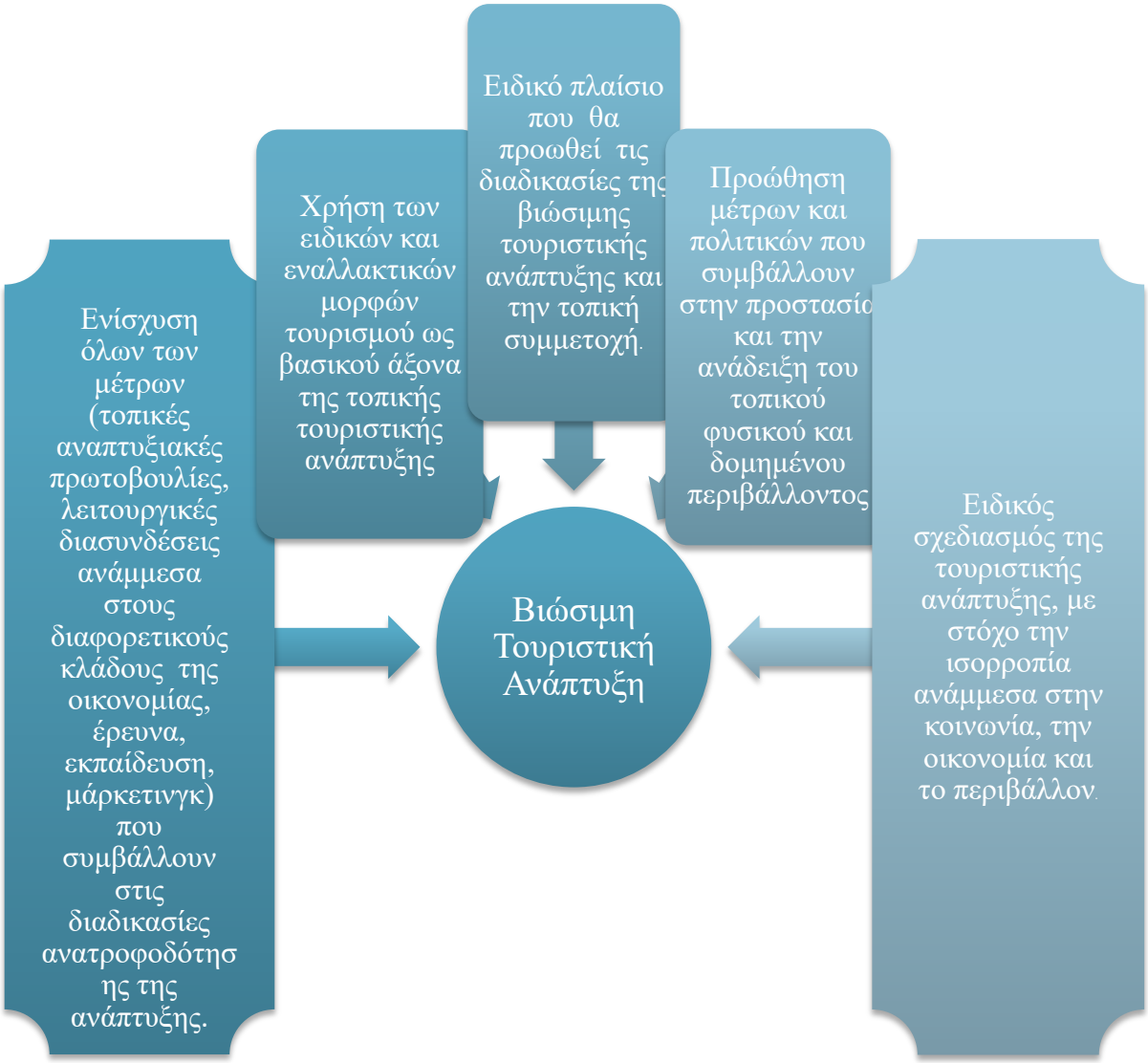
Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη απαιτεί λεπτομερή σχεδιασμό, υιοθέτηση συγκεκριμένων κανόνων-αρχών και πιστή εφαρμογή τους σε διάφορα επίπεδα. Για το σωστό σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο είναι απαραίτητο να λαμβάνονται υπόψη παράμετροι[13] όπως:

- Οι τουριστικοί πόροι μιας περιοχής, τα χαρακτηριστικά τους και οι δυνατότητες τουριστικής αξιοποίησής τους.
- Οι διαθέσιμες τουριστικές υποδομές (δημόσιες ή ιδιωτικές).
- Οι γενικότερες (μη τουριστικές) υποδομές της περιοχής που μπορούν να επηρεάσουν την τουριστική προσφορά και την τουριστική ζήτηση.
- Οι υποδομές (τουριστικές και γενικές) που υπάρχουν στη ευρύτερη περιοχή (Νομό, Περιφέρεια, χώρα).
- Το είδος και το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών.
- Το τοπικό τουριστικό σχέδιο μάρκετινγκ ή η θέση της περιοχής, στο γενικότερο τουριστικό σχέδιο μάρκετινγκ της χώρας.
- Το υπάρχων θεσμικό πλαίσιο που σχετίζεται με την τουριστική ανάπτυξη.
- Οι διαθέσιμες έρευνες και μελέτες σχετικά με το επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής, τις δυνατότητες και τις προοπτικές της.
- Το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό.

[12] «Ιδιαίτερα για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων χρησιμοποιούνται εργαλεία όπως: η εκτίμηση του κύκλου ζωής (life cycle assessment), το οικολογικό αποτύπωμα (ecological footprint), η φέρουσα ικανότητα (carrying capacity), τα όρια αποδεκτής αλλαγής (limits of acceptable change) και η ανάλυση κόστους ταξιδιού (travel cost analysis)» (Βαγιάννη, 2008).
[13] Κοκκώσης, Χ. & Τσάρτας, Π., (2001), Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

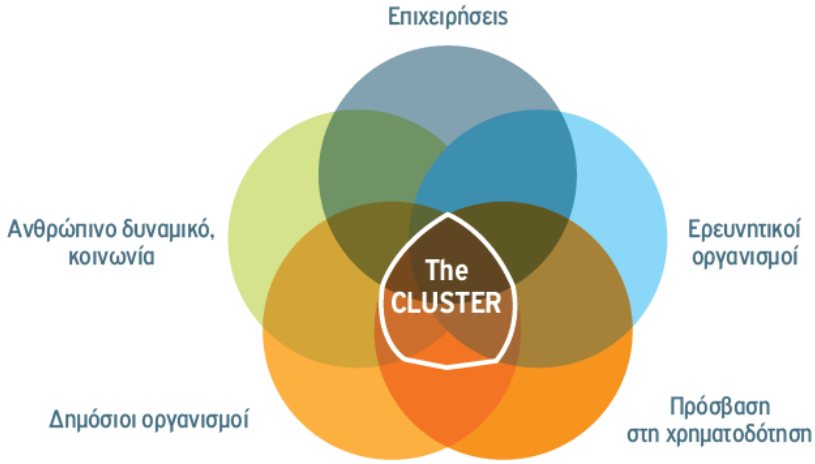
6.1.2.3. Επίπεδα σχεδιασμού της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης

Ο σχεδιασμός βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης (σχήμα 2), προϋποθέτει, την επίλυση των προβλημάτων που δημιουργούνται εξαιτίας των διαφορετικών καταστάσεων, που δημιουργούνται και καθορίζονται από παράγοντες, όπως η γεωγραφική και η διοικητική διαίρεση των κρατών, τα ειδικότερα χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής και το φυσικό περιβάλλον. Στον πίνακα που ακολουθεί περιγράφονται τα κυριότερα επίπεδα σχεδιασμού τουριστικής ανάπτυξης.

Σχήμα 2. Σχεδιασμός Βιώσιμης Τουριστικής Ανάπτυξης[14].

[14] Κοκκώσης, Χ. & Τσάρτας, Π., (2001), Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Συνεργατικοί Σχηματισμοί (Clusters)

«Η παγκόσμια οικονομική κρίση έχει σήμερα μετασχηματιστεί σε συνολικότερη κρίση και εκτείνεται στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών αξιών. Κι ενώ πολλοί ψάχνουν τη λύση της διεξόδου στην πεπατημένη, κάποιοι άλλοι αναζητούν νέες ριζοσπαστικές και βιώσιμες εναλλακτικές εκτός του καπιταλιστικού μοντέλου. Μία από αυτές αναφέρεται στο συνεταιριστικό μοντέλο παραγωγής, το οποίο θεωρείται όχι μόνο ένας ασφαλής και οικονομικά αποδοτικός τρόπος οργάνωσης της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και ως ένας προωθητικός μοχλός ανάπτυξης και αναμόρφωσης της κοινωνίας, μέσω των ριζοσπαστικά διαφορετικών αξιών και προτύπων στις οποίες βασίζεται.»

ΑΕΙΧΩΡΟΣ, 2016

7.1. Θεωρητικές έννοιες και ορισμοί

Η έννοια των συνεργατικών σχηματισμών κατά τον Porter ορίζεται ως : «Η γεωγραφική συγκέντρωση ομοειδών, ή και συμπληρωματικών, επιχειρήσεων και οργανισμών με ανοιχτά κανάλια για επιχειρηματικές συνέργειες, συναλλαγές και επικοινωνία, οι οποίες επιμερίζουν προσωπικό και υποδομές, καθώς αντιμετωπίζουν κοινές επιχειρηματικές απειλές και ευκαιρίες» (Porter, 1990).

7.2. Clusters, επιχειρηματικά δίκτυα και clustering

Κατά τη μελέτη του Ζυγιάρη (2014), η ερμηνεία των συνεργατικών σχηματισμών είναι σχεδόν ταυτόσημη με τους όρους όπως «δίκτυα ή δικτυώσεις» ή «συστάδα» ή ακόμη θα προσθέταμε τη λέξη «σύμπραξη[15]» ή και «οικοσύστημα[16]» επιχειρήσεων. Αυτό εξηγείται στο ότι «τα δίκτυα αποτελούν βασικο δομικό στειχείο των συστάδων επιχειρήσεων. Η ύπαρξη δικτύων μέσα στις συστάδες διευκολύνει τη συνεργασία σε διάφορα θέματα όπως εκπαίδευση, χρηματοδότηση, τεχνολογική ανάπτυξη, σχεδιασμός προϊόντων, μάρκετινγκ, εξαγωγές και διανομή» (ΥΠ.Α.ΑΝ, 2012).

Η διαφορά μεταξύ των δικτύων και των συστάδων (clusters) κατά τον Ζυγιάρη, εντοπίζεται συνήθως στον αριθμό των συμμετεχόντων που εμπλέκονται και στον γεωγραφικό προσδιορισμό. Στα clusters εμπλέκονται περισσότερα μέλη ενώ η γεωγραφική τους θέση είναι περιορισμένη από ότι στα δίκτυα. Επιπλέον, η ευρύτερη έννοια της στρατηγικής των στόχων των συστάδων, ερμηνεύεται ως «ομπρέλα» πολλών διαφορετικών δικτύων που συνυπάρχουν. Άρα, τα δίκτυα συνήθως αποτελούνται από λιγότερους επιχειρηματίες και συνήθως του ίδιου κλάδου οικονομίας.

Η ομαδοποίηση (clustering) ορίζεται γενικά, ως μια διαδικασία επιχειρήσεων και άλλων κατηγοριών εμπλεκομένων που συνυπάρχουν μέσα σε μια συγκεντρωμένη γεωγραφική περιοχή. Επίσης, συνεργάζονται γύρω από μια συγκεκριμένη λειτουργική θέση, δημιουργώντας στενούς δεσμούς συνεργασίας, με απώτερο σκοπό τη βελτίωση της συλλογικής τους "ανταγωνιστικότητας" (Andersson et al., 2004) Το μοντέλο του Porter δίνει περισσότερη σημασία στην ομαδοποίηση παρά στη συστάδα, θεωρώντας ότι η διαδικασία που οδηγεί στην ανάπτυξη των συμπλεγμάτων είναι πιο σημαντική από ότι ο γεωγραφικός τους προσδιορισμός. Εξαιτίας του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος που δημιουργείται λόγω αυτής της ομαδοποίησης, διάφοροι καθοριστικοί παράγοντες προσδίδοντας έναν συστημικό χαρακτήρα. Κατά πόσο αποτελεσματικά λειτουργούν οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των καθοριστικών παραγόντων σε μια χώρα, άλλο τόσο αναδεικνύεται και το πλεονέκτημα της συστάδας.

Έτσι, η λειτουργία του μοντέλου του Porter και το φαινόμενο της ομαδοποίησης, επιδιώκει την ανταλλαγή και τη σωστή ροή πληροφοριών σχετικά με τις ανάγκες, τις οργανωσιακές τεχνικές και την τεχνολογία. Η γεωγραφική γειτνίαση διευκολύνει σημαντικά την διάχυση της γνώσης, την ανταλλαγή των εμπειριών, αναπτύσσοντας ανταγωνιστικό πλεονέκτημα λόγω αυτής της

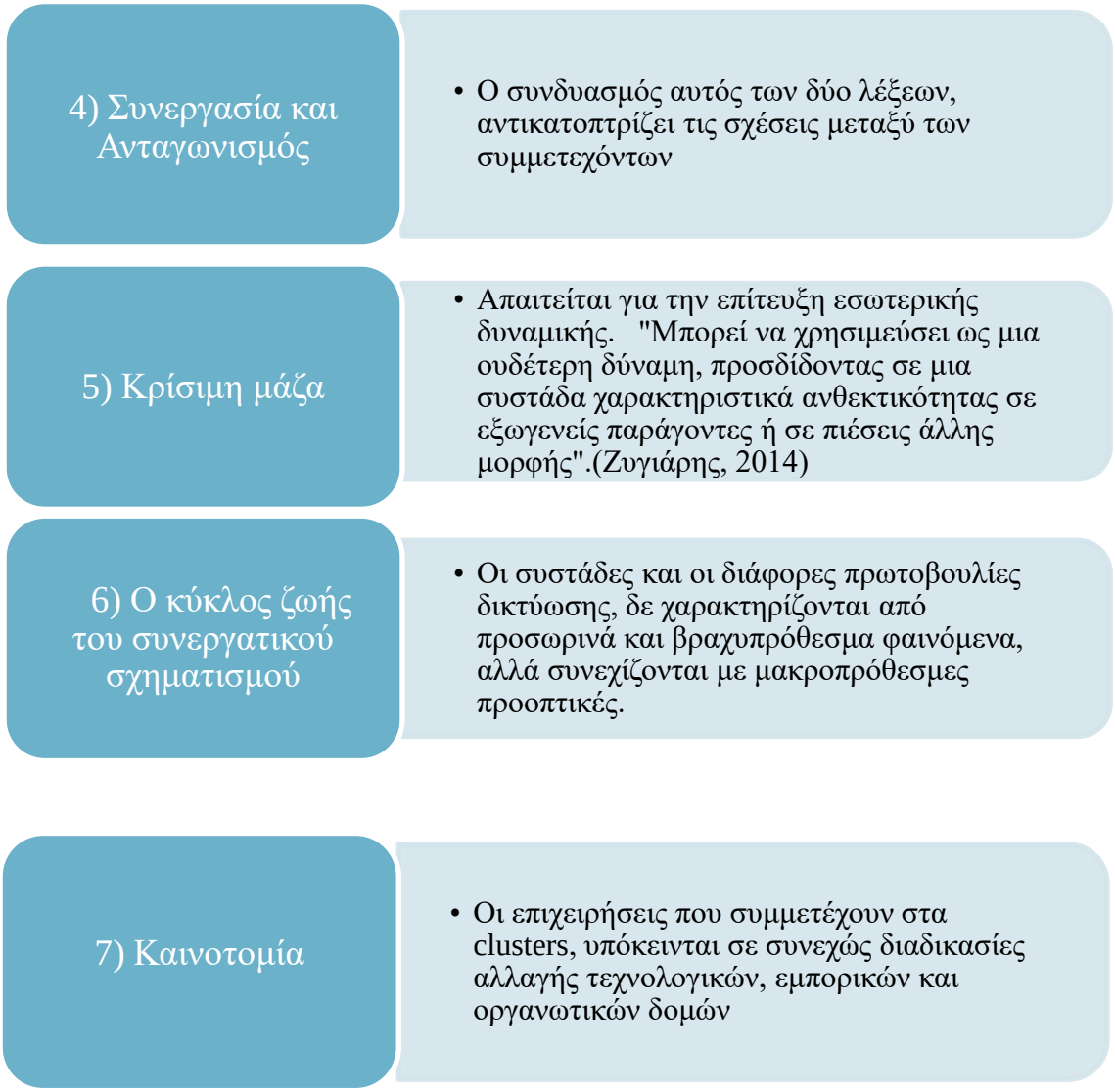
[15] https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%83%CF%8D%CE%BC%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%BE%CE%B7
[16] https://www.youtube.com/watch?v=Ma3XTHX6yK4
https://www.aftodioikisi.gr/koinonia/oikosistima-karditsas-ena-protoporiako-sinetairistiko-egxeirima/

καινοτομικής συμπεριφοράς και ικανότητας. Οι δικτυώσεις αυτές στην ιδανική τους μορφή, αποτελούν ευέλικτα τοπικά παραγωγικά συστήματα, τα οποία χρησιμοποιούν το κοινωνικό κεφάλαιο, τη ροή και τη διάδοση της πληροφορίας και της επικοινωνίας. Επιπλέον, η δημιουργία τέτοιων μοντέλων σε μια χώρα, μπορεί να επιφέρει εκτός από τη γεωγραφική εγγύτητα και την πολιτισμική, καθώς και να προάγει την κοινωνική συνοχή.

7.3. Χαρακτηριστικά των clusters

Η εφαρμογή της έννοιας των συστάδων, διακρίνεται για την ικανότητα της να προσαρμόζεται σε διαφορετικές καταστάσεις και συνθήκες. Στις πολιτικές του θεμελιώδες συγγράματος περί clusters «**Το Λευκό Βιβλίο ή Λευκή Βίβλος**», υιοθετήθηκαν επτά βασικά χαρακτηριστικά (σχήμα 3) για την έννοια των συνεργατικών σχηματισμών ή συστάδων :

1) Γεωγραφική γειτνίαση	• Οι επιχειρήσεις γειτνιάζουν γεωγραφικά κάτω από τις ίδιες δύσκολες συνθήκες, έρχονται δηλαδή, αντιμέτωπες, με διάφορες εξωτερικές οικονομίες κλίμακας, αλλά και με πιο ήπιους παράγοντες, όπως το κοινωνικό κεφάλαιο και οι διαδικασίες εκμάθησης.
2) Ειδίκευση	• Τα clusters είναι επικεντρωμένα σε μια βασική δραστηριότητα όπου οι περισσότεροι συμμετέχοντες σχετίζονται με αυτήν
3) Ποικιλομορφία μελών	• Οι συνενώσεις αυτές δεν είναι μόνο μεταξύ επιχειρήσεων, συνίσταται να εμπλέκονται και άλλα ενδιαφόμενα μέρη, όπως δημόσιοι φορείς, ακαδημαϊκοί κύκλοι, μέλη του χρηματοπιστωτικού τομέα καθώς και διάφορα ιδρύματα που προάγουν τους θεσμούς της συνεργασίας

Σχήμα 3. Χαρακτηριστικά των Clusters

7.4. Κατηγοροποίηση συνεργατικών σχηματισμών

Ο οδηγός αυτός χρησιμοποιεί δύο βασικά κριτήρια κατηγοριοποίησης (τύπος συνδέσμων και χαρακτηριστικά δικτύου) ως βασικές παραμέτρους που καθορίζουν τον τύπο ενός συνεργατικού σχηματισμού, προσεγγίζοντας τα χαρακτηριστικά των μικρών ελληνικών επιχειρήσεων. «Οι συνεργάτες μπορεί να ανήκουν σε παρόμοιους κλάδους ή τομείς δραστηριότητας (οριζόντιες συνεργασίες), να αποτελούν διαφορετικά τμήματα της ίδιας εφοδιαστικής αλυσίδας (κάθετες συνεργασίες) ή να προέρχονται από συμπληρωματικούς τομείς ή κλάδους (διαγώνιες συνεργασίες)» (EOMMEX, 2009). Αυτά τα βασικά κριτήρια χρησιμοποιούνται για τη διαμόρφωση μιας τυπολογίας και την κατηγοριοποίηση των διαφόρων μορφών δικτυώσεων στην Ελλάδα (Ζυγιάρης, 2014). Σαφώς δε μπορούμε να συγκρίνουμε την εμβέλεια της διεθνούς βιβλιογραφίας περί clusters με της ελληνικής, μιας και στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμη σε

πρώιμη[17] φάση η δημιουργία συνεργατικών σχηματισμών. Το Corallia[18] είναι ο πρώτος φορέας που συστάθηκε στην Ελλάδα για την οργανωμένη και συστηματική διαχείριση και ανάπτυξη συνεργατικών σχηματισμών με στρατηγική. Η τυπολογία αυτή κατά τον Ζυγιάρη, διακρίνει τρεις βασικούς τύπους δικτύων και συγκεκριμμένα : Α) οριζόντιοι συνεργατικοί σχηματισμοί, Β) κάθετοι συνεργατικοί σχηματισμοί αλυσίδας υπεραξίας, και Γ) συνεργατικοί σχηματισμοί καινοτομίας.

7.5. Φάσεις[19] ανάπτυξης και βιώσιμη διαχείριση «συστημάτων-συστάδων» επιχειρήσεων.

Η **ανάπτυξη των συστάδων– clusters** ουσιαστικά διακρίνεται σε τέσσερεις φάσεις (σχήμα 4) :

Στην πρώτη φάση αναγνωρίζεται η ανάγκη ανάπτυξης μια συστάδας και γίνονται οι προπαρασκευαστικές ενέργειες για τη σύσταση της. Η ανάγκη είτε προκύπτει από την αγορά και εκφράζεται από έναν ιδιώτη / μια ομάδα ατόμων (bottom-up approach), είτε δημιουργείται ανταποκρινόμενη σε πολιτικές (top–down approach) που υλοποιούνται από την πολιτεία.

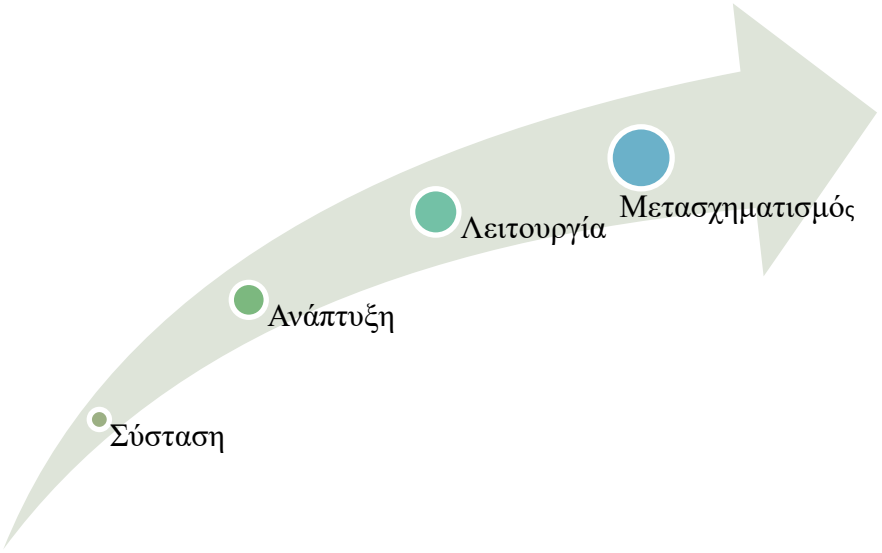
Στη δεύτερη φάση η συστάδα-cluster αναπτύσσεται. Στο στάδιο αυτό προσδιορίζεται η στρατηγική και ο στόχος της συστάδας- cluster, αποφασίζονται οι δράσεις που θα υλοποιεί, ορίζεται η διοίκηση του και αναζητείται χρηματοδότηση.

Στην τρίτη φάση η συστάδα ξεκινά τη λειτουργία της, και αρχίζει να παρέχει υπηρεσίες προς όφελος των μελών του.

[17] «Οι χώρες που άργησαν (μετά το 2000) να υιοθετήσουν πολιτικές cluster είναι κυρίως οι μικρότερες σε μέγεθος και οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.» (ΥΠ.Α.ΑΝ., 2012)

[18]Το Corallia στοχεύει στην ανάπτυξη, κυρίως, συνεργατικών σχηματισμών καινοτομίας (innovation clusters), οι οποίοι διαθέτουν τη δυναμική για να ανταγωνιστούν σε διεθνείς αγορές και, ταυτόχρονα, να συμβάλουν ώστε η Ελλάδα να αποκτήσει μερίδιο στην παγκόσμια αγορά υπηρεσιών και προϊόντων προστιθέμενης αξίας. Το Corallia έχει ήδη αναπτύξει και συντονίζει τρία τεχνολογικά clusters υψηλής εξειδίκευσης στην Ελλάδα και συγκεκριμμένα το gi-Cluster (Ψυχαγωγικές και Δημιουργικές Τεχνολογίες & Εφαρμογές), το mi-Cluster (Συστήματα και Εφαρμογές Νανο/Μικροηλεκτρονικής) και το si-Cluster (Διαστημικές Τεχνολογίες και Εφαρμογές). Το Corallia φέρει πολύτιμη εμπειρία στον τομέα ανάπτυξης και συντονισμού συνεργατικών σχηματισμών καινοτομίας, με επιτυχημένο παράδειγμα το Συνεργατικό Σχηματισμό Συστημάτων και Εφαρμογών Νανο/Μικροηλεκτρονικής (mi-Cluster).

[19] ΕΟΜΜΕΧ, 2009.

Σχήμα 4. Φάσεις ανάπτυξης των συστάδων (clusters)

Στην τέταρτη φάση επανεξετάζει τη στρατηγική και το στόχο ώστε να ευθυγραμμίζεται κάθε φορά με τις επιχειρήσεις μέλη της και τις ανάγκες της αγοράς.

Αφού η ανάπτυξη ολοκληρωθεί, για να είναι επιτυχημένη μια συστάδα-cluster, θα πρέπει μέσα από τα στάδια ανάπτυξης να έχει κατ' ελάχιστον διασφαλιστεί ότι υπάρχουν:

i. Δεσμοί εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών
ii. Κανάλια διάχυσης πληροφορίας
iii. Χρηματοδότηση

7.6. Διαδικασία υλοποίησης πρωτοβουλιών δικτύωσης

Η παροχή υποστήριξης από την τοπική διοίκηση κατά τα πρώτα στάδια του cluster και η ενθάρρυνση επιχειρήσεων να συμμετέχουν σε αυτό συμβάλλει στην ταχύτερη ανάπτυξή του. Αφού προσδιοριστεί η ομάδα των επιχειρήσεων, πρέπει να αποφασιστεί ο χρονικός ορίζοντας και ο τύπος της συνεργασίας. Συχνά, οι συνεργασίες αυτές έχουν τριετή έως τετραετή διάρκεια, ενώ σε ό,τι αφορά τον τύπο συνεργασίας υπάρχουν πολλές επιλογές. Άλλα δίκτυα είναι άτυπα και άλλα είναι πιο δομημένα και βασίζονται σε πρωτόκολλα συνεργασίας (συμβάσεις) που έχουν υπογραφεί από τα μέλη του δικτύου. Υπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις που το δίκτυο λαμβάνει τη μορφή διακριτής επιχείρησης με συγκεκριμένο σκοπό. Αφού συσταθεί το δίκτυο, πρέπει να προσδιοριστούν οι ενέργειες που θα υλοποιήσει και ο τρόπος χρηματοδότησής τους (ΕΟΜΜΕΧ, 2009).

Στο στάδιο αυτό καθοριστικό είναι οι πόροι και οι ικανότητες που διαθέτουν οι συνεργάτες να είναι συμπληρωματικοί, ώστε να μπορούν να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά για την προώθηση του στόχου του δικτύου. Όταν το δίκτυο συσταθεί, για την αποτελεσματική λειτουργία του, απαιτείται να υπάρχει ενεργός διοίκηση. Τα άτομα που θα συμμετέχουν στη διοίκηση του δικτύου ορίζονται κάθε φορά από τις επιχειρήσεις μέλη του δικτύου. Συνήθως, μέλη της διοίκησης του δικτύου είναι στελέχη των επιχειρήσεων που το απαρτίζουν, ώστε να προάγουν τους στόχους του δικτύου και ταυτόχρονα να προωθούν τα συμφέροντα των επιχειρήσεων που αντιπροσωπεύουν (ΕΟΜΜΕΧ, 2009).

1η φάση: Σύσταση του cluster (Φάση ανάλυσης ερευνητικών δεδομένων)

Η πρώτη ενέργεια πριν από τον σχεδιασμό κάθε συνεργατικής μορφής είναι η διαδικασία αναγνώρισης της ανάγκης ανάπτυξης της. Τα επιμέρους στάδια εντοπισμού και ανάλυσης ευκαιριών είναι τα εξής:

1) Συστηματική αποτύπωση και καταγραφή των γεωγραφικών συγκεντρώσεων επιχειρηματικών κλάδων της περιοχής.
2) Αποτύπωση των σχέσεων επιχειρήσεων που διαμορφώνονται μεταξύ των επιχειρήσεων.
3) Καταγραφή των προβλημάτων των επιχειρήσεων και μελέτη των προοπτικών αντιμετώπισης τους μέσω της διαμόρφωσης σχεδίων κοινής δράσης.

2η φάση: Ανάπτυξη του cluster (Φάση επικοινωνιακής πολιτικής)

Προσδιορισμός κοινού οράματος, στόχων και στρατηγικής μέσα από την ανταλλαγή πληροφοριών και τον καταιγισμό ιδεών (brainstorming[20]).

Επιλογή στενού εύρους πεδίο δραστηριοποίησης του cluster. Εάν ένα cluster στοχεύει σε δραστηριότητες προώθησης επιχειρήσεων στον τομέα π.χ. των τροφίμων, έχει λιγότερες πιθανότητες να αναλάβει εστιασμένες πρωτοβουλίες για τις επιχειρήσεις του κλάδου, σε σχέση με το αν αναλάμβανε δράσεις για την προώθηση π.χ. της παραγωγής ελαιόλαδου.

[20] «Ο καταιγισμός ιδεών είναι μια ευχάριστη διδακτική τεχνική, η οποία επιτρέπει την απελευθέρωση της σκέψης των μαθητών, την υπέρβαση των αναστολών και τη διαχείριση και βελτίωση των σχέσων στην ομάδα. Επίσης με την τεχνική αυτή οι μαθητές αξιοποιούν προηγούμενες γνώσεις και εμπειρίες, αναπτύσσουν ικανότητες ελεύθερης και δημιουργικής έκφρασης, συνεργασίας, επικοινωνίας, κριτικής σκέψης και καλλιεργούν το σεβασμό στις απόψεις των άλλων. Επιπλέον ο καταιγισμός ιδεών επιτρέπει υψηλό βαθμό συμμετοχής και μπορεί να συμβάλλει στη συγκέντρωση μιας μεγάλης ποικιλίας ερμηνειών ενός θέματος, στην επίλυση ενός προβλήματος, στη διασαφήνιση αξιών και στην αλλαγή ή διαμόρφωση στάσεων». (Βασάλα και Φλογαΐτη, 2002)

Συνεργασία με πανεπιστήμια/πολυτεχνεία. Τα πανεπιστήμια και τα πολυτεχνεία που λειτουργούν στην περιφέρεια του cluster αναδεικνύονται σε σημαντικούς φορείς παραγωγής εξειδικευμένης γνώσης, καθώς λειτουργούν ως κέντρα για την παροχή εκπαίδευσης, τη διάχυση και ανταλλαγή γνώσεων, αλλά και ως καταλύτης για τη διευκόλυνση της επικοινωνίας και συνεργασίας διαφορετικών επιχειρήσεων.

Ενθάρρυνση συμμετοχής όσο το δυνατόν περισσότερων επιχειρήσεων. Η ανάπτυξη clusters προϋποθέτει τη συμμετοχή πολλών επιχειρήσεων. Όσο μεγαλύτερος ο αριθμός των μελών, τόσο περισσότερες οι δυνατότητες συνεργασίας και οι συνέργιες μεταξύ τους. Για να επιτευχθεί αυτό χρειάζεται εμψύχωση και υποστήριξη, καλλιέργεια εμπιστοσύνης και παρουσίαση των αμοιβαίων ωφελειών. Η εδραίωση της εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών του cluster συμβάλλει στη διάχυση πληροφορίας μεταξύ των μελών, στην ανταλλαγή ιδεών, στην καλή συνεργασία μεταξύ τους, στην από κοινού ανάληψη έργων κλπ. και αποτελεί το κλειδί για την επιτυχημένη λειτουργία του cluster. Η εμπιστοσύνη είναι ιδιαίτερη σημαντική παράμετρος, ειδικά στην περίπτωση που οι επιχειρήσεις παραδοσιακά λειτουργούν με γνώμονα το εταιρικό και μόνο συμφέρον, διαμορφώνουν αυτόνομα εταιρικές στρατηγικές ή έχουν χαρακτηριστικά όπως μυστικοπάθεια.

Ανάπτυξη cluster μετά από σύγκριση και αξιολόγηση με άλλα clusters αντίστοιχης φάσης και προσανατολισμού. Η σύγκριση πρωτοβουλιών τύπου cluster μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη ενός τέτοιου εγχειρήματος. Πρέπει, όμως, τα clusters που συγκρίνονται να έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά, ώστε να μπορούν να βγουν χρήσιμα συμπεράσματα με ασφάλεια.

Προσανατολισμός στη συνεχή υλοποίηση ενεργειών. Η συνεχής ανάληψη πρωτοβουλιών από ένα cluster συμβάλλει στη δέσμευση των μελών του στους σκοπούς του cluster και στη διασφάλιση ενεργών μελών. Για παράδειγμα, η υλοποίηση ενός site με δυνατότητα διαδραστικής επικοινωνίας των μελών είναι λιγότερο κοστοβόρα ενέργεια και έχει άμεσα αποτελέσματα για τα μέλη από την υλοποίηση ενός προγράμματος προώθησης του cluster.

Υλοποίηση πρώτα των μικρού μεγέθους ενεργειών με άμεσα αποτελέσματα. Εάν κατά τα πρώτα στάδια λειτουργίας οι ενέργειες που αναληφθούν δεν έχουν άμεσα αποτελέσματα και οφέλη για τις επιχειρήσεις που συμμετέχουν, πολλές θα αποτραβηχτούν από το σχηματισμό γιατί θα θεωρήσουν ότι δε βοηθάει στην ανάπτυξή τους.

Διασφάλιση κοινωνικής αποδοχής. Η πρωτοβουλία ανάπτυξης cluster για να επιτύχει χρειάζεται κοινωνική αποδοχή. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, προβάλλοντας την πρωτοβουλία ανάπτυξης cluster και τα αμοιβαία οφέλη που προκύπτουν, μπορούν να συμβάλουν σημαντικά προς την κατεύθυνση αυτή.

3η φάση: Λειτουργία του cluster (Φάση προγραμματισμού και υλοποίησης).

Ανάληψη της διοίκησης από ιδιώτες. Οι δημόσιοι φορείς δύνανται αρχικά να παίζουν τον πρώτο ρόλο στη δημιουργία cluster από την ώρα όμως που αρχίζουν να συμμετέχουν επιχειρήσεις, τη διοίκηση, πρέπει να αναλαμβάνει η ιδιωτική πρωτοβουλία.

Σαφής καταμερισμός εργασιών. Για την υλοποίηση των πρωτοβουλιών που έχουν συμφωνηθεί από την ομάδα διοίκησης του cluster, απαιτείται να γίνουν μια σειρά ενεργειών. Οι ενέργειες αυτές καλό είναι να αναληφθούν από περισσότερους από έναν φορείς, προκειμένου να γίνει καταμερισμός εργασιών. Έτσι, ο φόρτος θα επιμεριστεί, θα υλοποιηθούν περισσότερες ενέργειες εντός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου και οι φορείς θα έχουν την ευκαιρία να συνεργαστούν μεταξύ τους.

4η φάση: Μετασχηματισμός (Φάση υλοποίησης και ωρίμανσης).

Ακόμα, όμως, και στην περίπτωση που το cluster αναπτυχθεί πλήρως, θα πρέπει να εξελίσσεται, καθώς οι απαιτήσεις της αγοράς αλλάζουν και οι ίδιες οι επιχειρήσεις που το αποτελούν μετασχηματίζονται. Έτσι, τα cluster πρέπει συνεχώς να επανεξετάζουν το όραμα και τη στρατηγική τους, προκειμένου να παραμείνουν καινοτόμα. Αντίστοιχα, θα πρέπει να αναμορφώνουν κάθε φορά τους στόχους και το σχέδιο δράσης, ανταποκρινόμενοι στις συνεχώς εξελισσόμενες συνθήκες και στις ανάγκες της αγοράς. Συνεπώς, το 3ο και 4ο βήμα επαναλαμβάνονται κατά τη διάρκεια της ζωής του cluster. Αφού ολοκληρωθεί ο κύκλος της ανάπτυξης, συνιστάται η θεσμοθέτησή του, να ιδρυθεί, δηλαδή, μια εταιρεία.

7.7. Ενδεικτικές δράσεις των clusters

7.7.1. Ανάπτυξη των επιχειρήσεων-μελών του cluster

Ενθάρρυνση εισαγωγής νέας τεχνολογίας στις επιχειρήσεις-μέλη:

1. Διοργάνωση σεμιναρίων, συναντήσεων, ομάδων εργασίας για τη διάχυση νέας τεχνολογίας στις επιχειρήσεις που απαρτίζουν το cluster.
2. Ίδρυση κέντρων που αναπτύσσουν και εφαρμόζουν νέες τεχνολογίες και νέες διαδικασίες.
3. Δημιουργία ενός μηχανισμού παρακολούθησης και ενημέρωσης επί τεχνικών θεμάτων και εξελίξεων.
4. Υποστήριξη των επιχειρήσεων που απαρτίζουν τα cluster.
5. Ενθάρρυνση δικτύων επιχειρηματικότητας.
6. Παροχή υποστήριξης στις επιχειρήσεις- εταίρους.
7. Ανάληψη πρωτοβουλιών για την προώθηση και διαφήμιση των επιχειρήσεων του cluster.
8. Βελτίωση των χρηματοδοτικών εργαλείων για τις νέες επιχειρήσεις (spin offs).
9. Ανάπτυξη δικτύων.
10. Ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων - εταίρων του cluster.
11. Παροχή διευκολύνσεων για την ανάπτυξη σχέσεων με την αγορά.
12. Από κοινού αξιοποίηση των προσωπικών δικτυώσεων.
13. Ενίσχυση εμπορικών συνεργασιών.
14. Ανάπτυξη δικτύου εξαγωγών.
15. Οργάνωση προμηθειών.
16. Ανάπτυξη τεχνικών προδιαγραφών.
17. Ανάπτυξη ερευνητικών συνεργασιών.
18. Από κοινού συμμετοχή των εταίρων του cluster σε ερευνητικά προγράμματα.

7.7.2. Ενδυνάμωση του cluster

Ανάλυση του cluster:

1. Ανάλυση των δυνάμεων και αδυναμιών του cluster.
2. Εκπόνηση μελέτης για την ανάπτυξη στρατηγικής του cluster.
3. Διεξαγωγή συγκριτικών μετρήσεων (benchmarking).
4. Οργάνωση και διάχυση πληροφοριών.
5. Παροχή υπηρεσιών.
6. Ανάπτυξη καναλιών επικοινωνίας.
7. Καλλιέργεια της ταυτότητας του cluster μεταξύ των εταίρων (improve firms' cluster awareness).

8. Διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ των μελών του cluster και φορέων της διοίκησης (αυτοδιοίκηση, υπουργεία κτλ.).

7.7.3. Βελτίωση του εξωτερικού περιβάλλοντος

Εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό:

1. Παροχή σεμιναρίων για τη βελτίωση των δεξιοτήτων του προσωπικού και την εξειδίκευσή τους.
2. Αξιοποίηση του cluster ως περιβάλλον για εκμάθηση και βελτίωση των ικανοτήτων του προσωπικού.
3. Δημιουργία κέντρων ανάπτυξης και αξιοποίησης ανθρώπινου δυναμικού.
4. Προσέλκυση νέων και ταλαντούχων ανθρώπων.

Εξειδικευμένες αγορές κεφαλαίου:

1. Ιεράρχηση επενδύσεων.
2. Παροχή κινήτρων ή διασφάλιση πόρων για την υλοποίηση επενδυτικών προγραμμάτων με τη συμμετοχή πολλών μελών του cluster.
3. Προώθηση της κοινής χρηματοδότησης, τη δημιουργία ειδικού ταμείου επενδύσεων ή την παροχή εγγυήσεων.
4. Προώθηση της κοινής χρηματοδότησης, τη δημιουργία ειδικού ταμείου επενδύσεων ή την παροχή εγγυήσεων.
5. Ενθάρρυνση ανάληψης ρίσκου από κοινού μεταξύ των μελών του cluster.
6. Βελτίωση της πρόσβασης και της χρήσης φυσικών πόρων.

Υποδομές:

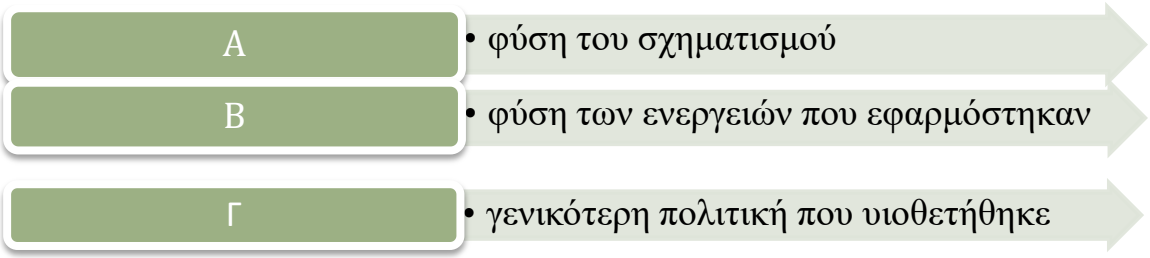
1. Ανάπτυξη νέων ή βελτίωση υφιστάμενων υποδομών μέσα από κοινές ενέργειες των μελών και νέα χρηματοδοτικά μοντέλα.
2. Υλοποίηση ιδιωτικών επενδυτικών έργων.

Κοινωνικό κεφάλαιο:

1. Ανάπτυξη των προσωπικών διασυνδέσεων και σχέσεων.
2. Βελτίωση της διεταιρικής επικοινωνίας των εταίρων και αύξηση της συμμετοχής τους σε δίκτυα ή σε άλλες συστάδες.
3. Ανάπτυξη συνεργασιών, καλλιέργεια της αποδοχής και της στήριξης από την τοπική κοινωνία.

7.7.4. Δείκτες ανάλυσης απόδοσης συνεργατικών σχηματισμών

Η διερεύνηση της απόδοσης των συνεργατικών σχηματισμών καθίσταται αρκετά δύσκολη λόγω της πολύπλευρης και πολυσύνθετης τους μορφής. Ωστόσο, υπάρχουν κάποιοι δείκτες[21] (σχήμα 6) όπου παρουσιάζουν σχετικά μια καλή εικόνα της καταστασής τους.

Σχήμα 5. Δείκτες γενικής εικόνας ή κατάστασης των clusters

Αναλυτικότερα, οι σημαντικότεροι δείκτες των clusters είναι οι εξής:

- Γεωγραφική συγκέντρωση
- Εξειδίκευση
- Συμμετοχή επιχειρήσεων
- Συμμετοχή ακαδημαϊκών και ερευνητικών ινστιτούτων
- Συμμετοχή δημοσίου τομέα (τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση)
- Ανταγωνισμός εταίρων-μελων
- Συνεργασία εταίρων-μελών
- Κρίσιμη μάζα
- Κοινό υπόβαθρο διασύνδεσης των φορέων του cluster
- Γεωγραφική εξάπλωση
- Μηχανισμός μάθησης

[21] (Ζυγιάρης, 2014)

- Τρόπος δημιουργίας
- Ύπαρξη ηγετικής φυσιογνωμίας

Οι δείκτες για τα clusters που λειτουργούν σε Περιφέρειες είναι οι εξής:

Αναπτυξιακοί Δείκτες:

- ✓ Πληθυσμός
- ✓ Πυκνότητα Πληθυσμού
- ✓ ΑΕΠ ανά κάτοικο
- ✓ Ποσοστό Ανεργίας
- ✓ Ύπαρξη Φυσικών Πόρων

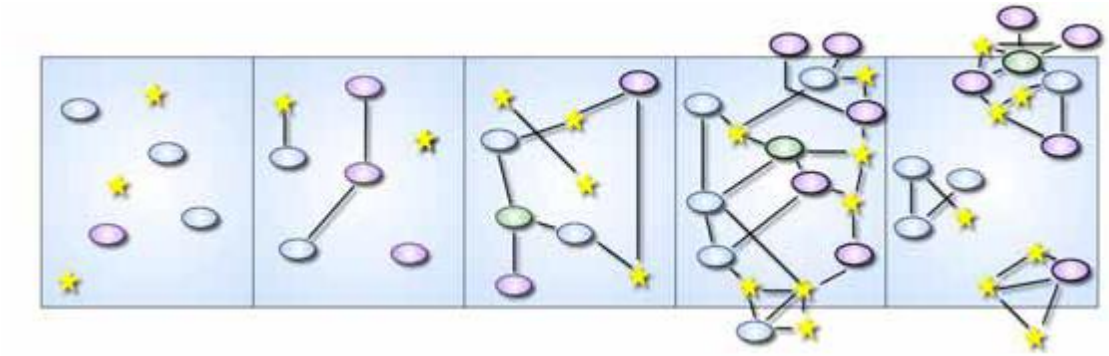
Δείκτες Καινοτομίας:

- ✓ Λειτουργικά Δίκτυα και Σχέσεις Συνεργασίας
- ✓ Υποστήριξη Επιχειρηματικότητας
- ✓ Σημαντικές Επιχειρήσεις
- ✓ Νέες Επιχειρήσεις
- ✓ Πανεπιστημιακά Ιδρύματα
- ✓ Έρευνα και Ανάπτυξη
- ✓ Αριθμός Ευρεσιτεχνιών ανά μεγάλο αριθμών κατοίκων

Από τους παραπάνω δείκτες οι περισσότεροι αποτελούν αριθμητικοί και οι λιγότεροι ποιοτικοί. Η ποσοτική μέθοδος έχει το πλεονέκτημα ότι επιτρέπει τη σύγκριση μεταξύ των clusters ακόμη και μεταξύ χωρών, σε διάφορες χρονικές στιγμές. Το βασικό πλεονέκτημα είναι ότι μπορεί να μετρήσει τις επιπτώσεις (revealed effects) των clusters και αυτό είναι η απλότητα. Αυτό σε συνάρτηση και με στατιστικούς δείκτες μπορεί να αναδείξει τη συμβολή των clusters κυρίως στην οικονομία διότι δεν αποκαλύπτονται οι αιτιάσεις. Κυρίως βασίζεται στη λογική κατά πόσο οι αλληλεπιδράσεις (ροές με άλλους κλάδους) είναι σημαντικές και αποτυπώνονται στην οικονομία της περιφέρειας μέσα στην οποία λειτουργεί. Το μειονέκτημα αυτής της μεθόδου κατηγοριοποίησης είναι ότι δεν παρουσιάζει απόλυτα μεγέθη αλλά μόνο συγκριτικά.

7.8. Ο κύκλος ζωής του cluster

Ένα άλλο στοιχείο των συστάδων είναι ο δομικός τους χαρακτήρας ως τρόπος οργάνωσης με μακροπρόθεσμη προοπτική. Οι συνεργατικοί σχηματισμοί και οι πρωτοβουλίες συμπλέγματος δεν αποτελούν προσωρινές λύσεις σε οξεία προβλήματα. Έχουν την αίσθηση της κατεύθυνσης και της εσωτερικής σταθερότητας με την πάροδο του χρόνου, περνώντας από διάφορα στάδια με διαφορετικό ρυθμό και εξελιξη. Ακόμα, υπάρχει μια έμφυτη λογική στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται οι συστάδες, τις οποίες καθιστά δυνατά, η διάκριση ορισμένων χαρακτηριστικών προτύπων. Ακόμα κι αν το ακριβές σχήμα και η κατεύθυνση εξαρτηθεί από συγκεκριμένες περιστάσεις, μπορεί να περιγραφεί ο κύκλος ζωής[22] ενός συμπλέγματος και γενικά να υποβληθούν στα παρακάτω στάδια όπως και απεικονίζονται στην εικόνα δύο (2).

Εικόνα 2. Στάδια κύκλου ζωής των clusters

7.9. Τα οφέλη από τη συμμετοχή των επιχειρήσεων σε συστάδες

Οφέλη σύστασης clusters/ δικτύων[23]:

• αυξημένα επίπεδα εξειδίκευσης,
• προώθηση νέων προϊόντων και υπηρεσιών,
• δυνατότητες για οικονομίες κλίμακας,
• αύξηση της παραγωγικότητας,
• ταχύτερη πρόσβαση σε καινοτομίες,
• διευκόλυνση στη διοχέτευση νέας τεχνολογίας,
• προσέλκυση ζήτησης,
• ενθάρρυνση νέας επιχειρηματικότητας,

[22] «Η θεωρία του κύκλου ζωής (κατά τον Butler) μπορεί να χρησιμεύσει ως ένα ερμηνευτικό εργαλείο της κρίσης αυτής και να επιβεβαιώσει τη λογική της αναπτυξιακής διαδικασίας.» (Τσάρτας και άλλοι, 2010)
[23] (Κατσίκης, 2013)

• χωρικός ανταγωνισμός,
• ενδυνάμωση κοινωνικών και άλλων δεσμών,
• βελτιωμένη ροή πληροφοριών,
• δυνατότητα για τη δημιουργία υποδομών,
• διεθνοποίηση και εξωστρέφεια

Οφέλη όμως από τη λειτουργία των συστάδων επιχειρήσεων εντοπίζονται και σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών:

- **Ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας:** Οι τοπικές κοινωνίες μπορούν να αξιοποιήσουν το υφιστάμενο επιχειρηματικό δυναμικό για την προσέλκυση επενδύσεων.
- **Προώθηση της συλλογικής μάθησης και της καινοτομίας:** Η συνδυασμένη γνώση συμβάλει στην προώθηση της συλλογικής μάθησης και της καινοτομίας
- **Μείωση της ανεργίας:** Το εργατικό δυναμικό των τοπικών κοινωνιών έχει τη δυνατότητα να απασχοληθεί στις επιχειρήσεις της συστάδας.

7.10. Προβλήματα-κίνδυνοι κατά τη λειτουργία των clusters

Οι συνεργατικοί σχηματισμοί και οι πρωτοβουλίες συμπλέγματος δεν είναι χωρίς προβλήματα. Οι κίνδυνοι που δημιουργούνται κατά τους Andersson et al., (2004) είναι οι εξής:

i) ευάλωτη εξειδίκευση
ii) μη αποτελεσματική
iii) δημιουργία ακαμψίας
iv) μείωση των ανταγωνιστικών πιέσεων
v) εγγενής παρακμή
vi) σύνδρομο αυτάρκειας.

Η αξιοποίηση των ευκαιριών για καινοτομία είναι εξαιρετικά σημαντική για την αποφυγή αυτών των παγίδων.

7.11. Ανασταλτικοί παράγοντες συμμετοχής των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (ΜΜΕ) σε συνεργατικούς σχηματισμούς ή επιχειρηματικά δίκτυα

Σύμφωνα με εμπειρικές μελέτες, αν και η συνεργασία αποδεικνύεται στις περισσότερες περιπτώσεις επωφελής για τις επιχειρήσεις, οι πολύ μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις δεν είναι ιδιαίτερα δεκτικές σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή τους σε συνεργασίες τύπου συστάδων ή ακόμα και επιχειρηματικών δικτύων (ΕΟΜΜΕΧ, 2009).

Ανασταλτικοί παράγοντες διατυπώνονται στο παρακάτω σχήμα (7) :

Σχήμα 6. Εμπόδια/προβλήματα συνεργασίας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

7.12 Αξιοποίηση ανθρώπινου δυναμικού κατά τη διάρκεια υλοποίησης των επιδιώξεων του cluster.

«Το ανθρώπινο δυναμικό του συνεργατικού σχηματισμού διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, διότι είναι απαραίτητο τα άτομα αυτά να διαμορφώνουν το όραμα και τους στόχους, θα θέτουν τις κατευθύνσεις, θα παρακολουθούν την υλοποίηση του σχεδίου δράσης και θα προασπίζουν τα συμφέροντα των μελών επιχειρήσεων του cluster»

(ΕΟΜΜΕΧ, 2009).

Αναλυτικότερα, κατά τη μελέτη του Υπουργείου Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας (ΥΠ.Α.ΑΝ, 2012), τα άτομα / φορείς που εμπλέκονται και αποτελούν στην ουσία μέρος της διοίκησης / διαχείρισης των συνεργατικών σχηματισμών, κατατάσσονται και ανάλογα με τα χρονικά στάδια που βρίσκεται η δικτύωση (cluster).

I. **Κατά την έναρξη και ανάπτυξη:** Το πρόσωπο το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία σε αυτήν τη φάση είναι ο λεγόμενος «Εμπνευστής» ή αλλιώς «Συντονιστής» (facilitator). Αρχικά, έχοντας τον ρόλο του ενδιάμεσου φορέα ή του διαμεσολαβητή, είναι αρμόδιος να φέρει σε γνωριμία όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι πρώτες ενέργειες για συνέργειες. Σε αυτό το αρχικό στάδιο πρέπει να τεθούν οι βάσεις έναρξης της προσπάθειας (δομή, χαρακτηριστικά και χαρακτήρας της συνέργειας). Ο εμπνευστής είναι το άτομο εκείνο που έχει την αρχική ιδέα για τη σύσταση του cluster και αναλαμβάνει τις ενέργειες, προκειμένου να παροτρύνει όσο περισσότερους συμμετέχοντες είναι εφικτό για να εμπλακούν στο δίκτυο αυτό. Έτσι λοιπόν, την ιδιότητα του συντονιστή, μπορεί να την αναλάβει είτε μια επιχείρηση που αργότερα μπορεί να συμμετέχει ως μέλος στη συστάδα, είτε κάποιος ιδιώτης (π.χ. ειδικός σε θέματα δικτύωσης των επιχειρήσεων), είτε κάποιος επιστημονικός φορέας (πανεπιστήμιο ή ερευνητικό ινστιτούτο κ.ά.), είτε δημόσιοι φορείς (τοπική αυτοδιοίκηση κ.ά.). (Γκούσια-Ρίζου και Σδράλη, 2017). «Στο πλαίσιο αυτό εργάζεται για την ανάπτυξη ενός πλαισίου ιδεών και στρατηγικής που θα στοιχειοθετεί την αναγκαιότητα και τα πλεονεκτήματα του cluster και το οποίο επικοινωνεί σε όλα τα δυνητικά μέλη. Στο στρατηγικό σχέδιο προσδιορίζονται βραχυπρόθεσμοι και μεσο-μακροπρόθεσμοι στόχοι αλλά και δράσεις του cluster» (ΥΠ.Α.ΑΝ., 2012).

II. **Κατά τη λειτουργία:** Μετά τα πρώτα βήματα σύστασης του cluster, ο διαμεσολαβητής θα αρχίζει να παύει και θα δημιουργείται η ανάγκη προσδιορισμού φορέα, ο οποίος θα διαχειρίζεται τη λειτουργία του cluster. Η καθιέρωση μιας σαφούς οργανωτικής δομής και διοίκησης ωφελεί στην ευκολότερη αντιμετώπιση των οποιοδήποτε εμποδίων προκύψουν κατά τη λειτουργία, διότι υπάρχει από την έναρξη μια υιοθέτηση σαφών κανόνων και μεθόδων συνεργασίας. Ο φορέας αυτός ονομάζεται cluster επιχείρηση (cluster organization). Αποτελεί στην ουσία τη νομική οντότητα που αναλαμβάνει όλες τις οργανωτικές και διαχειριστικές διαδικασίες λειτουργίας του cluster. Συνήθως, το ρόλο αυτό το έχουν διάφοροι φορείς είτε δημόσιοι είτε ιδιωτικοί προερχόμενοι μεταξύ των οποίων πανεπιστήμια, μη κυβερνητικές οργανώσεις, τοπική αυτοδιοίκηση κ.ά. (Γκούσια-Ρίζου και Σδράλη, 2017).

7.13. Διαμεσολαβητές καινοτομίας

Το περίπλοκο περιβάλλον συνεργασίας αναλαμβάνει να απλοποιήσει ο διαμεσολαβητής καινοτομίας (innovation broker). Ο ρόλος ενός broker πρέπει να είναι συντονιστικός, ενημερωτικός, καθοδηγητικός, εμψυχωτικός και ελεγκτικός. Μπορεί να βοηθήσει στη λειτουργία ενός δικτύου ή cluster τόσο εντός όσο και εκτός αυτού. Μερικές από τις αρμοδιότητες είναι οι εξής:

(1) Να παρακολουθεί καθημερινά την αγορά και το εξωτερικό περιβάλλον
(2) Να αξιοποιεί κανάλια πληροφόρησης και δίκτυα κοινωνικών επαφών
(3) Να εντοπίζει ευκαιρίες για πιθανές συνεργασίες
(4) Να διαπραγματεύεται συμφωνίες
(5) Να δημιουργεί τις βάσεις για την ανάπτυξη μιας βιώσιμης ενέργειας.

Οι διαμεσολαβητές καινοτομίας μπορεί να ασκούν δραστηριότητες δημοσίου συμφέροντος, οι οποίες όμως δεν είναι δυνατόν να διαχωρισθούν σαφώς από τις οικονομικές δραστηριότητες, και επομένως εμπίπτουν στους κανόνες περί κρατικών ενισχύσεων. Εφόσον οι δραστηριότητες αυτές δεν είναι προσανατολισμένες στην αγορά και δεν δημιουργούν επιλεκτικά πλεονεκτήματα προς όφελος μεμονωμένων επιχειρήσεων, μπορούν να τύχουν κρατικής χρηματοδότησης σε ποσοστό 100%. Οι κρατικές ενισχύσεις είναι δυνατόν να επιτραπούν μόνον εφόσον πληρούνται οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

α) Οι ενισχύσεις θα πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο για την αγορά ενός σαφώς καθορισμένου συνόλου υπηρεσιών. Οι ενισχύσεις αυτές θα πρέπει να εντάσσονται σε προγράμματα, στο πλαίσιο των οποίων καθορίζονται οι συγκεκριμένες υπηρεσίες που μπορούν να τύχουν κρατικής ενίσχυσης. Οι εν λόγω υπηρεσίες μπορεί να περιλαμβάνουν:

• έρευνα και εντοπισμό καινοτόμων σχεδίων·

• υπηρεσίες παροχής συμβουλών σε επιχειρήσεις για θέματα όπως: έρευνα, εξεύρεση κατάλληλου πλαισίου άσκησης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (π.χ. σε δίκτυο ομοειδών ή συμπληρωματικών επιχειρήσεων τύπου cluster) ή επιχειρηματικών εταίρων, συμβουλές σε θέματα στρατηγικής και κατάρτιση στη διάρκεια επώασης και μετά τη σύσταση, τεχνολογική συνδρομή για καινοτόμα σχέδια, παροχή συμβουλών για την αγορά, προστασία και πώληση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, καθώς και συμφωνίες αδειών εκμετάλλευσης, παροχή συμβουλών για τη χρήση των προτύπων·

• παροχή διευκολύνσεων, όπως γραφεία, τράπεζες δεδομένων για την έρευνα των υπαρχουσών τεχνολογιών και την αναζήτηση εταίρων για τη μεταφορά τεχνολογίας, υπηρεσίες σχετικά με τη σήμανση ποιότητας, τις δοκιμές και την πιστοποίηση.

β) Οι ενισχύσεις πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο για την αγορά αυτών των υπηρεσιών από σαφώς καθορισμένους διαμεσολαβητές καινοτομίας. Βασιζόμενη στο παράδειγμα του ευρωπαϊκού δικτύου των Κέντρων Ενημέρωσης Επιχειρήσεων (BIC), η Επιτροπή προτείνει τον ορισμό των «διαμεσολαβητών καινοτομίας» (Innovation broker[24]) με βάση τις υπηρεσίες που παρέχουν, ως οργανισμών (δημόσιων ή ιδιωτικών) στήριξης καινοτόμων ΜΜΕ και επιχειρηματιών. Για να θεωρηθεί διαμεσολαβητής καινοτομίας, ένα νομικό πρόσωπο θα πρέπει να παρέχει συγκεκριμένα:

- τις προαναφερόμενες ειδικές υπηρεσίες
- τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες υποδομές: φυσική επώαση καινοτόμων σχεδίων (πλήρως εξοπλισμένα γραφεία), εγκαταστάσεις κατάρτισης, εγκαταστάσεις εργαστηρίων, δοκιμών και πιστοποίησης

[24] «Ένας διαμεσολαβητής καινοτομίας είναι ένας οργανισμός που ενεργεί ως μέλος ενός δικτύου φορέων βιομηχανικού τομέα που δεν επικεντρώνεται ούτε στη δημιουργία ούτε στην υλοποίηση των καινοτομιών, αλλά στην παροχή υποστήριξης των άλλων οργανώσεων να καινοτομήσουν.(Winch and Courtney 2007).

- διάδοση πληροφοριών σχετικά με τις παρεχόμενες υπηρεσίες και τα αποτελέσματα που επιτεύχθηκαν. (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων,2005).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Ευρωπαϊκή Επιτροπή και Clusters

8.1. Ο οικονομικός αντίκτυπος των συμπλεγμάτων στην ανταγωνιστικότητα και την καινοτομία

Οι ομαδοποιήσεις θεωρούνται σημαντικοί παράγοντες ανταγωνιστικότητας και καινοτομίας. Αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζει τα κυριότερα στατιστικά ευρήματα που είναι επί του παρόντος διαθέσιμα για τον οικονομικό αντίκτυπο που μπορούν να έχουν τα συμπλέγματα ως προς την ανταγωνιστικότητα, την οικονομική ανάπτυξη, την ευημερία, την παραγωγικότητα, την καινοτομία και την απασχόληση και εξηγεί τη σπουδαιότητα των συστάδων. Η ανάλυση του αντίκτυπου των συνεργατικών σχηματισμών χρίζει μεγάλου ακαδημαϊκού και πολιτικού ενδιαφέροντος και έχουν δημοδιευθεί πολυάριθμες μελέτες σε αυτό το πεδίο. Αυτό το κεφάλαιο βασίζεται κυρίως στα αποτελέσματα του έργου χαρτογράφησης των συμπλεγμάτων του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Συστάδων (Innobarometer) σχετικά με τον ρόλο των συμπλεγμάτων και την ευρωπαϊκή καινοτομία (European Commission, 2007). Ο οικονομικός αντίκτυπος των συσπειρώσεων δεν μπορεί να αποτυπωθεί εύκολα και απαιτείται η εύρεση κατάλληλων στατιστικών δεικτών. Το πρόβλημα ξεκινάει ήδη με τη δύσκολή αναγνώριση και μέτρηση των συστάδων. Περιπτωσιολογικές μελέτες μπορούν να αναφέρουν πιο εξελιγμένες περιπτώσεις, αλλά δεν επιτρέπουν περαιτέρω ανάλυση, διότι δεν εμπλέκονται σε συσχετισμούς με άλλους βασικούς οικονομικούς δείκτες-κλειδιά. Δυστυχώς τα δεδομένα είναι περιορισμένα και οποιαδήποτε συμπεράσματα σχετικά με τον οικονομικό αντίκτυπο των συνεργατικών σχηματισμών πρέπει να αντιμετωπίζονται με μεγάλη προσοχή. Απαιτείται περαιτέρω ανάλυση για την κατάρτιση ισχυρότερων συμπερασμάτων, όπως για παράδειγμα το ζήτημα των σχετικών πλεονεκτημάτων των clusters στην Ευρώπη.

8.1.1. Clusters και επιδόσεις καινοτομίας των επιχειρήσεων και των περιφερειών

Η αυξανόμενη τεχνολογική πολυπλοκότητα και οι ταχύτεροι ρυθμοί του κύκλου ανάπτυξης των προϊόντων, έχουν οδηγήσει στη μεγαλύτερη ειδίκευση αλυσίδων αξίας και γνώσης, δημιουργώντας συνέργειες που έχουν σκοπό την αξιοποίηση ερευνητικών αποτελεσμάτων της αγοράς.

Ως πρώτη προσέγγιση, υπολογίστηκε ο αριθμός των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας που παράγονται σε μια συγκεκριμένη περιοχή συσχετισμένη με τα πλεονεκτήματα των περιφερειακών

συμπλεγμάτων όπως ορίζονται από το Παρατηρητήριο Συμπλεγμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαπιστώθηκε λοιπόν, ότι μερικές έχουν καλές επιδόσεις και άλλες λιγότερο καλές, γεγονός που υποδηλώνει ότι η απόδοση της καινοτομίας μιας περιοχής δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο από το βαθμό της εξειδίκευσης, αλλά και από άλλες πτυχές της ευρύτερης μικροοικονομίας του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, όπως της ποιότητας της εργασίας, της επιχειρηματικότητας, της έρευνας και της εκπαίδευσης ή της πρόσβασης σε επιχειρηματικά κεφάλαια και προηγμένες υποδομές.

Η έρευνα του Innobarometer 2006 στην έκθεση της ΕΕ αναφέρει ότι περίπου το 70% των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε κάποιας μορφής συμπλεγμάτων, βλέπουν τα πλεονεκτήματα της συμμετοχής σε μια ομάδα. Επιπλέον, όταν ρωτήθηκε αν προστέθηκαν νέες υπηρεσίες προς τους πελάτες τους τα τελευταία 5 χρόνια, το 53% των εταιρειών των συστάδων συμφώνησε ότι η συμμετοχή σε μια ομάδα διευκόλυνε την επέκταση του πεδίου εφαρμογής τους, ενώ το 25% διαφώνησε και το 20% ότι δεν προσέφερε νέες υπηρεσίες.

Ωστόσο, ο συστηματικότερος δεσμός μεταξύ των συμπλεγμάτων και της απόδοσης της καινοτομίας, είναι δύσκολο να καθιερωθεί ως ένας "Πίνακας αποτελεσμάτων για την περιφερειακή καινοτομία" και δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί ώστε να παρέχει επαρκείς λεπτομέρειες και αξιοπιστία, λόγω έλλειψης ενημέρωσης και δεδομένων από πολλές περιοχές.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 175 περιφέρειες 17 χωρών της Ευρώπης, δείχνει ότι η οργάνωση της καινοτομίας συγκεντρώνεται χωρικά σε όλες τις περιφέρειες των 23 εξεταζόμενων μεταποιητικών τομέων και ότι η έκταση και η ισχύς της αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου. Η μελέτη αυτή δείχνει επίσης ότι η θεσμική και η γεωγραφική εγγύτητα, είναι δύο χαρακτηριστικά που ενισχύουν την καινοτομία, κυρίως από την ύπαρξη ομοιογενών συσπειρώσεων.

8.1.2. Clusters και οικονομικές επιδόσεις

Τα clusters κατατάσσονται πλέον σε σημαντικούς μικροοικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν τα επίπεδα ευημερίας μιας περιοχής. Η οικονομική ευημερία μεταξύ των περιφερειών της Ευρώπης συνδέεται αναπόσπαστα με τον βαθμό αντοχής των συστάδων. Ο ρόλος των συμπλεγμάτων στην εξήγηση των οικονομικών επιδόσεων των περιφερειών, επιβεβαιώθηκε σε μεγάλο βαθμό, αλλά οι εμπειρικές κριτικές είναι εξαιρετικά σπάνιες. Η

έρευνα του Porter (2003) για τα αμερικανικά clusters, για παράδειγμα, δείχνει ότι, μεγάλο ποσοστό εργατικού δυναμικού που ανήκει σε «ισχυρά» συμπλέγματα στις περιφέρειες των ΗΠΑ, απολαμβάνουν υψηλότερα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης (υψηλότερος μισθός, μεγαλύτερη απασχόληση).

Η έρευνα υποδηλώνει περαιτέρω ότι οι περιφερειακές συμπλέξεις έχουν γενικά καλύτερες επιδόσεις από τον εθνικό μέσο όρο. Εν γένει, υπάρχουν εντούτοις ισχυρές ενδείξεις, ότι όταν βασίζεται σε σύμπλεγμα η περιφερειακή οικονομία παράγει καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα, ενώ φαίνεται να υπάρχει αρνητική στάση (κυρίως σε τοπικό επίπεδο) όταν πρόκειται μια περιοχή να εντάξει και να χρησιμοποιήσει νέες τεχνολογίες. Αυτό φαίνεται να δείχνει ότι οι ομάδες πρέπει να αλλάξουν και να προσαρμοστούν σε νέα πλαίσια και νέες προκλήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Συνεργατικοί Σχηματισμοί για την από Κοινού Εκμετάλλευση Τοπικών Πόρων[25] (Εθνική και Διεθνή εμπειρία)

Οι συνεργατικοί σχηματισμοί για την από κοινού εκμετάλλευση τοπικών πόρων, αποτελούν μια σημαντική κατηγορία συνεργασιών επιχειρήσεων, οι οποίες διαμορφώνονται στη βάση της κοινής χρήσης ενός τοπικού πόρου. Οι σχηματισμοί αυτοί, όπως είναι προφανές έχουν έναν έντονα χωρικό χαρακτήρα, ο οποίος συνδέεται στενά με τον τόπο ύπαρξης αυτού του πόρου. Είτε πρόκειται για τοπικό φυσικό πόρο, είτε για πόρο κάποιας άλλης μορφής (π.χ. ανθρώπινοι πόροι), η ανάπτυξη του συνεργατικού σχηματισμού συνδέεται στενά αλλά και περιορίζεται από τη διαθεσιμότητα αυτού του πόρου. Οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται σε αυτή τη μορφή του σχηματισμού έχουν συνήθως να κάνουν με την αγροτική ή τη κτηνοτροφική περιοχή και λιγότερο με άλλους κλάδους δραστηριότητας. Παράλληλα, τέτοιοι σχηματισμοί αποκτούν κατά κανόνα τη μορφή του συνεταιρισμού.

9.1. Mastiha Shop

Το παράδειγμα της Ένωσης Μαστιχοπαραγωγών Χίου (ΕΜΧ), που ακολουθεί, αποτελεί μια τυπική τέτοια περίπτωση ενός συνεργατικού σχηματισμού ανεπτυγμένου με κίνητρο την εκμετάλλευση μοναδικών φυσικών πόρων.

Κύρια δραστηριότητά της ΕΜΧ είναι η συλλογή, επεξεργασία, συσκευασία και πώληση της φυσικής μαστίχας Χίου και των προϊόντων της. Παρά την μοναδικότητά του προϊόντος και την μονοπωλιακή θέση της, η ΕΜΧ επί σειρά ετών δεν σημείωνε κέρδη. Επιπλέον, η καλλιέργεια της μαστίχας δεν ήταν προσοδοφόρος, με αποτέλεσμα πολλοί να εγκατέλειπαν την καλλιέργεια της. Μετά από πολυετή προσπάθεια, ολοκληρώθηκε η φάση της αναδιοργάνωσης της ΕΜΧ που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την επιστροφή του οργανισμού στην κερδοφορία και την ανανέωση των προϊόντων και τη δημιουργία του δικτύου καταστημάτων λιανικής πώλησης (MastihaShops), με στόχο την εκμετάλλευση από την Ένωση μεγαλύτερου μέρους της προστιθέμενης αξίας των προϊόντων. Έτσι, με την δημιουργία καταστημάτων λιανικής πώλησης που εμπορεύονται προϊόντα με μαστίχα, η Ένωση καρπώνεται ένα μέρος από αυτή την υπεραξία. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την επάνοδο της Ένωσης στην κερδοφορία και στην αύξηση της ζήτησης για το προϊόν, λόγω και της περιορισμένης προσφοράς στην αύξηση της τιμής του (κοντά στα 100€ το κιλό).

[25] (Κατσίκης, 2013)

Το σημαντικότερο όμως αποτέλεσμά ήταν ότι το γεγονός αυτό ενθάρρυνε τόσο τους μαστιχοπαραγωγούς, προκειμένου αυτοί να επιστρέψουν στην καλλιέργεια της μαστίχας, όσο και τις τοπικές επιχειρήσεις της Χίου να παράγουν προϊόντα μαστίχας. Σήμερα, οι περισσότερες, αν όχι όλες, από τις επιχειρήσεις του κλάδου τροφίμων και ποτών της Χίου παράγουν και κάποιο προϊόν μαστίχας, μετέχοντας με τον τρόπο αυτό σε ένα άτυπο συνεργατικό σχηματισμό επιχειρήσεων (cluster) του "κλάδου της μαστίχας", το φημισμένενο "masticha shop[26]", ενός κλάδου με υψηλή κερδοφορία και σημαντικές προοπτικές ανάπτυξης.

9.2. Δίκτυο βιολογικών προϊόντων Βορείου Ελλάδος

Ταυτότητα Δικτύου

Το Δίκτυο Βιολογικών Προϊόντων[27] (biocluster) είναι σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, εθνικής εμβέλειας και συστάθηκε το Μάρτιο του 2006 με πρωτοβουλία του Συνδέσμου Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος. Πρόκειται για μια καθετοποιημένη οργάνωση όλων των εμπλεκόμενων στην εφοδιαστική αλυσίδα παραγωγής και διάθεσης των βιολογικών προϊόντων και αποτελεί έναν φορέα παροχής εργαλείων, υπηρεσιών ενημέρωσης και προώθησης των βιολογικών προϊόντων σε επιχειρήσεις και καταναλωτές.
Οι στόχοι του Δικτύου Βιολογικών Προϊόντων είναι να αποτελέσει φορέα χάραξης στρατηγικής για την προώθηση των ελληνικών βιολογικών προϊόντων και την ενίσχυση του κλάδου, μέσω εισηγήσεων και στρατηγικών παρεμβάσεων σε κυβερνητικό επίπεδο, καθώς και να αποτελέσει εργαλείο προώθησης των βιολογικών προϊόντων στους καταναλωτές, μέσω συστηματικής ενημέρωσης, πληροφόρησης και ευαισθητοποίησης. Επιπλέον, η έγκυρη και έγκαιρη ενημέρωση των μελών του για τις τάσεις και τις εξελίξεις της αγοράς στον τομέα της βιολογικής γεωργίας και κτηνοτροφίας, η μεταφορά τεχνογνωσίας, η επίλυση των προβλημάτων των μελών του, καθώς και η από κοινού προώθηση των προϊόντων τους, αποτελεί βασικό μέλημα του Δικτύου.

9.3. Το agro-cluster[28] οίνων της Λατινικής Αμερικής

9.3.1. Η εξέλιξη των συμπλεγμάτων οίνου στη Λατινική Αμερική

[26] https://www.mastihashop.com/shetika-me-emas/
[27] http://www.biocluster.gr/web/guest/home
[28] Βλέπε εικόνα 3

Κατά τη μελέτη της Διεθνούς Οργάνωσης Τροφίμων και Γεωργίας (Galvez-Nogales, 2010), οι συστάδες κρασιών της Λατινικής Αμερικής αποτελούνταν παραδοσιακά από μια πληθώρα μικρών αμπελουργών και τα οικογενειακά οινοποιεία που παρήγαγαν και πωλούσαν χύμα κρασί στην εγχώρια αγορά. Καθ 'όλη τη δεκαετία του 1970 και στη δεκαετία του '80, οι εξαγωγές αντιπροσώπευαν πολύ λίγη παραγωγή και το μεγαλύτερο μέρος παρέμενε στην εγχώρια αγορά και τα κρασιά της Λατινικής Αμερικής ήταν σε μεγάλο βαθμό άγνωστα στο εξωτερικό.

Μια δραστική ανάκαμψη συνέβη στη δεκαετία του 1990 όταν υπήρξε μια καινούρια προσέγγιση (ποιότητα πάνω από την ποσότητα) που οδήγησε σε στροφή από τον οίνο μαζικής παραγωγής στην εγχώρια αγορά σε οίνους υψηλής ποιότητας για τις απαιτητικές εξαγωγικές αγορές. Οι ευνοϊκές συνθήκες εδάφους και κλίματος για την οινοποίηση σε διάφορα terroirs στα λατινικά, συντέλεσαν καθοριστικά στη συγκρότηση πολλών ομίλων κρασιού στη Νότια Αμερική. Η παγκόσμια βιομηχανία οίνου έριξε τα μάτια της στις νέες αυτές συστάδες παραγωγών κρασιών και άρχισαν να δημιουργούν δικούς τους αμπελώνες ή να αγοράζουν ή να συνεργάζονται μαζί με τα τοπικά οινοποιεία στη Λατινική Αμερική.

Ως αποτέλεσμα, σήμερα στην Αργεντινή μόνο το 2,4% του όγκου πωλούνται χύμα, σε σύγκριση με το 80% πριν από το 1995. και το 85% των εσόδων από την εξαγωγή της βιομηχανίας οίνου της Αργεντινής προέρχονται από εκλεκτά κρασιά. Η Χιλή επίσης μείωσε τις εξαγωγές χύμα οίνου στο ένα τέταρτο των συνολικών εξαγωγών οίνου. Το σχήμα παρουσιάζει ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά των συσπειρώσεων κρασιού της Νότιας Αμερικής, όσον αφορά την παραγωγή, την αγορά, τον προσανατολισμό, τον αριθμό και το μέγεθος των επιχειρήσεων, τη διακυβέρνηση και τις επενδύσεις.

9.3.2. Η αναβάθμιση των ομάδων παραγωγών της Λατινικής Αμερικής

Οι ομάδες παραγωγής κρασιών της Λατινικής Αμερικής έχουν ξεκινήσει αυτή την πορεία αναβάθμισης κυρίως λόγω:

• του ελκυστικού περιβάλλοντος για επενδύσεις στον τομέα αυτό, το οποίο ευνοείται από τη βελτίωση μακροοικονομικών συνθηκών, συμπεριλαμβανομένων των εμπορικών και φορολογικών πολιτικών, την άφιξη των ξένων επενδυτών που εισήγαγαν τη σύγχρονη οινοποίηση, το μάρκετινγκ και τις τεχνικές διαχείρισης. ·

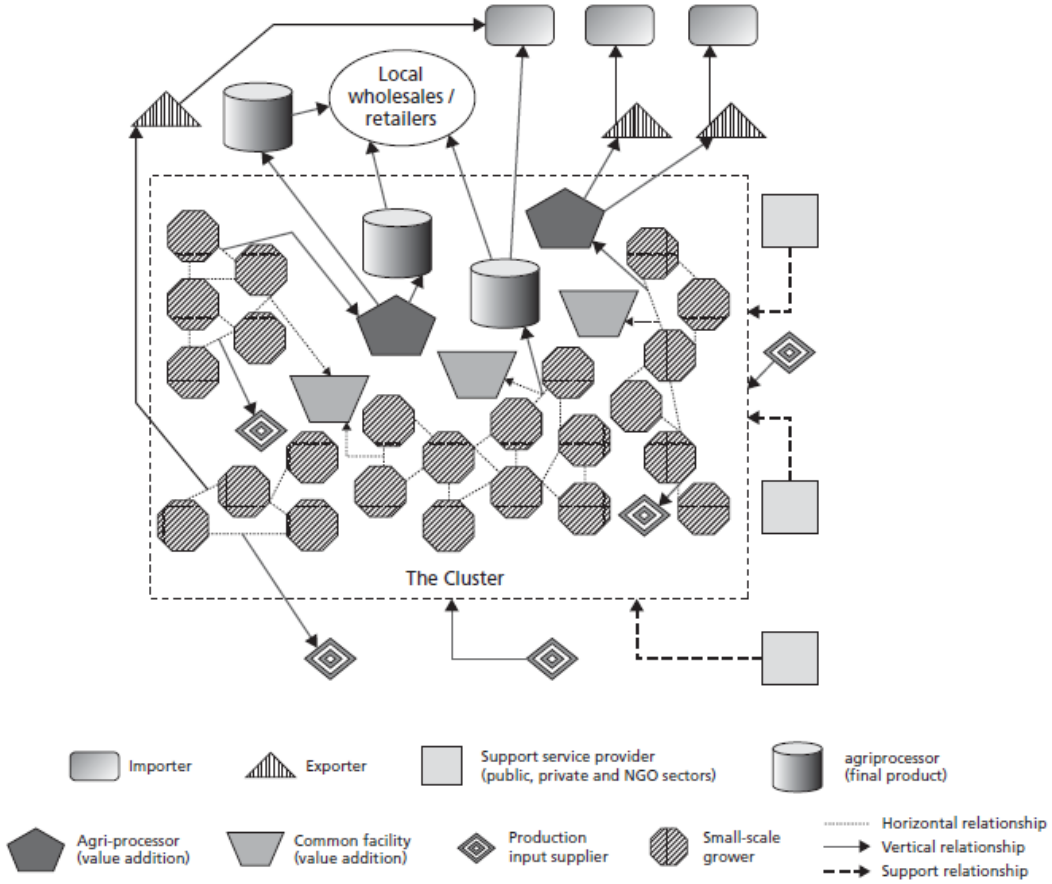
• την εμφάνιση συλλογικών δράσεων που πραγματοποιούνται από τους φορείς των συμπλεγμάτων ·

• τη θεσμική στήριξη των ομίλων κρασιών από δημόσιους οργανισμούς, πανεπιστήμια, ερευνητικά ιδρύματα κ.λπ.

Οι δύο τελευταίοι παράγοντες θεωρούνται κρίσιμοι από πολλούς συγγραφείς. Από την άποψη αυτή, υποδηλώνει ότι η συνειδητή συλλογική δράση των τοπικών φορέων για την επίλυση των κοινών προβλημάτων τους, οδήγησε τη βιομηχανία κρασιού της Χιλής, στην ίδρυση μιας κοινής βάσης για την αναβάθμιση του συνολικού προϊόντος. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στην εθελοντική δικτύωση και στην κυβερνητική υποστήριξη, οι οποίες ακολουθούν τις αρχές της ένταξης μιας ευρείας ποικιλίας σχετικών ομάδων ενδιαφερομένων και τη συνειδητή διακυβέρνηση που προωθούν συλλογική επίλυση προβλημάτων, ως κύριοι συντελεστές της θεσμικής αλλαγής και της αναβάθμισης. Ο Giuliani (2013) αναφέρει εμπειρικά στοιχεία ότι η συσσώρευση της γνώσης από μεμονωμένες επιχειρήσεις και η ανάπτυξη των δεσμών γνώσης μεταξύ των ομάδων (οι επιχειρήσεις τείνουν να ανταλλάσσουν γνώση αρκετά εκτενώς σε όλο το σύμπλεγμα) και με τα υποστηρικτικά ιδρύματα, είναι οι κύριοι κινητήριοι μοχλοί αναβάθμισης και απόκτησης γνώσεων στο πλαίσιο του συγκροτήματος Colchagua Valley. Η εμφάνιση συλλογικών δράσεων: Οι ενέργειες αυτές είναι διπλής φύσης: α) συλλογική μάθηση και β) πρωτοβουλίες μάρκετινγκ και προώθησης.

Α) Συλλογική μάθηση: Σε διάφορες ομάδες, οι οινοποιοί έχουν ενώσει τις προσπάθειές τους για να φέρουν σε διεθνές επίπεδο συμβούλους. Για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μια ομάδα ουρουγουανικών οινοποιείων προσέλαβε από κοινού Γάλλους εμπειρογνώμονες οίνου για να τους συμβουλεύσει σχετικά με την ανάπτυξη μιας κοινής στρατηγικής για τη βελτίωση της ποιότητας των κρασιών τους. Οι «ελίτ» επιχειρήσεις από την Mendoza οργάνωσαν δύο βασικές μορφές συλλογικής μάθησης, βασισμένες σε προηγούμενους επαγγελματικούς και τοπικούς δεσμούς. Πρώτον, οι ελίτ επιχειρήσεις δημιούργησαν ομάδες μάθησης 8-10 επιχειρήσεων με σκοπό να διαμοιράστουν το κόστος ενός συμβούλου και σε τακτικές συναντήσεις λάμβαναν γνώση και βοήθεια, για την επίλυση κοινών προβλημάτων αναβάθμισης των αμπελώνων. Δεύτερον, ξεκίνησαν ετήσιους διαγωνισμούς αξιολόγησης κρασιών και ετικετών.

Β) Συλλογικό μάρκετινγκ και προώθηση: Ένα παράδειγμα αναφέρεται στην Fecovita, την ομοσπονδία συνεταιρισμών από τη Mendoza, η οποία έχει βελτιώσει την πρόσβαση των μελών της στις αγορές μέσω συνδυασμού διαπραγματευτικής δύναμης και συμμαχίας με εγχώριους και διεθνείς διανομείς. Η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται σε κελάρια κρασιού της Αργεντινής. Η ένωση των μεγαλύτερων και των πιο εκλεπτυσμένων οινοποιείων, δημιούργησε το δικό της ίδρυμα (Κρασιά της Αργεντινής), για να ξεκινήσει διεθνώς εκστρατείες μάρκετινγκ, προώθησης, του αργεντίνικου κρασιού, συχνά σε συνεργασία με την ProMendoza (δημόσιος οργανισμός υπεύθυνος για τη διεθνή προώθηση των αργεντίνικων κρασιών), προκειμένου να οικοδομηθεί η εικόνα της χώρας "Origen Argentina".

Εικόνα 3. Εννοιολογική απεικόνιση του ιδανικού δικτύου γεωργικής αξίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: Clusters και Βιώσιμος Τουρισμός

10.1. Εννοιολογική προσέγγιση των συνεργατικών σχηματισμών (clusters) βιώσιμου τουρισμού

Διαφορετικοί τύποι δικτυακών σχέσεων υπάρχουν μεταξύ τουριστικών επιχειρήσεων. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι τα δίκτυα κάθετης διανομής μεταξύ των τουριστικών επιχειρήσεων στους προορισμούς και των διανομέων τους. κάθετες σχέσεις εισόδου μεταξύ των τουριστικών επιχειρήσεων και των προμηθευτών τους, οριζόντιες ανταγωνιστικές ή σχέσεις αλυσίδας μεταξύ παρόμοιων τουριστικών επιχειρήσεων (π.χ. ξενοδοχεία και οριζόντιες συμπληρωματικές σχέσεις μεταξύ διαφορετικών τύπων τουριστικών επιχειρήσεων, π.χ. ξενοδοχεία και αξιοθέατα. Οι σχέσεις έχουν πολλές λειτουργίες, π.χ. η παραγωγή «διανομής» των «συνολικών τουριστικών εμπειριών» και η επίτευξη οικονομικών οφελών (Sørensen, 2007). Συνεπώς, απαιτείται συνεργατική χάραξη πολιτικής όπου οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να συνεργαστούν για τον προγραμματισμό και τη ρύθμιση της τουριστικής ανάπτυξης (Presenza et al., 2013).

Η σύνδεση μεταξύ όλων των ενδιαφερομένων αντικατοπτρίζεται σε ένα τουριστικό σύμπλεγμα ή αλλιώς σε ένα τουριστικό συνεργατικό σχηματισμό (cluster). Κατά τη λειτουργία αυτού του cluster, στηριζόμενη στις αρχές του βιώσιμου τουρισμού, αναπτύσσονται κάθετες και οριζόντιες δικτυώσεις καθώς και στρατηγικές συμπράξεων μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών του τουρισμού. Στο πλαίσιο αυτό, διάφοροι πόροι, ιδέες και ικανότητες. παρέχουν στους τουρίστες συνδυασμούς εμπειριών, καθιστώντας έτσι έναν προορισμό ελκυστικό και ταυτόχρονα βιώσιμο.

Λαμβάνοντας υπόψη τον τουρισμό ως δίκτυο, η έννοια της συν-δημιουργίας εμπειρίας είναι πολύ ενδιαφέρουσα για την εφαρμογή της στον βιώσιμο σχεδιασμό του τουρισμού. Προσθέτει αξία στην ποιότητα ζωής του κατοίκου, δίνοντας ταυτόχρονα την ευκαιρία στον επισκέπτη να γνωρίσει τη μοναδικότητα και την αυθεντικότητα του προορισμού. Κατά τη δημιουργική διαδικασία ανάπτυξης θεματικών εμπειριών στον τουρισμό, πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν, η συσχέτιση της εμπειρίας με την ιστορία του προορισμού, τους θρύλους του, τη λαογραφία του και τους μύθους του. Οι ερμηνείες των εμπειριών πρέπει να συνδέονται στενά με το πνεύμα του τόπου και του λαού του. (Binkhorst, Dekker, 2009).

10.2. Ενδιαφερόμενα μέρη των συνεργατικών σχηματισμών (clusters) βιώσιμου τουρισμού

Βασική προϋπόθεση για τον τουριστικό σχεδιασμό αποτελεί η κατανόηση των πλαισίων μέσα στα οποία δραστηριοποιούνται οι εμπλεκόμενοι φορείς. Έτσι, οι ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των διαφόρων εμπλεκομένων (stakeholders) στον τουρισμό πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού. Οι stakeholders έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις στο τουριστικό σύστημα, καθώς επηρεάζουν ή επηρεάζονται από αυτό και συμβάλουν στη τελική εικόνα του προορισμού.

Ο εντοπισμός των εμπλεκομένων κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού αποτελεί κρίσιμη, αλλά και αρκετά δύσκολη διαδικασία. Η παραπάνω δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι ο τουρισμός είναι ένας πολυσύνθετος κλάδος, που περιλαμβάνει ευρύ φάσμα οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, περιβαλλοντικών και άλλων δραστηριοτήτων, με πολλές κατηγορίες ενδιαφερομένων και εμπλεκομένων, που ποικίλουν με βάση το χωρικό επίπεδο ανάλυσης (περιφέρεια, νομός, δήμος κ.λπ.). Σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο, ο προσδιορισμός και κατόπιν ο συντονισμός των εμπλεκομένων αποτελεί πρωταρχικό στοιχείο στην έναρξη της αναπτυξιακής διαδικασίας. Σε αυτό το επίπεδο, οι κύριοι συμμετέχοντες της τοπικής κοινωνίας απαρτίζονται κυρίως από στελέχη της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, των ΟΤΑ, τις αναπτυξιακές εταιρείες, τους επιχειρηματίες τους κλάδου φιλοξενίας (ξενοδοχεία ενοικιαζόμενα δωμάτια κ.λπ.), άλλων βασικών τουριστικών υπηρεσιών (εστιατόρια, ενοικίαση αυτοκινήτων, ξεναγοί κ.λπ.), τους ιδιοκτήτες τουριστικών γραφείων, και τέλος, ορισμένων υπηρεσιών υποστήριξης (προμηθευτές, σύμβουλοι επιχειρήσεων κ.λπ.).

Δυστυχώς, η κατάσταση στην Ελλάδα σε θέματα διατομεακής συνεργασίας, εξακολουθεί να είναι στα αρχικά στάδια. Παρά το γεγονός ότι ένας περιορισμένος αριθμός αειφόρων τουριστικών προϊόντων ή υπηρεσίων έχουν αναπτυχθεί είτε από τους τουριστικούς προορισμούς και τις αρχές τους (π.χ. η προστασία του Δάσους Δαδιάς, Λευκίμη-Σουφλί) ή μεμονωμένους ιδιωτικούς φορείς (π.χ.) μερικοί ξενώνες με ξεχωριστό οικολογικό προσανατολισμό) δεν υπάρχει ολοκληρωμένος εθνικός ή τοπικός προγραμματισμός. Συμπεραίνοντας, καταλήγουμε ότι, η συνεργασία όλων των φορέων είναι απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να αναπτυχθεί ένας ολοκληρωμένος τουριστικός σχεδιασμός με βάση τους στόχους της ατζέντας 21, ξεκινώντας τοπικά.

10.3. Μελέτες περιπτώσεων τουριστικών clusters

Τα τουριστικά clusters δεν παρουσιάζουν ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στον ορισμό τους σε σχέση με τα υπόλοιπα clusters, ωστόσο διαθέτουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, τα τουριστικά clusters δημιουργούνται κατά κύριο λόγο σε εξειδικευμένες αγορές (niche market), από φορείς των τοπικών κοινωνιών, για να εξυπηρετήσουν πολύ συγκεκριμένα κοινωνικά και οικονομικά συμφέροντα. Οι συνεργαζόμενες εταιρείες και οργανισμοί στα τουριστικά clusters παρουσιάζουν μεγάλο βαθμό γεωγραφικής συγκέντρωσης και κοινή εσωτερική δομή, η οποία σε γενικές γραμμές περιλαμβάνει:

- αξιοθέατα με μεγάλο τουριστικό ενδιαφέρον
- συγκέντρωση επιχειρήσεων τουριστικών υπηρεσιών (όπως π.χ. εστιατόρια, ξενοδοχεία, μεταφορές, ταξιδιωτικά γραφεία κλπ.)
- κατάλληλες και χαμηλού κόστους υποδομές
- εταιρείες και θεσμικούς φορείς με εξειδικευμένη πληροφόρηση και οικονομικά κεφάλαια.

Τα πλεονεκτήματα των συνεργαζόμενων δικτύων στις τουριστικές δραστηριότητες επιτρέπουν την αποτελεσματική εκμετάλλευση της συλλογικής αποδοτικότητας και την αυξημένη ικανότητα διαπραγμάτευσης με τους προμηθευτές. Ωστόσο, το στοιχείο του ανταγωνισμού είναι έντονο εντός του τουριστικού cluster και απαραίτητο για την ανάπτυξη και βιωσιμότητά του. Λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των τουριστικών clusters, θεωρούνται και έχουν μέχρι σήμερα χρησιμοποιηθεί ως εργαλεία τοπικής στρατηγικής από τα προγράμματα ανάπτυξης της ελληνικής περιφέρειας. Στην Ελλάδα, η έννοια της δημιουργίας τοπικών δικτυώσεων στον τομέα του τουρισμού και η σχετική πολιτική παρέμβαση γύρω από το θέμα, ήρθε ουσιαστικά με την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+. Η εν λόγω πρωτοβουλία εφαρμόστηκε σε 40 αγροτικές περιοχές της χώρας μέσω δημιουργίας τοπικών ομάδων δράσης. Οι εν λόγω δράσεις οδήγησαν στην δημιουργία τουριστικών clusters σε αρκετές από τις περιοχές παρέμβασης.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τρεις δικτυώσεις επιχειρήσεων στον τομέα του τουρισμού που δημιουργήθηκαν στα πλαίσια της πρωτοβουλίας LEADER+: (α) το Δίκτυο Επιχειρήσεων Χαλκιδικής β) η Εταιρεία Ανάπτυξης Εναλλακτικού Τουρισμού Νομού Δράμας – Ecstasy.

10.3.1. Το Δίκτυο Επιχειρήσεων Χαλκιδικής Α.Ε.

Το δίκτυο επιχειρήσεων Χαλκιδικής Α.Ε., δημιουργήθηκε τον Ιούνιο του 2004 από 27 επιχειρήσεις. Η μετοχική του σύνθεση βρίσκεται σε διαρκή αύξηση και, σήμερα (Απρίλιος 2014), μετά την τελευταία αύξηση μετοχικού κεφαλαίου, αριθμεί 82 επιχειρήσεις-μετόχους, με προγραμματισμένες νέες εντάξεις. Το δίκτυο έχοντας ως αντικείμενο την οριζόντια και κάθετη συσπείρωση, στοχεύει αφενός στην εξωτερίκευση ορισμένων λειτουργιών των μελών του, που λόγω μικρού μεγέθους δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την αποτελεσματικότητά τους και αφετέρου στη δημιουργία πελατειακών σχέσεων μεταξύ των εταίρων, μέσω της συμμετοχής στο δίκτυο μεταποιητικών αλλά και τουριστικών μονάδων. Έτσι, προσδοκάται να εξασφαλιστεί όχι μόνο η βιωσιμότητα του δικτύου, αλλά και η ανάπτυξη και μεγέθυνσή του μέσω της εφαρμογής συντονισμένων παρεμβάσεων σε συνάφεια και συμπληρωματικότητα μεταξύ τους, καθώς η προώθηση συστηματικών επιχειρηματικών συνεργασιών θα έχει χαρακτήρα διττό: από την μια πλευρά, θα εξασφαλιστεί απορρόφηση των προϊόντων των μεταποιητικών επιχειρήσεων, ενώ από την άλλη, οι τουριστικές μονάδες θα έχουν την ευκαιρία να αναβαθμίσουν την ποιότητα και να τονίσουν τον τοπικό χαρακτήρα των παρεχόμενων υπηρεσιών τους, ενισχύοντας έτσι το προφίλ τους.

ΟΡΑΜΑ – ΣΚΟΠΟΣ - ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ CLUSTER.

Σκοπός της εταιρείας, είναι η υποστήριξη της δικτύωσης και συσπείρωσης των επιχειρήσεων της Χαλκιδικής που δραστηριοποιούνται στο χώρο μεταποίησης τοπικών εδώδιμων προϊόντων, με τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα εμπορίας τροφίμων και τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην παροχή υπηρεσιών φιλοξενίας και εστίασης στο Νομό Χαλκιδικής, για την ανάπτυξη παροχής εφοδιαστικής αλυσίδας των τοπικών προϊόντων προς τους τελευταίους και προς τρίτους.

Η πραγμάτωση του παραπάνω σκοπού μπορεί να πραγματοποιηθεί με τις εξής ενδεικτικές ενέργειες:

- το σχεδιασμό και το συντονισμό ανάπτυξης συνεργασιών για τη δημιουργία οριζόντιων δικτύων μεταξύ μετόχων αλλά και με άλλες ομοειδείς επιχειρήσεις του εσωτερικού και του εξωτερικού, με σκοπό την αξιοποίηση των δυνατοτήτων που υπάρχουν για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας τους,
- το σχεδιασμό και το συντονισμό της ανάπτυξης συνεργασιών μεταξύ των μετόχων αλλά και με άλλες επιχειρήσεις του εσωτερικού και εξωτερικού, σε αλυσίδα προστιθέμενης αξίας, για τη διάχυση πληροφοριών και την παραγωγή της καινοτομίας,

- την ανάπτυξη στρατηγικών συμμαχιών με πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, προμηθευτές, πελάτες,
- την οργάνωση και υποστήριξη συστηματικού και ολοκληρωμένου προγράμματος προώθησης και προβολής των προϊόντων των μετόχων,
- τη δημιουργία, ανάπτυξη και διαχείριση εκθετηρίου-πρατηρίου πώλησης των προϊόντων των μετόχων,
- την παροχή ενημέρωσης και τεχνικής βοήθειας προς τους μετόχους και
- τη συμμετοχή σε Εθνικά ή Κοινοτικά Προγράμματα προκειμένου να επιτευχθούν οι στρατηγικοί στόχοι της δικτύωσης.

Για την επιδίωξη του σκοπού της η Εταιρεία ενδεικτικά μπορεί επίσης να:

- ❖ Συμμετέχει σε οποιαδήποτε επιχείρηση με όμοιο ή παρεμφερή σκοπό, οποιουδήποτε εταιρικού τύπου ή να συγχωνεύεται με άλλες εταιρείες, να ιδρύει θυγατρικές, να διασπάται σε δύο ή περισσότερες εταιρίες, να αποσχίζει κλάδους κ.λ.π..
- ❖ Να συνεργάζεται με οποιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο με οποιοδήποτε τρόπο.
- ❖ Να ιδρύει υποκαταστήματα, γραφεία ή πρακτορεία οπουδήποτε.
- ❖ Να υλοποιεί οποιαδήποτε ενέργεια απαραίτητη για την επίτευξη των σκοπών της.

ΔΡΑΣΕΙΣ :

(1) Υλοποίηση δράσεων δικτύωσης ομοειδών συμπληρωματικών επιχειρήσεων.

(2) Προώθηση της Έρευνας και της Καινοτομίας προϊόντων (R & D), διαδικασιών, τεχνολογιών, υπηρεσιών.

(3) Δημιουργία προϋποθέσεων για την παραγωγή μεταποιημένων τοπικών και χαρακτηριστικών προϊόντων αναβαθμισμένης ποιότητας για προσέλκυση επισκεπτών-καταναλωτών επί τόπου.

(4) Δημιουργία προϋποθέσεων για παροχή τουριστικών υπηρεσιών αναβαθμισμένης ποιότητας για προσέλκυση επισκεπτών-καταναλωτών επί τόπου.

(5) Οργάνωση δραστηριοτήτων για τον ελεύθερο χρόνο των επισκεπτών με σκοπό την παραμονή τους για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο διάστημα στην περιοχή (μετακίνηση, ξενάγηση, δραστηριότητες κλπ).

(6) Από κοινού έντυπη και ηλεκτρονική προβολή των επιχειρήσεων της περιοχής και των δυνατοτήτων που προσφέρει στους καταναλωτές και στους επισκέπτες καθώς και διεύρυνση της αγοράς (marketing & branding).

(7) Προστασία των καταναλωτών-επισκεπτών από αθέμιτες κερδοσκοπικές πρακτικές.

(8) Προστασία των εταίρων από τον αθέμιτο ανταγωνισμό.

(9) Προώθηση εφαρμογής ποιοτικών σημάτων HACCP, ISO και άλλων συναφών πιστοποιήσεων στις επιχειρήσεις.

(10) Διαφύλαξη και ανάδειξη των παραδοσιακών, αισθητικών και καταναλωτικών προτύπων της περιοχής.

(11) Διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και η προστασία του περιβάλλοντος από τις τουριστικές δραστηριότητες.

(12) Εκπαίδευση, κατάρτιση και ευαισθητοποίηση των εταίρων και του προσωπικού που απασχολούν σε θέματα σχετικά με τους σκοπούς της εταιρίας.

(13) Συνεργασία με ειδικούς για τη μεταφορά τεχνογνωσίας για την τοπική ανάπτυξη.

(14) Συνεργασία με φορείς του Δημοσίου (ΝΠΔΔ), του ιδιωτικού τομέα (ΝΠΙΔ) και φυσικά πρόσωπα καθώς και τη στήριξη υλοποίησης δράσεων διακρατικής συνεργασίας στα πλαίσια εφαρμογής και αξιοποίησης επενδυτικών, εκπαιδευτικών και ερευνητικών προγραμμάτων.

ΩΦΕΛΗ :

- προωθεί την ανάπτυξη εσωτερικών οικονομιών κλίμακας και φάσματος, με πολλαπλασιαστικά οφέλη σε επιχειρηματικό, αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο,
- συμβάλλει στη δημιουργία εξωτερικών οικονομιών κλίμακας, στο ευρύτερο γεωγραφικό χώρο που αναπτύσσεται η επιχείρηση,
- συντείνει στην εξέλιξη θέσεων εργασίας υψηλού βαθμού εξειδίκευσης προάγοντας την ανάπτυξη του απασχολούμενου ανθρωπίνου δυναμικού,
- διευκολύνει τη συνεχή ανταλλαγή πληροφοριών, εμπειριών και γνώσεων ενισχύοντας κατά αυτόν τον τρόπο την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και μεθόδων παραγωγής, καθώς και την παραγωγή καινοτόμων προϊόντων και υπηρεσιών, και προωθώντας τον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς τους,
- στοχεύει στην ανάδειξη και εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων προώθησης και προβολής των προϊόντων.

Σκοπός – Στόχοι

Στην παρούσα φάση και με δεδομένες τις συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή, αναφορικά με την ανάπτυξή της, ο σκοπός του **Τοπικού Συμφώνου Ποιότητας Χαλκιδικής** που θα μπορεί να εμηνευτεί και ως **Κοινό Όραμα** αποτυπώνεται στην εξής φράση:
«Η δημιουργία μιας εικόνας για την περιοχή η οποία θα αναδεικνύει μέσα από όρους ποιότητας τα τοπικά προϊόντα και τις υπηρεσίες, καθώς και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας των εμπλεκομένων επιχειρήσεων μέσα από την ανάπτυξη της εξωστρέφειάς τους»

Ο στρατηγικός αυτός σκοπός αναμένεται να επιτευχθεί μέσα από την προσέγγιση των επιμέρους στόχων:

- δημιουργία προϋποθέσεων σε τοπικό επίπεδο για την παροχή προϊόντων και υπηρεσιών, υψηλής ποιότητας μέσα από τη διαμόρφωση και διατήρηση ενός προτύπου λειτουργίας των επιχειρήσεων,
- σχεδιασμό και προώθηση ειδικού σήματος για τις παρεχόμενες από τους εταίρους – μέλη, υπηρεσίες και προϊόντα υψηλής ποιότητας,
- προώθηση του εκσυγχρονισμού και της καινοτομίας,
- διαφύλαξη των αισθητικών και καταναλωτικών προτύπων της περιοχής,
- διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς,
- προστασία του περιβάλλοντος από τις οικονομικές δραστηριότητες σε όλους τους κλάδους,
- προστασία των καταναλωτών και των επισκεπτών από κερδοσκοπικές πρακτικές,
- προστασία των μελών του Δικτύου αλλά και των επιχειρήσεων που συμμετέχουν στο ΤΣΠ από τον αθέμιτο ανταγωνισμό,
- διασφάλιση της αειφορικής ανάπτυξης της περιοχής,
- ανάπτυξη επιχειρηματικών συνεργασιών οριζόντιας και κάθετης διασύνδεσης και δημιουργία συνεργιών και οικονομιών κλίμακας μεταξύ των επιχειρήσεων,
- εκπαίδευση, κατάρτιση και ευαισθητοποίηση των μελών του Δικτύου αλλά και των επιχειρήσεων που συμμετέχουν στο ΤΣΠ και του προσωπικού που απασχολούν,
- διεύρυνση των αγορών για τα τοπικά προϊόντα,
- συνεργασία με στόχο την καλύτερη διαχείριση των πελατών – επισκεπτών,
- προώθηση εφαρμογής συστημάτων διαχείρισης ποιότητας (όπως HACCP και ISO),
- προώθηση για υλοποίηση βασικών έργων υποδομής, από την τοπική αυτοδιοίκηση,
- ανάδειξη των τοπικών και πιστοποιημένων προϊόντων,
- δημιουργία "καλής πρακτικής" στην περιοχή.

10.3.2. Το τουριστικό cluster της Περιφερειακής Ενότητας Δράμας (ECSTASY)

Ο κύριος στόχος ήταν να δημιουργηθεί ένα DIMS πλήρως ικανό να βελτιστοποιήσει τις εμπειρίες. Δόθηκε το όνομα "Έκσταση" επειδή η διαδικασία σχεδιασμού αποκάλυψε δύο βασικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, το πιο σημαντικό από τα διακριτικά της περιοχής χαρακτηριστικό είναι ότι αντιπροσωπεύει στην ιστορική-αρχαιολογική του διάσταση την πατρίδα του Διονύσου, του θεού που αγαπάει τη ζωή του κρασιού. Σύμφωνα με αυτό το γεγονός, το όνομα του Δικτυακού Τόπου έπρεπε να χτιστεί σε μια μη ανταλλάξιμη ποιότητα, η οποία ενσωματώθηκε και αντιπροσώπευε την κύρια δραστηριότητα λατρείας (Papathanassiou-Zuhrt et al., 2007).
Η Εταιρεία Ανάπτυξης Εναλλακτικού Τουρισμού Νομού Δράμας, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση (2012) για την κλαδική και δικτυακή διάσταση των ΜΜΕ, αποτελεί ένα cluster τουριστικών επιχειρήσεων, δηλαδή ένα σύστημα συνεργαζόμενων ομοειδών τουριστικών επιχειρήσεων, που στοχεύει στη δημιουργία και παροχή υψηλής ποιότητας υποδομών και υπηρεσιών, αναδεικνύοντας σταδιακά τα ανταγωνιστικά πλεονέκτηματα της υπαίθρου του Νομού Δράμας.

Τα πλεονεκτήματα δικτύωσης, μεταξύ άλλων μπορούν να είναι:

- Η βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών,
- η πρόσβαση στην έρευνα και τεχνολογία και τις νέες μορφές οργάνωσης διοίκησης και παραγωγής,
- η εύρεση νέων αγορών,
- η κοινή προβολή των προϊόντων.

Μέσω της αποτελεσματικής συνεργασίας των μελών-επιχειρήσεων της εν λόγω εταιρείας, επιδιώκεται η αύξηση της ανταγωνιστικότητας και η αναβάθμιση της ποιότητας του τουριστικού προϊόντος. Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν εφικτό για την κάθε επιχείρηση χωριστά, καθότι τα μέλη είναι επιχειρήσεις μικρομεσαίου μεγέθους. Η εταιρεία επιδιώκει να ενισχύσει τη λειτουργία της κάθε επιχείρησης μέσω της δημιουργίας και προβολής της ενιαίας τουριστικής εικόνας του Νομού, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, είτε μέσω της παραδοσιακής διαφήμισης είτε μέσω του διαδικτύου.

Τέλος, η εταιρεία επιδιώκει να συμβάλει στην ολοκλήρωση του τουριστικού προϊόντος που προσφέρει ο Νομός Δράμας. Με την συμμετοχή, για παράδειγμα, επιχειρήσεων που προσφέρουν

υπηρεσίες ή προϊόντα όπως, διαμονή, σίτιση, αθλητικές και οικοτουριστικές δραστηριότητες, παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων κ.α., τίθενται τα θεμέλια για την ολοκλήρωση του τουριστικού προϊόντος, γεγονός που θα αυξήσει την ανταγωνιστικότητα ολόκληρου του προορισμού και κατ' επέκταση της κάθε επιχείρησης χωριστά. Έτσι, με τη συμβολή όλων των επιχειρήσεων στην προσφορά των τουριστικών υπηρεσιών, η κάθε επιχείρηση μεμονωμένα, θα αποδεσμευτεί από την ανάγκη να βελτιωθεί ώστε να προσφέρει νέες υπηρεσίες και θα είναι σε θέση να προσελκύει νέους πελάτες με τους ίδιους (περιορισμένους) οικονομικούς πόρους.
Οι ειδικότεροι στόχοι[29] της εταιρείας είναι να προσφέρει υπηρεσίες προς τα μέλη της αλλά και προς την τουριστική αγορά εν γένει. Αυτές παρουσιάζονται ειδικότερα παρακάτω:

Υπηρεσίες προς τα μέλη:

- Κοινή προβολή των συνεργατών-μελών.
- Συλλογική στήριξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.
- Ανάπτυξη Δημοσίων Σχέσεων με φορείς και τις τοπικές κοινωνίες.
- Συνεργασία με τα μέλη και τους πελάτες για την συνεχόμενη αναβάθμιση των παρεχόμενων υπηρεσιών (π.χ. με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων).
- Δημιουργία και υποστήριξη εφαρμογής τουριστικών πακέτων για αύξηση των ημερών διαμονής και του ημερήσιου τζίρου ανά πελάτη.
- Πολλαπλασιασμός των ικανοτήτων των επιχειρήσεων που θα συμμετέχουν σε αυτήν για έρευνα, καινοτομίες και βελτίωση των προσβάσεων σε νέες αγορές.
- Κατάρτιση και εξειδίκευση των μελών μέσα από σεμινάρια και ημερίδες.

Υπηρεσίες προς την τουριστική αγορά:

i. Προβολή των συνεργατών της εταιρείας (μέσω ιστοχώρου) για την ολοκληρωμένη πληροφόρηση των πελατών όσον αφορά τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Τη σύνδεση του ιστοχώρου με αντίστοιχους τοπικών φορέων, όπως επίσης και σε παγκόσμιες μηχανές αναζήτησης (π.χ. Goggle, Yahoo).
ii. Ενημέρωση για τις δραστηριότητες της εταιρείας με αποστολή εντύπων προβολής.
iii. Δημιουργία ελκυστικών τουριστικών πακέτων που θα περιλαμβάνει ποικίλες δραστηριότητες (π.χ. διοργάνωση εκδηλώσεων παρουσίασης κρασιών σε συνεργασία με

[29] www.agro-tour.net

οινοποιεία του Νομού, γνωριμία της περιοχής μέσα από οδοιπορικά περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και οικολογικής ευαισθητοποίησης, ψυχαγωγικές εκδηλώσεις κ.α.).

iv. Διαμόρφωση προδιαγραφών εξυπηρέτησης πελατών μετά την πώληση (με την αποστολή e–mail ή έντυπου υλικού) που θα τους παρέχει την δυνατότητα ενημέρωσης για τα επόμενα σχέδια της εταιρίας.

v. Με την δημιουργία του δικτύου, ο χρήστης θα μπορεί να έχει πρόσβαση σε όλες τις μονάδες και να βρίσκει εύκολα και γρήγορα που υπάρχει διαθέσιμο δωμάτιο θα είναι εφικτή η πιο γρήγορη διαμεσολάβησή τους για κρατήσεις, ακόμη και την υψηλή περίοδο.

vi. Δημιουργία INFO KIOSK (περιπτέρου πληροφοριών) από όπου θα μπορούν να αντλήσουν πληροφορίες για τις υπηρεσίες της εταιρείας (π.χ. πού βρίσκονται οι επιχειρήσεις, πώς γίνονται οι κρατήσεις, τι υπηρεσίες παρέχονται, ποια πακέτα προσφέρονται την συγκεκριμένη περίοδο κ.α.).

ΔΡΑΜΟΙΝΟΓΝΩΣΙΑ[30]

Ξεκίνησε πιλοτικά το 2014. Υλοποιήθηκε φέτος για τρίτη συνεχόμενη χρονιά. Διεξάγεται ετησίως, διαρκεί μία εβδομάδα και θα συνεχίσει την επιτυχημένη πορεία της για όσο υπάρχει δραμινός αμπελών.

Όραμα:

«Η ανάδειξη,η προβολή και η καθιέρωση του νομού Δράμας, ως ελκυστικού τουριστικού προορισμού οίνου, γεύσης και η θεμελίωση της οινικής του ταυτότητας».

Τι είναι;

Μια πραγματική «*γιορτή»* που ξετυλίγεται από τους αμπελώνες στην ύπαιθρο και τα οινοποιεία της Δράμας μέχρι τα εστιατόρια, τα στέκια διασκέδασης και τους δρόμους της πόλης, πάντα με επίκεντρο τον οίνο!

Ο επισκέπτης μπορεί να παρακολουθήσει ένα πλούσιο πρόγραμμα δρώμενων και εκδηλώσεων «*πολιτισμού της γεύσης»* κατά τη διάρκεια της εορταστικής εβδομάδας και βεβαίως να απολαύσει εξαιρετικές επώνυμες ετικέτες εκλεκτού δραμινού οίνου σε ειδικές τιμές στα συμβεβλημένα εστιατόρια και café-bar. Παράλληλα, διοργανώνονται επιστημονικά workshops και εκδηλώσεις για τα χαρακτηριστικά του οίνου και του δραμινού αμπελώνα.

[30] https://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/dramoinognwsia.982.html

Οι εκδηλώσεις κορυφώνονται το σαββατοκύριακο στα οινοποιεία, τα οποία είναι ανοιχτά για το κοινό και προσφέρουν *ξεναγήσεις* στους χώρους παραγωγής, στα κελάρια και στα φιλοξενούμενα έργα τέχνης καθώς και δωρεά γευστικές δοκιμές.

Τι σημαίνει;

Όνομα μονολεκτικό, μοναδικό και εύκολα απομνημονεύσιμο:
«Δράμα+Οίνος+Γευσιγνωσία=Δραμοινογνωσία»

Κεντρικό μήνυμα (slogan)

«Γεύση οίνου, επίγευση πολιτισμού»

Πως δημιουργήθηκε;

Ξεκίνησε ως μια πρωτοβουλία της Περιφερειακής Ενότητας Δράμας. Αποτέλεσε προϊόν μακράς περιόδου ωρίμανσης, διεργασιών και ζυμώσεων, η οποία ξεκίνησε από το 2011 και κατέληξε στη διοργάνωση της πρώτης πιλοτικής Δραμοινογνωσίας το 2014. Ο σχεδιασμός και ο συντονισμός της υλοποίησης των δράσεων και η τελική αξιολόγηση γίνεται από την Οργανωτική Επιτροπή στην οποία προεδρεύει ο Αντιπεριφερειάρχης Δράμας.
Επίσης αποτελείται από τα παρακάτω μέλη:

1) το σύνολο των Δήμων του νομού προεξάρχοντος του Δήμου Δράμας,
2) η Αναπτυξιακή Εταιρεία,
3) το Επιμελητήριο,
4) ο Εμπορικός Σύλλογος,
5) η Ένωση Ξενοδόχων,
6) το Σωματείο Ζυθεστιατόρων,
7) το Σωματείο Καφέ - Κέντρων Διασκέδασης,
8) πλήθος πολιτιστικών και λαογραφικών συλλόγων καθώς και
9) επιστημονικοί φορείς όπως το Γεωτεχνικό Επιμελητήριο και το ΤΕΙ Οινολογίας και Τεχνολογίας Ποτών Δράμας, με το ειδικό βάρος και το επιστημονικό κύρος που προσδίδει η συμμετοχή του.
10) Τα οινοποιεία του νομού: α) Κτήμα Γέννημα Ψυχής, β) Κτήμα Κώστα Λαζαρίδη, γ) Κτήμα Μιχαηλίδη, δ) Κτήμα Παυλίδη ε) Κτήμα Τέχνη Οίνου Οινογένεσις στ) Nico Lazaridi.

10.3.3. Οι Διαδρομές της Ελιάς

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των «Διαδρομών της Ελιάς», συνίστανται σε μεγάλο βαθμό, από αγροτικές τοποθεσίες και δίνεται έμφαση στις τοπικές παραδόσεις και στα έθιμα. Το ίδρυμα βασίζεται την έννοια του αειφόρου τουρισμού και τα περιφερειακά μέλη του δικτύου συγκεντρώνουν εργαλεία για την παροχή βιώσιμων πακέτων τουρισμού μέσω τοπικών δρομολογίων.

Το Εμπορικό Επιμελητήριο της Μεσσηνίας, σε μια προσπάθεια άμεσης στήριξης του τουρισμού στην περιοχή, δημιούργησε ένα γραφείο εναλλακτικού τουρισμού. Το γραφείο βρίσκεται υπό την αιγίδα του δικτύο για εμπορικούς λόγους. Το γραφείο καθίσταται επίσης ως ένα επιχειρηματικό «σημείο-συνάντησης» του τουρισμού, που παρέχει υποδομές για να διευρύνει την επιχειρηματική του κινητικότητα (συναντήσεις, σεμινάρια, άλλα γεγονότα που σχετίζονται με την περιοχή κ.λπ.), μεγενθύνοντας τη βιωσιμότητα της λειτουργίας του. Ένα βασικό εργαλείο είναι η δημιουργία ενός ιστοχώρου-πλατφόρμας το οποίος θα διαθέτει γενικές τουριστικές πληροφορίες και εξειδικευμένες πληροφορίες που απευθύνονται στους επαγγελματίες του επιχειρηματικού τουριστικού τομέα και τους φορείς εκμετάλλευσης διαφόρων θεματικών μορφών τουρισμού. Τοπικές επιχειρήσεις και από άλλους κλάδους οικονομίας (όχι μόνο από τις τουριστικές Μ.Μ.Ε, όπως ξενοδοχεία, ταξιδιωτικά γραφεία, υπηρεσίες ενοικίασης αυτοκινήτων, εστιατόρια κ.λπ, αλλά και τοπικούς παραγωγούς). Στην πραγματικότητα, το περιεχόμενο του ιστότοπου θα αποτελεί σημείο αναφοράς των μικρομεσαίων επιχειρήσεων της περιοχής με απώτερω σκοπό την τουριστική τους εξειδίκευση μέσω της συνέργιας.

Το ίδρυμα πραγματοποιεί πολλές συνεργασίες και συμμετέχει σε πολλά έργα. Ένα από τα παραδείγματα του έργου των εταίρων του δικτύου είναι η περίπτωση της συνεργασίας με την Τουρκία. Οι εταιρικές σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και του ιδρύματος είναι πολύ ιδιαίτερες δεδομένου της σύνθετης πολιτικής κατάστασης που επικρατεί μεταξύ των δύο χωρών. Το ίδρυμα είναι ένα από τα πολιτιστικά ιδρύματα που προσπαθούν να φέρουν τα δύο έθνη όσο το δυνατόν πλησιέστερα μέσω της οργάνωσης κοινών πολιτιστικών προγραμμάτων. Ο συμβολικός ρόλος της ελιάς είναι δυναμικός και πολύ αποτελεσματικός. Το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο της Σμύρνης έχει προβεί σε πολύ σημαντική συμβολή στις «Διαδρομές της Ελιάς[31]», μέσω διαφόρων δρομολογίων του αλλά και αρκετών κοινές εκδηλώσεις. παρέχονται

[31] Το Ίδρυμα "Διαδρομές της Ελιάς" συμπεριλήφθηκε στην Κοινή Δήλωση για τον Τουρισμό και τον Πολιτισμό, η οποία υπεγράφη την Παρασκευή 14 Μάιος 2010 από τον Υπουργό Πολιτισμού και Τουρισμού της Ελλάδας, Παύλο Γερουλάνο, και ο Τούρκος ομόλογός του, Ertuğrul Günay,

παρακάτω για να καταδείξουν την ευρεία ποικιλία δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκε κάτω από την ομπρέλα των Διαδρομών της Ελιάς.

στο πλαίσιο της εναρκτήριας συνόδου του Ανώτατου Συμβουλίου Συμβούλιο Συνεργασίας Ελλάδας-Τουρκίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Η μελέτη περίπτωσης της Νήσου Σάμου

11.1. Το φυσικό περιβάλλον της Σάμου

11.1.1. Μορφολογία εδάφους

Η Σάμος είναι ένα νησί που συνδυάζει με αρμονικό τρόπο το νησιωτικό χαρακτήρα ενός νησιού με την επιβλητικότητα των ορεινών όγκων της και με την ευφορία των πεδιάδων της. Σύμφωνα με τον Μούρτζιο, 2008, το ανάγλυφο του νησιού κατά 33,316% χαρακτηρίζεται ως πεδινό, κατά 51,053% λοφώδες, κατά 11,412% ημιορεινό και κατά 4,217% ορεινό. Πιο συγκεκριμένα, αποτελείται από δύο κύριους ορεινούς όγκους. Το όρος Κερκετεύς ή Κέρκης υψώνεται στο δυτικό τμήμα του νησιού, με την υψηλότερη κορυφή του Βίγλα να βρίσκεται σε υψόμετρο 1.434 μέτρα. Στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του νησιού υψώνεται το όρος Άμπελος που καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση από τον Κερκετέα, με τις υψηλότερες κορυφές του, τον Καρβούνη στα 1.153 m και τον Αϊ-Λια στα 1.127 μέτρα.

11.1.2. Κλίμα

Το κλίμα στη Σάμο, σύμφωνα με την κατάταξη του Koppen, ανήκει στον τύπο Csa, είναι δηλαδή εύκρατο μεσογειακό με ζεστά καλοκαίρια και ήπιους χειμώνες. Παρατηρούνται υψηλές θερμοκρασίες, οι οποίες διαρκούν για μικρό διάστημα (Ιούλιος-Αύγουστος). Ωστόσο, η θαλάσσια αύρα προκαλεί σημαντική πτώση της θερμοκρασίας στις παράκτιες περιοχές, ενώ τα μελτέμια προκαλούν πτώση σε ολόκληρη την περιοχή. (Μυτελετσή & Θεοδώρου 2000).

Αναλυτικότερα η μέση βροχόπτωση στη Νήσο Σάμο παρουσιάζει αυξητική τάση από τον Αύγουστο έως τον Δεκέμβριο, ενώ μειώνεται από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο. Η μέγιστη τιμή εμφανίζεται τον Νοέμβριο, ενώ η ελάχιστη τιμή εμφανίζεται τον Ιούλιο.

11.1.3. Χλωρίδα

Όσον αφορά τη χλωρίδα του νησιού, η Σάμος διαθέτει τρεις διαφορετικούς τύπους βλάστησης. Στις παράκτιες περιοχές συναντάται ο τύπος των Θερμομεσογειακών διαπλάσεων (Oleo Ceratonion) Ανατολικής Μεσογείου. Προχωρώντας προς το εσωτερικό του νησιού συναντάμε τη Μεσογειακή διάπλαση της Αρίας (Quercion – ilicis) ή αλλιώς βαλκανικός ή τύπος

Ανατολικής Μεσογείου. Τέλος στον πυρήνα της Σάμου επικρατεί η Οροµεσογειακή διάπλαση της Κυπαρισσίας.

Αναλυτικότερα η βλάστηση και τα αντίστοιχα οικοσυστήματα που επικρατούν στο νησί, είναι τα πευκοδάση, η µεσογειακή µακία και τα φρύγανα. Η κύρια καλλιέργεια της Σάµου είναι η ελιά. Βάσει των στοιχείων της Διεύθυνσης Γεωργίας Σάµου, το έτος 1999 καλλιεργούνταν περίπου 122.500 στρέµµατα ελαιοδέντρων. Δεύτερη σε µέγεθος καλλιέργεια είναι το αµπέλι, που καλλιεργείται σε έκταση 16.700 στρεµµάτων περίπου (για το έτος 1999) ενώ τα οπωροφόρα είναι µία ακόµα κατηγορία καλλιεργούµενων φυτών που ευδοκιµεί στη Σάµο, αν και δεν εντοπίζονται συστηµατικές καλλιέργειες, όπως και αρωµατικών φυτών και ορχιδέων.

Υπάρχουν τρεις προστατευόµενες περιοχές που χαρακτηρίζονται ως περιοχές Natura 2000. Η πρώτη είναι η αλυκή της παραλίας Ψιλλής Άµµου, που βρίσκεται στη ΝΑ περιοχή του νησιού και το 29% της έκτασής της αποτελείται από θάλασσα. Η βλάστηση της παραλίας είναι γενικά φτωχή και χαρακτηρίζεται από σποραδική παρουσία µεµονωµένων ατόµων, ενώ στη λιµνοθάλασσα επικρατεί αλοφυτική βλάστηση. Η περιοχή έχει ευρύτερη σηµασία και χαρακτηρίζεται ως σπάνιος οικότοπος.

Η δεύτερη προστατευµένη περιοχή είναι το όρος Άµπελος (Καρβούνης). Αποτελείται από δασώδη έκταση που χαρακτηρίζεται από εύκρατα δάση κωνοφόρων, σκληρόφυλλους θάµνους και εκτεταµένες περιοχές µε ασβεστολιθικά βράχια. Τα πευκοδάση αποτελούνται από αιωνόβια άτοµα Τραχείας Πεύκης Pinus brutia, που καλύπτουν περίπου το 20% της συνολικής επιφάνειας του, ενώ η Μαύρη Πεύκη αναλογεί σε ποσοστό 15% του συνόλου των δασών του νησιού. Πάνω από τα 700 µέτρα συναντώνται άτοµα Μαύρης Πεύκης Pinus nigra ssp. Pallasiana, όπου υψηλότερα γίνονται κυρίαρχο είδος. Η Μαύρη Πεύκη υπάρχει µεµονωµένα στο Όρος Κέρκης, όπου είναι και η τρίτη προστατευµένη περιοχή, στον οποίο επικρατεί η αραιή βλάστηση σε µεγάλο υψόµετρο και οι απότοµες κλίσεις. Οι µεγαλύτερες εκτάσεις είναι αποτελούµενες από µακκία βλάστηση, µεταβατικές εκτάσεις µεταξύ δάσους και µεσογειακών θαµνώνων (που έχουν προκύψει και από πυρκαγιές που σηµειώθηκαν στα πευκοδάση της περιοχής), πευκοδάσος, ελαιώνες, διάσπαρτοι αµπελώνες κ.ά. Η συνολική του έκταση της είναι 9.137 εκτάρια εξαιρούµενοι οι οικισµοί. Στην τελευταία περιοχή Natura ανήκουν το Μικρό και Μεγάλο Σεϊτάνι, τα δάση Καστανιάς και Λέκκας, και το Ακρωτήρι Κατάβασης-Λιµένας .

Ως Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ) καταγράφονται τα ακόλουθα:

- Όρος Κέρκις Σάμου (Βιότοπος, Φυσικό τοπίο)
- Ποτάμι Σάμου (Φυσικό τοπίο)
- Υδρούσσα (Δομημένο τοπίο)
- Μονή Μεγάλης Παναγιάς (Φυσικό τοπίο, Δομημένο τοπίο)
- Μονή Τιμίου Σταυρού (Φυσικό τοπίο, Δομημένο τοπίο)
- Χαράδρα και Χωριό Μανολάτες (Φυσικό τοπίο, Δομημένο τοπίο)
- Μονοπάτι από Μονή Βροντά προς Πηγή Μάνα (Φυσικό τοπίο)
- Άνω Βαθύ (Δομημένο Τοπίο)
- Ζωοδόχος Πηγή και Ακρωτήριο Πράσο Σάμου (Φυσικό τοπίο)

11.1.4. Πανίδα

Όσον αφορά τον τομέα της Ζωογεωγραφίας, η Σάμος παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αυτή της χερσονήσου της Μυκάλης. Η σαύρα της Σάμου (Lacerta anatolica aegaea) αποτελεί το μοναδικό από τα είδη σαύρας που περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στις δύο αυτές περιοχές. Όπως αναφέρουν στο βιβλίο «τα ζώα της Σάμου» οι Αχ. Δημητρόπουλος, Μαρ. Δημάκη και Γιαν. Ιωαννίδης, 1998, «Συνολικά στη Σάμο παρατηρήθηκαν 139 είδη πουλιών από τα οποία 39 παραμένουν όλο το χρόνο στο νησί, 28 ξεχειμωνιάζουν, ενώ περνούν κατά την μετανάστευση. Είκοσι έξι (26) είδη φωλιάζουν στο νησί ενώ για άλλα 20 είδη δεν είναι πιστοποιημένο ότι φωλιάζουν».

Ένα από τα πιο γνωστά μεταναστευτικά πουλιά είναι το Φοινικόπτερο Phoenicopterus ruber όπου παρατηρούνται από Δεκέμβρη μέχρι τέλος Απριλίου στην Αλυκή Ψιλής Άμμου. Από τα πιο σπάνια που κατοικούν και δημοφιλές για τη Σάμο είναι το ερπετό Δερπανούρα ή Χαμαιλέοντας Chamaeleo chamaeleon. Χαρακτηριστικό τους στοιχείο ότι αλλάζουν χρώματα και σχέδια ώστε να κρύβονται από τους εχθρούς. Στην κατηγορία των θηλαστικών ανήκει το Τσακάλι Canis aureus, πιθανότατα το μοναδικό ελληνικό νησί όπου ζει αυτό το είδος. Ενδιάμεσο σε μέγεθος αλλά και εμφάνισης ανάμεσα στο Λύκο και την Αλεπού. Τέλος, έχει παρατηρηθεί ένας μικρός πληθυσμός φώκιας monachus monachus και χελώνας caretta caretta στις βορειοδυτικές ακτές του νησιού στη θέση Σεϊτάνι, περιοχή όπου προστατεύεται και έχει χαρακτηρισθεί ως βιολογικό πάρκο.

11.2. Το ανθρωπογενές περιβάλλον της Σάμου

11.2.1. Πολιτισμικός πλούτος

Η Σάμος είναι ο χώρος που περπάτησαν και έζησαν μεγάλοι άνθρωποι όπως ο μαθηματκός και φιλόσοφος Πυθαγόρας, ο αστρονόμος Αρίσταρχος, ο φιλόσοφος των αισθήσεων Επίκουρος οι αγαλματοποιοί και μηχανικοί Ροίκος και Θεόδωρος και πολλοί άλλοι.

Ύψιστης αξίας αρχαιολογικού και ιστορικού πλούτου αποτελεί η περιοχή Πυθαγορείου-Ηραίου η οποία έχει χαρακτηριστεί από την UNESCO ως «μνημείο Παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς». Στο πλαίσιο αυτό εντάχθηκε και το πρόγραμμα «Ανάδειξη του αρχαίου πλοίου ‘’Σάμαινα’’, ένα τεχνολογικό επίτευγμα των Σαμίων, που βοήθησε πολύ την αρχαία ναυπηγική τέχνη. Άλλη μια σπουδαία τεχνολογική δημιουργία που συνέβη κατά τα χρόνια της τυραννίας του Πολυκράτη (530π.Χ.) είναι το Ευπαλίνειο όρυγμα (πλέον επισκέψιμο) για την ασφαλή υδροδότηση της πόλης. Πρόκειται για μια σήραγγα μήκους 1.036 μ. που διασχίζει το βραχώδες βουνό, βόρεια της πόλης, και προκαλεί σήμερα το θαυμασμό για την εξαιρετική ακρίβεια της διάνοιξης της. Επιπλέον, το αρχαίο λιμάνι του Πυθαγορείου, το «εν θαλάττει χώμα κατά τον Ηρόδοτο, το ναό της Ήρας που ήταν ο μεγαλύτερος και ο πλουσιότερος της Ιωνίας, το Πολυκράτειο τείχος και την Ιερά οδός μήκους 4.880μ που ένωνε την αρχαία πόλη με το Ηραίο. Στην ίδια περιοχή κατά τους κλασικούς και πολιτιστικούς χρόνους έχουμε τις θέρμες, το ρωμαϊκό υδραγωγείο και την ελληνιστική έπαυλη με το ψηφιδωτό δάπεδο. Στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά ανήκουν το κάστρο του Λυκούργου, ο πύργος του Σαρακήνη στο Ηραίο, μονές κ.ά..

11.2.2. Δημογραφικά στοιχεία

Ο Δήμος Σάμου είναι δήμος της περιφέρειας Βορείου Αιγαίου που περιλαμβάνει τη Σάμο και τις γειτονικές της νησίδες. Δημιουργήθηκε με το πρόγραμμα Καλλικράτη από την συνένωση των προϋπαρχόντων δήμων του νησιού, των δήμων Βαθέος, Μαραθοκάμπου, Πυθαγορείου και Καρλοβασιών. Ο πληθυσμός του είναι 32.977 κάτοικοι σύμφωνα με την απογραφή του 2011.

Έδρα ορίστηκε η Σάμος και ιστορική έδρα το Πυθαγόρειο. Η Σάμος χωρίζεται στο Κάτω Βαθύ, με 6.251 κατοίκους και στο άνω Βαθύ με 3.147 κατοίκους. Η συμπρωτεύουσα, το Καρλόβάσι με 6.869. Η παλιά πρωτεύουσα του νησιού η Χώρα με 1.218, το Πυθαγόρειο με 1.497, οι Μυτιληνιοί με 2.107, ο Μαραθόκαμπος με 1.900 και το Κοκκάρι με 1.060 κάτοικους

11.2.3. Οικονομικά στοιχεία

Η οικονομία της Σάμου παρουσιάζει αξιόλογη και αρκετά ισορροπημένη ανάπτυξη. Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, βασικό οικονομικό πόρο για τους κατοίκους του νησιού, αποτέλεσε ο πρωτογενής τομέας. Τα παραγόμενα προϊόντα, κρασί, λάδι, σταφίδα και καπνός αποτέλεσαν τόσο ζωτικά αγαθά για τους Σαμιώτες, όσο και εξαγώγιμα προϊόντα. Ο καπνός, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι αποτελεί μία ειδική περίπτωση καλλιέργειας, καθώς η παραγωγή του ξεκίνησε το 1916 και εγκαταλείφθηκε το 1985. Όπως γίνεται αντιληπτό, σημαντική υπήρξε και η ανάπτυξη του εμπορίου ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του πρωτογενούς τομέα.

Παρόλα αυτά, η βιομηχανία, βιοτεχνία και η παροχή υπηρεσιών δεν εμφανίζουν υστέρηση. Λίγο πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ιδρύθηκε και η Ένωση Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου με δυο εργοστάσια στην πόλη της Σάμου και στο Καρλόβασι. Το τέλος της δεκαετίας 1940 - 1950 βρήκε τη Σάμο κατεστραμμένη. Από το 1950 άρχισε και πάλι να ανοικοδομείται και να αναπτύσσεται οικονομικά με κύριες δραστηριότητες την αμπελουργία/οινοποιία, ανθοκομία, βυρσοδεψία, ναυτιλία και το εμπόριο. Σε αυτήν την περίοδο παρατηρείται επίσης ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα από τη Σάμο προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και ακόμα περισσότερο προς χώρες του εξωτερικού, Αυστραλία, Νότιο Αμερική, Καναδά, Αφρική, αλλά και προς χώρες της Ευρώπης, Βέλγιο, Γερμανία και Σουηδία. Η μετανάστευση συνέχισε μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '70.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται ένα αντίστροφο ρεύμα. Αφενός αρκετοί νέοι Σαμιώτες επιστρέφουν στο νησί και εφ' ετέρου το νησί γίνεται πόλος έλξης πολυάριθμων επισκεπτών. Η εξέλιξη αυτών των δημογραφικών στοιχείων σε συνδυασμό με το εύπορο και καλό κλίμα του νησιού, συντέλεσαν στην ανάπτυξη κυρίως της αγροτικής οικονομίας ενώ για πολλές οικογένειες η αγροτική πρόσοδος παραμένει το κύριο ή συμπληρωματικό εισόδημα. Πιο συγκεκριμένα, το εισόδημα από τον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία, μελισσοκομία, υλοτομία, κ.λ.π.) παραμένει για πολλές δεκαετίες το κύριο εισόδημα για τους περισσότερους κατοίκους του νησιού, ενώ στη συνέχεια ακολουθούν το εποχικό εισόδημα της τουριστικής περιόδου και το εισόδημα της βιοτεχνίας και του εμπορίου, ως συμπληρωματικά οικογενειακά εισοδήματα.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η δράση πολλών παραγόντων όπως η κάμψη της τουριστικής οικονομίας και η εγκατάλειψη της υπαίθρου εξαιτίας της δράσης των πυρκαγιών, τα χαμηλά εισοδήματα από συντάξεις (κυρίως ΟΓΑ) και η παροδική κρίση στον τομέα του εμπορίου και

της βιοτεχνίας, συνετέλεσαν στην πρόκληση και αύξηση, ολοένα και περισσότερο, των ποσοστών ανεργίας της Σάμου.

11.3. Η τουριστική ταυτότητα της Σάμου

Η Νήσος Σάμος είναι το πιο αναπτυγμένο τουριστικά νησί του Βορείου Αιγαίου και μάλιστα στο μαζικά διακινούμενο τουρισμό, ενώ διαθέτει διεθνούς εμβέλειας συγκριτικά πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη και όλων των άλλων κατηγοριών θεματικού τουρισμού. Ο εξηλεκτρισμός που ολοκληρώθηκε στη δεκαετία του 1960, η λειτουργία του αεροδρομίου από το 1963 καθώς και μια υποτυπώδης υποδομή έδωσαν τη δυνατότητα της τουριστικής ανάπτυξης περίπου στις αρχές αυτής της δεκαετίας (ΕΟΤ, 2002).

11.3.1. Αποτίμηση[32] των συνθηκών ανάπτυξης του τουρισμού στη Σάμο

Στην ενδοχώρα παρατηρείται μείωση του πληθυσμού σε σχέση με τους παραλιακούς οικισμούς συμβαίνει το αντίθετο, μιας και επωφελείται από την τουριστική δραστηριότητα Μερικοί όμως μη παραλιακοί οικισμοί (ημιορεινοί), αρχίζουν και αναπτύσσονται τουριστικά, αυξάνοντας έτσι τον αριθμό του πληθυσμού σε αυτές τις περιοχές. Συγκεκριμένα προσφέρουν στους τουρίστες της, περιβάλλον γαλήνιο, παραδοσιακό (παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τέχνη και τεχνική, πλατεία με πλάτανο και ταβέρνες με παραδοσιακό φαγητό, πανηγύρια και παραδοσιακές εκδηλώσεις των κατοίκων) ή και ειδικά αξιοθέατα (πανοραμικές θέες, τοπία ιδιαίτερου κάλλους, μοναστήρια και κάστρα, σπήλαια, γεφύρια, βρύσες, καλντερίμια), που δεν έχουν αλλοιωθεί πέρα από τη φυσική φθορά, λόγω ακριβώς του ότι δεν είχαν αναπτυχθεί τουριστικά.

Η δυνατότητα συνδυασμού του τουρισμού στους παραλιακούς οικισμούς με άλλα είδη τουρισμού στους ημιορεινούς και ορεινούς οικισμούς, για την ανάπτυξη των οποίων η ενδοχώρα προσφέρει πόρους υψηλής ποιότητας και μεγάλης ποικιλίας, αποτελεί ευνοϊκό χαρακτηριστικό του νησιού και έχει αρχίσει να εντάσσεται στα τουριστικά πακέτα των γραφείων ταξιδιών και των ξενοδοχείων.

Ως προς την απασχόληση παρατηρείται ότι η Σάμος έχει το μικρότερο ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, δάση), μετά τη Νήσο Χίο και το ποσοστό αυτό μειώνεται διαχρονικά με υψηλούς ρυθμούς. Ανάλογη είναι η εικόνα και στο δευτερογενή.

[32] ΕΟΤ, 2002.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι η Σάμος έχει το υψηλότερο από όλα τα μεγάλα νησιά της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου ποσοστό απασχόλησης στον τριτογενή τομέα, οφειλόμενου, στο ότι είναι το πιο τουριστικά προωθημένο και συμπαρασύρει σε ανάπτυξη τους λοιπούς κλάδους του τομέα (εμπόριο, υπηρεσίες, μεταφορές και επικοινωνίες).

Ενα ζήτημα που θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αποβαίνει σε βάρος της τουριστικής προσελκυσιμότητας του νησιού είναι η σταδιακή εγκατάλειψη του παραδοσιακού τρόπου καλλιέργειας, που ήταν εντάσεως εργασίας, με χαρακτηριστικό τις αναβαθμίδες «πεζούλες», που οι κάτοικοι σμίλεψαν με εξαιρετική τέχνη στις βόρειες πλαγιές των βουνών, όπου καλλιεργούνταν μεγάλη ποικιλία σταφυλιών οινοπαραγωγής και όπου υπάρχουν τα περισσότερα «κρασοχώρια». Χαρακτηριστικά δείγματα του θαυμάσιου παραδοσιακού αγροτικού αυτού τοπίου πρέπει να αποκατασταθούν και μαζί με τα χωριά να αναπτυχθούν σε ολοκληρωμένα προγράμματα αγροτουρισμού με βάση το Σαμιώτικο κρασί.

Επίσης εγκαταλείπονται παραδοσιακοί βιοτεχνικοί κλάδοι (ναυπηγική/ ταρσανάδες, αγγειοπλαστική) και βιομηχανικοί (οινοποιεία και οιναποθήκες συνδυασμένες με «ταβέρνες», καπνεργοστάσια, βυρσοδεψεία) που έχουν αφήσει ωραιότατα ερειπωμένα σήμερα μεγάλα κτίρια στο Καρλόβασι, στο Βαθύ, στη Σάμο.Τα κτίρια αυτά προσφέρονται για αποκατάσταση και μετατροπή της χρήσης τους. Ιδρύματα, κέντρα πολιτισμού και αναψυχής, εμπορικά καταστήματα, γραφεία είναι οι δυνατές νέες χρήσεις και σε δύο έχει ήδη γίνει μετατροπή.

Στα **πλεονεκτήματα** της Σάμου εντάσσονται και τα εξής:

α) Έχει 163 χλμ ακτών από τις οποίες 31 χλμ είναι αξιόλογες, στο μεγαλύτερο μέρος τους μικρές, γραφικές, δυσπροσπέλαστες, μέσα σε προστατευόμενες οικολογικού ενδιαφέροντος περιοχές ή δίπλα σε παραλιακούς παραδοσιακούς οικισμούς, ενώ οι μακρότερες και αμμώδεις βρίσκονται γενικά κατά μήκος πεδινών εκτάσεων προστατευόμενων στο σύνολό τους λόγω γόνιμης γεωργικής γης (Αγίου Κωνσταντίνου και Κοκκαρίου στη βόρεια πλευρά του Δ. Βαθέος, Κουμαίικων και Μαραθοκάμπου), αρχαιολογικών χώρων (Δ. Πυθαγορείου) ή επειδή περιέχουν στοιχεία χαρακτηρισμένα ως προστατευτέα (υγροβιότοποι/ αλυκές Δ. Μαραθοκάμπου και Δ. Βαθέος, νότια πλευρά). Έτσι, το μήκος των αξιοποιήσιμων αξιόλογων ακτών περιορίζεται σημαντικά ως προς δυνατότητα οικοδόμησης, προσφέρεται όμως ολόκληρο για ημερήσια αναψυχή (κολύμπι, ιστιοπλοία, καταδύσεις, ψάρεμα, εξερευνήσεις, απόλαυση τοπίου, φαγητό σε παραλιακά κέντρα).

β) Έχει το καλύτερο από όλα τα νησιά της Περιφέρειας κλίμα,

γ) βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το Κουσάντασι, το τουριστικό κέντρο στο μέσο της ραγδαία αναπτυσσόμενης τουριστικά δυτικής τουρκικής ακτής, που νότια εκτείνεται ως την Αττάλεια και βόρεια ως το Αϊβαλί,

δ) έχει συγκεντρωμένα σημαντικά μνημεία ρωμαϊκής, ελληνιστικής, βυζαντινής εποχής. Η επίσκεψη της Σάμου, με το καλό κλίμα, τις σημαντικότατες αρχαιότητες και τις φυσικές ομορφιές, εντάσσεται ήδη στα τουριστικά πακέτα των διαμενόντων στη τουρκική ακτή, αλλά και των εκδρομέων των κρουαζιερόπλοιων που την διατρέχουν και αυτό λειτουργεί και αμφίδρομα από τη Σάμο προς τις τουρκικές ακτές. Με την προώθηση της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. λόγω της Συνθήκης Σένγκεν, θα λυθούν και οι δυσκολίες πρόσβασης Τούρκων τουριστών στην Ελλάδα και αυτό αποτελεί ευνοϊκή προοπτική εξέλιξης της ελληνοτουρκικής τουριστικής συνεργασίας προς αμοιβαίο όφελος.

11.3.2. Οι επιπτώσεις του τουρισμού στη Σάμο

Η χωροθετική απαίτηση του μαζικού τουρισμού, να γειτνιάζει με τους μείζονες παραλιακούς οικισμούς που είναι και πύλες εισόδου και εξόδου των τουριστών, τον καθιστά ανταγωνιστικό ως προς τις χωροθετικές απαιτήσεις των κατοίκων αυτών των κέντρων, ώστε να έχουν στην περιαστική τους ζώνη αρκετή έκταση για κολύμπι και για οικοδόμηση παραθεριστικών σπιτιών. Το πρόβλημα είναι μικρό για το νησί, επειδή δεν έχει μεγάλους οικισμούς και οι περιαστικές παραλιακές ζώνες τους δεν ξεπερνούν σε μήκος το όριο του 1.5 χλμ. που θέτουν τα πρότυπα. Το πρόβλημα, όμως, είναι μεγάλο όσον αφορά την οικοδόμηση παραθεριστικών σπιτιών των κατοίκων, σε μεγάλη έκταση αυθαίρετων και με ασαφή όρια χρήσης ανάμεσα στην ιδιοκατοίκηση και την παράνομη μετατροπή τους σε δωμάτια ενοικιαζόμενα σε τουρίστες, γιατί αυτά, μαζί με τις εξαρχής προοριζόμενες για ενοικιαζόμενα δωμάτια και για άλλες τουριστικές χρήσεις οικοδομές που είναι κατά μεγάλο μέρος επίσης αυθαίρετες, μετατρέπουν τις παράλιες περιαστικές περιοχές σε ένα σοβαρά υποβαθμισμένο περιβάλλον (ΕΟΤ, 2002).

Τα τελευταία χρόνια σύνηθες φαινόμενο είναι η εμφάνιση πυρκαγιών σε ολόκληρο το νησί, οι πληγές των οποίων ευτυχώς αποκαθίστανται σχετικά γρήγορα, κυρίως με φυσική αναδάσωση. Αδιαμφισβήτητα, ο τουρισμός έχει συμβάλλει σε μεγάλο ποσοστό των πυρκαγιών σύμφωνα με τις τοπικές αρχές. Από τα επίσημα έγγραφα της Διεύθυνσης Δασών Σάμου, κατά τη χρονική περίοδο 1993 – 2007 σημειώθηκαν στον νομό Σάμου 300 πυρκαγιές και κάηκαν 144.795,684

στρ., εκ των οποίων στη νήσο Σάμο καταγράφηκαν 223 πυρκαγιές και κάηκε έκταση 130.630,394 στρ. Οι εκτάσεις που αποτεφρώθηκαν καλύπτονταν κυρίως από ελαιώνες, αμπελώνες, δάση τραχείας και μαύρης πεύκης, ενώ ελάχιστες από εσπεριδοειδή. Οι κυριότερες καταστρεπτικές συνέπειες τους εστιάζονται στην καταστροφή της βλάστησης της περιοχής, στην καταστροφή της πανίδας της περιοχής και στην καταστροφή της παραγωγικής ικανότητας και του παραγωγικού δυναμικού των δασών.

Ο τουρισμός απαιτεί σημαντικές ποσότητες κατανάλωσης ενέργειας, ηλεκτρικής αλλά και ορυκτών καυσίμων για μεταφορές, θέρμανση και αγροτική παραγωγή. Υπάρχουν διάφορες πολιτικές για την αύξηση της ενεργειακής απόδοσης στα κτίρια και στις μεταφορές αλλά και στις χρήσεις των ηλεκτρικών συσκευών. Αν και ο τουρισμός αυξάνει την κατανάλωση ενέργειας, δεν υπάρχουν σοβαρές επιπτώσεις στον αέρα, καθώς η συγκέντρωση πληθυσμού στο νησί είναι χαμηλή. Ταυτόχρονα οι κλιματικές συνθήκες που επικρατούν (άνεμοι) δεν οδηγούν στη δημιουγία προβλημάτων. Έτσι λοιπόν, δε συμβάλλουν καθόλου στην κλιματική αλλαγή μέσω των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου, εκτός όμως, από τις αεροπορικές μεταφορές που προκαλούν υψηλή επιβάρυνση της ατμόσφαιρας καθώς και ηχορύπανση στις περιοχές της Δημοτικής Ενότητας του Πυθαγορείου όπου εδρεύει το αερόδρόμιο της Σάμου.

Τη σημαντικότερη πιέση που δέχεται το περιβάλλον από τον τουρισμό είναι η επιρροή της ποιότητας και της διαθεσιμότητας του νερού, με δεδομένη τη μείωση των βροχοπτώσεων και της υφαλμύρινσης του υδροφόρου ορίζοντα.

11.3.3. Η Φέρουσα Ικανότητα της Σάμου

Σημειώνεται ότι η Σάμος έχει υπερβεί το όριο χωρητικότητας λίγο προς το παρόν αλλά με τάσεις αύξησης στο μέλλον. Δεν παρατηρείται, όμως, σε όλες τις τουριστικές περιοχές του νησιού η προς το παρόν καθησυχαστική αυτή κατάσταση. Συγκεκριμένα για την περίπτωση του τουριστικά αναπτυγμένου Δημοτικού Διαμερίσματος Κοκκαρίου προκύπτει, ότι η χρήση των αξιόλογων ακτών του, μήκους 500μ, υπερβαίνει τη χωρητικότητα σε λουόμενους κατά 1,4 φορές (αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα γιατί οι μικρές αποστάσεις επιτρέπουν τη διασπορά των λουομένων σε ακτές άλλων περιοχών του νησιού), υπερβαίνει το όριο σε αριθμό κλινών κατά 6,9 φορές και υπερβαίνει κατά 5,2 φορές το όριο σε σχέση με τον πληθυσμό. Αποτελεί δηλαδή το Κοκκάρι κορεσμένη τουριστική περιοχή, όπως αναπτύχθηκε ραγδαία μεταξύ 1994 και 2001 με κατά το πλείστον παράνομης και ανεξέλεγκτης οικοδόμησης καταλύματα. Σημειώνεται,

παρόλα αυτά, ότι η ΖΟΕ Σάμου χαρακτηρίζει την παραλιακή λωρίδα του Δ.Δ. Κοκκαρίου παραπέρα οικοδομήσιμη (ΕΟΤ, 2002).

Η τουριστική χωρητικότητα του νησιού έχει και μιαν άλλη άποψη, την επάρκεια του νερού ύδρευσης σε μια μέρα αιχμής της τουριστικής κίνησης. Οι εκτιμήσεις μας δείχνουν ότι οι εποχικές ανάγκες σε νερό ύδρευσης είναι μιάμιση φορά μεγαλύτερες στο νησί από τις εκτός τουριστικής αιχμής. Εντοπιζόμενες πάλι στο Δημοτικό Διαμέρισμα Κοκκαρίου οι ανάγκες σε νερό ύδρευσης υπολογίζονται 8 φορές μεγαλύτερες από τις εκτός τουριστικής εποχής. Ανάλογα εκτιμάται και η επιβάρυνση του δικτύου αποχέτευσης. Αυτό αποτελεί υφιστάμενο πρόβλημα για τη Σάμο, που είναι τουριστικά αναπτυγμένη, αλλά και μελλοντικό για τα άλλα νησιά της Περιφέρειας, που αναπτύσσονται τουριστικά, δεδομένου ότι το πρόβλημα του νερού ύδρευσης είναι οξύ. Σύμφωνα με σχετική μελέτη, το πρόβλημα οφείλεται στο ότι τα νησιά χαρακτηρίζονται από πολλές αυτόνομες υδρολογικές/υδρογεωλογικές λεκάνες, που δεν επιτρέπουν τον ενιαίο σχεδιασμό χρήσης των υδατικών πόρων, (πολλά μικρού μήκους παράλια ρέματα με απότομες κλίσεις που στέλνουν το ένα τρίτο του νερού της βροχής στη θάλασσα και μόνο το 10% εμπλουτίζει τις υπόγειες υδροφορίες, που είναι αξιοποιήσιμες κατά μικρό ποσοστό). Ως προς την ποιότητα του νερού διαπιστώνεται σε πολλές περιπτώσεις εφαλμύριση λόγω υπεράντλησης. Αλλά και από τα επιφανειακά ύδατα μόνο το 10% αξιοποιείται και το ποσοστό μπορεί να μεγαλώσει μόνο με φράγματα και λιμνοδεξαμενές, με τον τεχνικό εμπλουτισμό των υπόγειων υδροφορέων και με αφαλάτωση (ΕΟΤ,2002).

Γενικά παρατηρείται ότι οι παραλιακές τουριστικές περιοχές της Νήσου Σάμου αναπτύσσονται άναρχα και πλησιάζουν ή υπερβαίνουν τα όρια χωρητικότητας και, εκτός ορισμένων που έχτισαν εξ αρχής και διατήρησαν υψηλό επίπεδο προσφοράς υπηρεσιών και ένα ελκυστικό «image» με μεγάλα καλά οργανωμένα ξενοδοχειακά συγκροτήματα (Δόριζα, Πρωτέας στο Πυθαγόρειο, Κέρκης στο Μαραθόκαμπο), οι υπόλοιπες είναι σε μεγάλο βαθμό υποβαθμισμένες και η δυνατότητα αναβάθμισής τους είναι περιορισμένη (ΕΟΤ,2002).

11.3.4. Ο Χωροταξικός Σχεδιασμός της Σάμου

Η οικιστική δραστηριότητα γενικά και η τουριστική ανάπτυξη ειδικά, όπως και η προστασία του περιβάλλοντος, στη νήσο Σάμο εν συνόλω διέπεται από το Διάταγμα της 27 Φεβρουαρίου 1995, Φ.Ε.Κ., Τεύχος τέταρτο, αρ. Φύλλου 100 του (Ν.1337/1983) περί καθορισμού Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ). Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, συνεπώς, καθίσταται υποχρεωτικό το πιο πάνω Διάταγμα να θεωρηθεί ως αφετηρία κάθε περαιτέρω σκέψης αλλά,

παράλληλα, να ελεγχθεί κατά πόσον υπηρετεί ή εμποδίζει την επιθυμητή στα πλαίσια της παρούσας μελέτης τουριστικής εξέλιξη στο νησί.

Παράλληλα, στα πλαίσια του προτεινόμενου Χωροταξικού Σχεδίου του Βορείου Αιγαίου του ΥΠΕΧΩΔΕ προτείνονται γενικά ορισμένες ζώνες και περιοχές τουριστικής ανάπτυξης χωρίς, όμως, οι προτάσεις αυτές κατά ζώνη και περιοχή να συνοδεύονται από εξειδικεύσεις και όρους.

Στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, συνεπώς, θα ήταν ενδεδειγμένο το πιο πάνω προτεινόμενο Χωροταξικό Σχέδιο να ληφθεί υπ' όψη αλλά, παράλληλα, να ελεγχθεί κατά πόσον υπηρετεί ή εμποδίζει την επιθυμητή στα πλαίσια της παρούσας μελέτης τουριστική εξέλιξη στο νησί.

.

Ενδείκνυται γενικά να αναζητηθούν περιοχές για τουρισμό, αναψυχή και παραθεριστική κατοικία, περιοχές απλώς για αναψυχή και απειλούμενες περιοχές για προστασία.

Περιοχές που πρέπει να εξεταστούν με κριτήριο τη φέρουσα ικανότητα κατά την λειτουργική και ποσοτική διάσταση δεν φαίνεται να υπάρχουν ή να έχει νόημα να εξεταστούν. Φαίνεται, όμως, οτι υπάρχουν περιοχές που πρέπει να εξεταστούν από την ποιοτική-περιβαλλοντική άποψη της φέρουσας ικανότητας ή, με άλλη διατύπωση, υπάρχουν περιοχές που πρέπει να εξεταστούν κατά πόσο διατηρούν ανεκτή ελκυστικότητα ή κατά πόσο η ελκυστικότητά τους υποβαθμίζεται ραγδαία, εάν σημειωθεί περαιτέρω αύξηση του τουρισμού ή παραθεριστικής κατοικίας κατά 10%, 30% , 50% ή 100%.

Από τα μέχρι τώρα στοιχεία, πάντως, φαίνεται ότι κατ' αρχήν όλο το νησί πρέπει να μείνει στο καθεστώς προστασίας που προβλέπει το πιο πάνω Διάταγμα των ΖΟΕ, αφού, ίσως, γίνουν και ορισμένες τροποποιήσεις.

Μεταξύ των πιθανών τροποποιήσεων συγκαταλέγονται και οι ακόλουθες:

1. Επιλεκτική ελαστικοποίηση των περιορισμών στην περιοχή Μεσοκάμπου-παραλίας Μυκάλης, π.χ., μόνο για τουριστικά ξενοδοχεία Α΄ κατηγορίας και άνω, μεγέθους οικοπέδου 100 στρεμμάτων και άνω, μεγέθους μονάδας 1.000 κλινών και άνω.
2. Εντατικοποίηση των περιορισμών στις ακόλουθες περιοχές και κήρυξή των ως τοπίων εξαίρετου κάλλους: Περιοχή Σεϊτάνι (βορειο-δυτικά παράλια), περιοχή Τσόπελα (κεντρικά νότια παράλια), περιοχή Κυριακού (κεντρικά νότια παράλια), περιοχή Βάλσαμο και Άγιος Ισίδωρος

(δυτικά παράλια), περιοχή Μουρτιά (βόρεια παράλια), περιοχή Σιδεράς (βόρεια παράλια), περιοχή Ψιλή Άμμος.

Στα εκτεθέντα πλαίσια, βέβαια, περιοχές προστασίας θα πρέπει να αναζητηθούν όχι μόνο στα παράλια αλλά και στο εσωτερικό του νησιού, αφού το σχέδιο αειφορικής ανάπτυξης αναφέρεται στο σύνολο του νησιου. Έτσι, π.χ., από τα μέχρι τώρα στοιχεία προκύπτει, ότι δεν είναι κηρυγμένοι διατηρητέοι και πρέπει να κηρυχθούν οι ακόλουθοι παραδοσιακοί οικισμοί:

1. Άνω Βαθύ.
2. Μανωλάτες.
3. Μαυρατζαίοι.
4. Παγώνδας (γειτονιές).
5. Παλαιοχώρι.
6. Άμπελος (Νενέδες).
7. Πύργος (γειτονιές)

Αξιολόγηση, Αναθεώρηση και Εξειδίκευση Π.Π.Χ.Σ.Σ.Α. Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου[33].

Επερχόμενη η καθιέρωση του Ν.4269/2014 «Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση – Βιώσιμη αναπτυξη» (ΦΕΚ Α’ 142) επέβαλε στους αρμόδιους φορείς την υλοποίηση μελέτης που θα καθορίζει τις νέες χρήσεις γης βασιζόμενη στον Αειφόρο Τουρισμό.
Τριτογενής τομέας - Τουρισμός: Εξειδικευμένες κατευθύνσεις για τον τριτογενή τομέατ ου νησιού, στον οποίο ρόλο-κλειδί έχει ο τουρισμός, προσανατολίζονται στις εξής δράσεις:

• Ανάδειξη στοιχείων ταυτότητας και ανάπτυξη ειδικών τουριστικών υποδομών και εγκαταστάσεων

• Αποφόρτιση και προστασία των φυσικών και ανθρωπογενών πόρων που δέχονται υψηλές πιέσεις (π.χ. Πυθαγόρειο), εφαρμογή ολοκληρωμένης διαχείρισης των υδατικών πόρων σε επίπεδο νησιού και προώθηση μέτρων εξοικονόμησης ενέργειας

• Αναβάθμιση του δομημένου χώρου στα κυριότερα αστικά κέντρα με πολεοδομικές παρεμβάσεις, όπως αναπλάσεις κοινόχρηστων χώρων με αύξηση των ελεύθερων χώρων και των χώρων πρασίνου

[33] www.ypeka.gr

• Ανάπτυξη υποδομών ειδικών/εναλλακτικών μορφών τουρισμού

• Εκσυγχρονισμός υφιστάμενων τουριστικών μονάδων με παράλληλη αναβάθμιση σε τύπους και κατηγορίες καταλυμάτων (4 και 5 αστέρια)

• Παροχή κινήτρων για μετατροπή παραδοσιακών ή διατηρητέων κτιρίων σε ξενοδοχειακές μονάδες, μερική ή ολική απόσυρση μη αξιόλογων, απαξιωμένων ή εγκαταλελειμμένων κτιρίων και εγκαταστάσεων χρήσης τουρισμού, κατεδάφιση μη αξιόλογων ή μη απαραίτητων ή εγκαταλελειμμένων κτιρίων που προσβάλλουν το τοπίο.

• Στα ανεπτυγμένα τουριστικά παράλια του νησιού: Περιορισμός της κατασκευής νέων καταλυμάτων σε κατηγορίες 4 και 5 αστέρων. Σε εκτός σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών περιοχές αύξηση της ελάχιστης απαιτούμενης επιφάνειας γηπέδου σε είκοσι (20) στρέμματα και θέσπιση μέγιστης πυκνότητας 8 και 9 κλινών/στρέμμα για ξενοδοχεία 5 και 4 αστέρων, αντιστοίχως. Υιοθέτηση της κατεύθυνσης αυτής και στην περίπτωση επέκτασης υφιστάμενου καταλύματος, πλην της περίπτωσης τυχόν συμπλήρωσης αυτού με ειδικές τουριστικές υποδομές, εκτός αν αυτό αποκλείεται από ειδικές διατάξεις.

• Στην ενδοχώρα του νησιού: Περιορισμός της κατασκευής νέων καταλυμάτων σε κατηγορίες 3, 4 και 5 αστέρων, μέγιστης δυναμικότητας 100 κλινών. Σε εκτός σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών περιοχές αύξηση της ελάχιστης απαιτούμενης επιφάνειας γηπέδου σε δέκα (10) στρέμματα και θέσπιση μέγιστης πυκνότητας 8, 9 και 10 κλινών/στρέμμα για ξενοδοχεία 5, 4 και 3 αστέρων αντίστοιχα. Υιοθέτηση της κατεύθυνσης αυτής και στην περίπτωση επέκτασης υφιστάμενου καταλύματος, πλην της περίπτωσης τυχόν συμπλήρωσης αυτού με ειδικές τουριστικές υποδομές, εκτός αν αυτό αποκλείεται από ειδικές διατάξεις.

• Αναβάθμιση και μετατροπή υφισταμένων ξενοδοχειακών καταλυμάτων σε σύνθετα τουριστικά καταλύματα ήπιας ανάπτυξης.

• Προώθηση Σχεδίων Βιώσιμης Αστικής Κινητικότητας στα αστικά κέντρα του νησιού και περιοχές συγκέντρωσης και διαμονής επισκεπτών. Μέτρα βελτίωσης των εισόδων και της σήμανσης των πόλεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: Η μεθοδολογία της έρευνας

12.1. Συνεντεύξεις

Ως μελέτη περίπτωσης επελέγη το νησί της Σάμου. Πραγματοποίηθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση για τον προσδιορισμό του θεωρητικού πλαισίου του ερωτηματολογίου και στη συνέχεια έγιναν ημιδομημένες συνεντεύξεις από ανθρώπους που χαρακτηρίστηκαν ως εμπειρογνώμωνες και επιλέχθηκαν σύμφωνα με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας.
Συγκεκριμμένα, πραγματοποίηθηκε συνέντευξη με τον αντιπεριφερειάρχη Βορείου Αιγαίου, κατά την οποία διερευνήθηκαν τα υφιστάμενα προβλήματα της τουριστικής ανάπτυξης της Σάμου, τα σχέδια και οι προοπτικές για τη μελλοντική ανάπτυξη του νησιού καθώς και οι όποιες ενέργειες έχουν γίνει κατά το παρελθόν προκειμένου να δημιουργηθούν προσπάθειες ανάπτυξης ειδικών μορφών εναλλακτικού τουρισμού. Στα σχέδια δράσης των τουριστικών αναπτυξιακών προγραμμάτων τέθηκαν μορφές βιώσιμου τουρισμού όπως το «birdwatching» (οικοτουρισμός), οργάνωση και σχεδιασμό μονοπατιών (περιπατητικός τουρισμός) και δημιουργία/ πιστοποίηση θεματικών πάρκων, συγκεκριμμένα δύο καταδυτικών πάρκων (καταδυτικός τουρισμός). Στο ερώτημα «κατά πόσο είναι εφικτή μια επικείμενη συνεργασία μεταξύ παραγωγών τοπικών προϊόντων της Σάμου με ακαδημαϊκούς φορείς», χαρακτηρισικά ανέφερε, ότι, είναι πολύ δύσκολο κάποιοι «φημισμένοι παραγωγοί» να «υπακούσουν» τις υποδείξεις καθηγητών πανεπιστημίων. Γενικότερα, αναφέρθηκε στη «δυσπιστία και έλλειψη συνεργατικής κουλτούρας» των περισσότερων επιχειρηματιών του νησιού, καθώς και στην ύπαρξη ανταγωνιστικών σχέσεων και μη συνεργασίας μεταξύ των νησιών της περιφέρειας Βορείου Αιγαίου σε θέματα τουριστικής ανάπτυξης.

Στη συνέχεια ακολούθησε προσωπική συνέντευξη με τον Δήμαρχο Σάμου, ο οποίος έκανε ιδιαίτερη μνεία κυρίως για τις δράσεις και τα προγράμματα που εφαρμόζονται ή θα εφαρμοστούν στο νησί στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης. Αναλυτικότερα, αναφέρθηκε στα επίμαχα ζητήματα της διαχείρισης των απορριμάτων, της ισότιμης αντιμετώπισης των κοινωνικά ευπαθών ομάδων (ΑΜΕΑ) και διαχείρισης των προβλημάτων τους (π.χ. ευκολότερη πρόσβαση στις παραλίες), ανάπλαση και αναβάθμιση υποδομών (π.χ. παιδικές χαρές, αθλητικές εγκαταστάσεις) με οικολογικό χαρακτήρα και ενεργειακή αναβάθμιση των κτιρίων. Επίσης, επισήμανε τα αναπτυξιακά προγράμματα για τον καταδυτικό τουρισμό στα πλαίσια του INTERREG-MEG, της δημιουργίας δικτύων ορεινών χωριών - παράκτιων και σε μελλοντική δημιουργία ενός τοπικού συμφώνου ανάπτυξης στα πλαίσια της «έξυπνης εξειδίκευσης» (smart cities).

Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι δύο υψηλές προσωπικότητες συμφώνησαν ότι σημαντικό εμπόδιο της τουριστικής ανάπτυξης του νησιού είναι η μη θέσπιση ενός Χωροταξικού Σχεδιασμού, όπου θα βασίζεται στους πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης, έχοντας στόχο όχι μόνο την περιβαλλοντική ισορροπία αλλά και τη διατήρηση της κοινωνικοοικονομικής ευημερίας του τόπου.

Τέλος, τέθηκε το θέμα του μεταναστευτικού ζητήματος, προσδοκώντας και από τους δύο να βρεθεί άμεσα λύση, διότι αποτελεί τροχοπέδην για την περαιτέρω τουριστική πορεία του νησιού και συγκεκριμμένα της πόλης της Σάμου, όπου είναι πιο έντονο το πρόβλημα λόγω της παρουσίας του Κέντρου Υποδοχής των μεταναστών.

12.2. Ερευνητικό εργαλείο

Για τη μελέτη αυτή, διεξήχθη έρευνα με τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων και την επεξεργασία στοιχείων που συλλέχθηκαν μέσω κλειστού τύπου ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο της έρευνας αναπτύχθηκε με βάση την έρευνα των Byrd et al. (2008), Haralambopoulos and Pizam (1996), Hatipoglou et al., (2016) και Reid et al., (2004). Το ερωτηματολόγιο κρίθηκε χρήσιμο να χωρισθεί σε τρία τμήματα με σκοπό την καλύτερη και ποιοτικότερη ανάλυση των συμπερασμάτων. Στο πρώτο τμήμα, αναλύθηκαν, οι γνώσεις των ενδιαφερομένων σχετικά με το αρχές του βιώσιμου τουρισμού. Το δεύτερο τμήμα διερεύνησε τις αντιλήψεις των ερωτηθέντων προς την τρέχουσα τουριστική ανάπτυξη του νησιού και τις απόψεις τους για ένα στρατηγικό σχέδιο βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Τέλος, στο τρίτο τμήμα διερευνήθηκαν οι αντιλήψεις των ερωτηθέντων σχετικά με τα ζητήματα της ομαδοποίησης. Όλες οι αντιλήψεις μετρήθηκαν με βάση μια κλίμακα Likert των 5 σημείων που κυμαίνεται από 1 έως 5, όπου 1 = διαφωνούν έντονα και 5 = συμφωνούν απόλυτα.

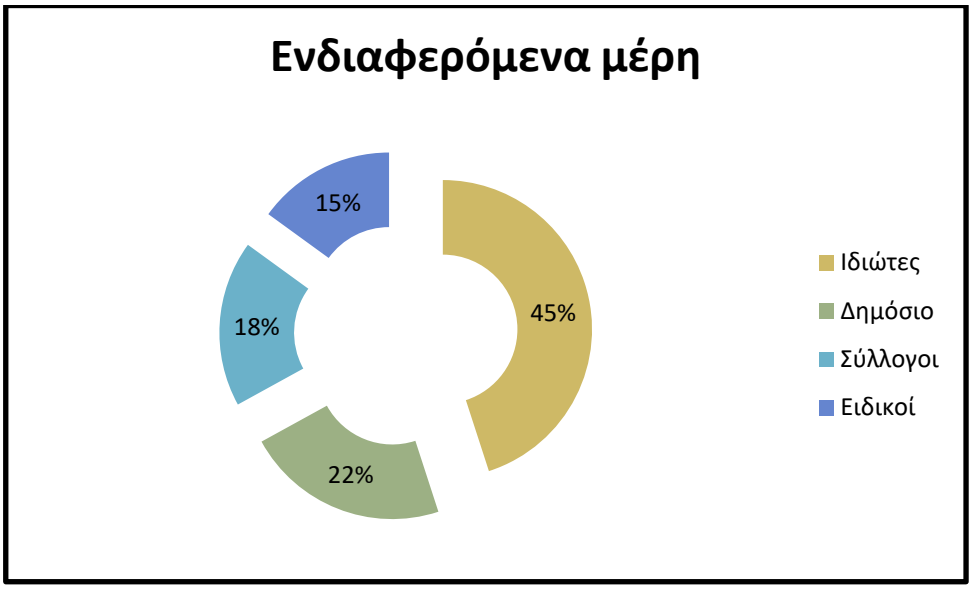
12.3. Δείγμα και τεχνική δειγματοληψίας

Ο πληθυσμός-στόχος αυτής της μελέτης περιορίστηκε στους ενδιαφερόμενους που κατηγοριοποιήθηκαν σε τέσσερις ομάδες. δηλ. δημόσιες αρχές, ιδρύματα κοινωνικής οικονομίας, εμπειρογνώμονες / ακαδημαϊκοί και επιχειρηματίες (τουριστική βιομηχανία, αναπτυξιακά γραφεία, καταστήματα τροφίμων και ποτών, βιοτεχνίες και γεωργικοί παραγωγοί). Το ερωτηματολόγιο της έρευνας διανεμήθηκε σε περίοδο τεσσάρων μηνών (από το Νοέμβριο

του 2017 έως τον Μάρτιο του 2018). Πριν αποσταλεί το ερωτηματολόγιο, έγινε μια μικρή πιλοτική μελέτη και τροποποιήθηκε αναλόγως.

Στη συνέχεια, το ερωτηματολόγιο αποστέλλεται μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου σε 243 ενδιαφερόμενους. Το ερωτηματολόγιο συνοδεύτηκε από μια συνοδευτική επιστολή που επεξηγεί τον ερευνητικό στόχο. Οι τηλεφωνικές κλήσεις (σε ορισμένες περιπτώσεις) πραγματοποιήθηκαν για να επιβεβαιώσουν τη λήψη των ερωτηματολογίων και να απαντήσουν σε οποιαδήποτε άλλη διευκρίνιση. Συνολικά, ελήφθησαν 100 έγκυρες αποκρίσεις που αντιστοιχούν σε ποσοστό απόκρισης 41%.

Η σύνθεση των ερωτηθέντων (εικόνα 4) σε σχέση με τις κατηγορίες ενδιαφερομένων ήταν: 45 (45%) ιδιώτες/επιχειρηματίες (τουριστικών και μη τουριστικών επιχειρήσεων, επενδυτές και παραγωγοί), 22 (22%) δημόσιες αρχές (κυρίως Ο.Τ.Α. α' και β' βαθμού), 18 (18%) ιδρύματα κοινωνικής οικονομίας (σύλλογοι, συνεταιρισμοί), 15 (15%) εμπειρογνώμονες (ειδικοί ως προς τον τουρισμό της Σάμου) / ακαδημαϊκοί (μελέτες βιώσιμου τουρισμού της Σάμου).

Εικόνα 4. Η σύνθεση των ερωτηθέντων

12.3.1. Ανάλυση δεδομένων-Συμπεράσματα αποτελεσμάτων

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν αναλύθηκαν χρησιμοποιώντας περιγραφικά στατιστικά στοιχεία για τον υπολογισμό των μέσων και τυπικών αποκλίσεων των συνεχών μεταβλητών και των συχνοτήτων και ποσοστών των κατηγορικών μεταβλητών. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε μια δοκιμή ANOVA για να προσδιοριστεί η ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών μεταξύ των

ομάδων ενδιαφερομένων. Οι στατιστικές αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με λογισμικό STATA έκδοση 15.0.

Αποτελέσματα:

Οι μεμονωμένες απόψεις σχετικά με ζητήματα που θα μπορούσαν να επηρεαστούν από τη δυναμική των ομάδων, διετελέσθη μέσω ερωτηματολογίων. Ελήφθησαν έγκυρα ερωτηματολόγια από 100 συμμετέχοντες. Τα αποτελέσματα της δοκιμής ANOVA έδειξαν ότι υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές (α=0,05) μεταξύ των ομάδων ενδιαφερομένων για εννέα από τις πενήντα εννέα δηλώσεις.

Αρχικά, κατανεμήθηκαν σύμφωνα με τους Hatipoglou et al (2016) οι αντιλήψεις των ενδιαφερόμενων μερών (πίνακας 1) για τις αρχές του βιώσιμου τουρισμού και αναλύθηκαν οι οικονομικές, οι κοινωνικο-πολιτιστικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού.

Αναλυτικότερα, έξι προτάσεις τοποθετήκαν και εκφράζουν κάθε μια ξεχωριστά τα απαραίτητα στοιχεία που πρέπει να διαθέτει ο τουρισμός σε μια περιοχή ώστε να αποκαλείται «βιώσιμος». Φυσικά, προϋποθέτουμε ότι ο ιδανικός ορισμός της έννοιας του βιώσιμου τουρισμού, συμπεριλαμβάνει, το σύνολο των ερμηνειών αυτών των προτάσεων .

Αντιλήψεις των ενδιαφερόμενων μερών στις επιπτώσεις του τουρισμού και τη βιωσιμότητα.		**Ομάδες ενδιαφεόμενων μερών.**						
	Σύνολο	Ιδ. Επιχ.	Φορ. Κοιν. Οικ.	Φορ. Δημ. Τομ.	Εμπ. Καθ.	Diff. In means		Std.Dev.
	(n=100)	(n=45)	(n=22)	(n=18)	(n=15)	F-Value	Sig.	
Άποψη στις αρχές του βιώσιμου τουρισμού.								
Ο Τουρισμός χρειάζεται να διαχειρίζεται κατάλληλα, ώστε να καλύψει τις ανάγκες του μέλλοντος.	4.35	4.38	4.41	4.33	4.20	.34	.794	.6571287

Ο Τουρισμός χρειάζεται να Εξασφαλίζει την οικονομικοκοινωνική ευημερία και τη διατήρηση των φυσικών πόρων της περιοχής.	4.55	4.53	4.50	4.61	4.60	.21	.891	.5198096
Ο Τουρισμός χρειάζεται τη συμμετοχή των κατοίκων για να είναι βιώσιμος.	4.27	4.42	4.14	4.28	4.00	1.79	.154	.694204
Ο Τουρισμός χρειάζεται να παρακολουθεί την ικανοποίηση και τις ανάγκες των κατοίκων.	3.99	3.93	4.00	4.22	3.87	.60	.616	.8586459
Ο Τουρισμός χρειάζεται να παρακολουθεί την ικανοποίηση και τις ανάγκες των επισκεπτών.	4.39	4.51	4.04	4.39	4.53	3.16	.028**	.633971
Ο Τουρισμός χρειάζεται να εξασφαλίζει ποιοτικές τουριστικές εμπειρίες για τους επισκέπτες.	4.70	4.69	4.68	4.78	4.67	.21	.888	.4605662
Οικονομικές επιπτώσεις	3.70							
Ο τουρισμός ωφελεί τις επιχειρήσεις του νησιού πέραν των τουριστικών.	4.27	4.31	4.14	4.39	4.20	.62	.602	.6490864
Η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής προϋποθέτει την ύπαρξη και την ίδρυση μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων.	3.14	3.20	3.23	3.39	2.53	1.54	.210	1 .239257
Πολιτισμικές επιπτώσεις	2.71							
Ο τουρισμός επηρεάζει θετικά τις ηθικές αξίες και την κουλτούρα του νησιού.	3.15	3.20	3.09	2.94	3.33	.59	.625	.9031371
Οι αλλοδαποί ή ακόμη και οι Έλληνες πρέπει να πληρώνουν περισσότερο από τους κατοίκους της περιοχής όταν επισκέπτονται μουσεία και εγκαταστάσεις υπαίθριας αναψυχής.	2.27	2.35	2.32	2.11	2.13	.33	.805	1 .052702
Περιβαλλοντικές επιπτώσεις	2.48							
Ο τουρισμός υποβαθμίζει το φυσικό περιβάλλον της Σάμου.	2.31	2.11	2.36	2.55	2.53	1.60	.195	.8841477

Τα οικονομικά οφέλη που προέρχονται από τον τουρισμό στο νησί είναι πιο σημαντικά από τις επιπτώσεις στο περιβάλλον του.	2.66	2.60	2.64	2.39	3.20	1.61	.192	1 .112101

Πίνακας 1. Αντιλήψεις των ενδιαφερόμενων μερών στις επιπτώσεις του τουρισμού και τη βιωσιμότητα

1) Η πρόταση με τους περισσότερους ψήφους συμφωνίας (μ.ό. = 4,70) πέτυχε «Ο Τουρισμός χρειάζεται να εξασφαλίζει ποιοτικές τουριστικές εμπειρίες για τους επισκέπτες».

Δόθηκε μεγάλη έμφαση από όλους τους ερωτώμενους, με περισσότερο να ξεχωρίζει των εκπροσώπων των Ο.Τ.Α (μ.ό. = 4,78). Σχεδόν σε ίδιο βαθμό συμφώνησαν οι ιδιώτες με μ.ό. = 4,69, οι σύλλογοι με μ.ό.= 4,68 και οι ειδικοί με μ.ό. = 4,67.

2) Δεύτερη σε προτιμήσεις σημείωσε η ακόλοθη πρόταση: «Ο Τουρισμός χρειάζεται να εξασφαλίζει την οικονομικοκοινωνική ευημερία και τη διατήρηση των φυσικών πόρων της περιοχής» (4,55).
Μικρές αποκλίσεις μεταξύ των ιδιωτών (4,53) και συλλόγων (4,50) και μεταξύ Δημόσιου φορέα (4,61) και ειδικών (4,60).

3) Μετά ακολουθεί η πρόταση που διακρίθηκε λόγω της επίτευξης στατιστικής σημαντικότητας με συνολικό μ.ό.= 4,39 και είναι η εξής:
«Ο Τουρισμός χρειάζεται να παρακολουθεί την ικανοποίηση και τις ανάγκες των επισκεπτών»
Οι ειδικοί πρώτοι μαζί με τους ιδιώτες να πλησιάζουν σε συμφωνία με μέσο όρο 4,53 και 4,51 αντίστοιχα, πιστεύουν σε συτήν την προοπτική της τουριστικής διαχείρισης. Πιο πίσω οι φορείς του δημοσίου συμφωνούν με μ.ό. = 4,39 πετυχαίνοντας ακριβώς το ίδιο με το συνολικό μέσο όρο, τον οποίο ρίχνουν αρκετά οι φορείς Κοινωνικής Οικονομίας, με το σκορ 4,04.

4) Η φράση, «ο Τουρισμός χρειάζεται να διαχειρίζεται κατάλληλα ώστε να καλύψει τις ανάγκες του μέλλοντος» πέτυχε την τέταρτη κατά σειρά βαθμολόγηση με συνολικό μ.ό. = 4,35. Οι σύλλογοι έδειξαν παραπάνω ευαισθησία για το μέλλον με μ.ό. = 4,41 καθώς και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις σε μικρή απόσταση με μ.ό. = 4,38. Λιγότεροι ευαίσθητοι οι φορείς Δημοσίου Τομέα και οι εμπειρογνόμωνες ή ειδικοί, με μέσο όρο 4,33 και 4,20 αντίστοιχα.

5) «Ο Τουρισμός χρειάζεται τη συμμετοχή των κατοίκων για να είναι βιώσιμος».
Εδώ συναντάμε μια τυχαία κλιμακωτή διαφορά ως προς τη βαθμολογία συμφωνίας της τάξεως του 0,14. Με άλλα λόγια, έχουμε τη λιγότερη συμφωνία των ειδικών με μ.ό. = 4,00, την αμέσως μετά των συλλόγων με μ.ό. = 4,14, τρίτους βρίσκουμε τους φορείς Δημοσίου με μ.ό. = 4,28 και περισσότερο σύμφωνους τους ιδιώτες με μ.ο. = 4,42. Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι οι ιδιώτες είναι τέσσερις φορές παραπάνω πεπεισμένοι από τους ειδικούς και ούτο καθ'εξής.

6) Η τελευταία σε βαθμολογική κατάταξη των προτιμήσεων των ενδιαφερόμενων μερών, ήταν η πρόταση: «Ο Τουρισμός χρειάζεται να παρακολουθεί την ικανοποίηση και τις ανάγκες των κατοίκων» με μ.ό. = 3,99. Περισσότερο αναίσθητοι για τις ανάγκες της κοινότητας οι ειδικοί με μ.ό. = 3,87 και πιο ευαίθητοι οι Ο.Τ.Α. με μ.ό. = 4,22. Κοντά στις διαθέσεις των ειδικών είχαν και οι ιδιώτες με μ.ό. = 3,93 και κάπου στη μέση των διαθέσεων οι σύλλογοι με μ.ό. = 4,00.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΝΑ ΟΜΑΔΕΣ:

ΦΟΡΕΙΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΤΟΜΕΑ.

Συνοψίζοντας από τις παραπάνω προτάσεις περί βιωσιμότητας και τουρισμού, θα λέγαμε ότι τις υψηλότερες επιδόσεις από τις ομάδες, πέτυχαν οι εκπρόσωποι του δημόσιου φορέα, χαρακτηρίζοντας τους έτσι και ως τους πιο «βιώσιμους» ή πιο θετικούς σκεπτόμενους παίκτες των ομάδων ενδιαφερομένων. Συγκεκριμμένα, κατάφεραν να πάρουν την πρωτιά στις (1), (2), (6). Αυτό ίσως εξηγεί, τον «εξωστρεφή» χαρακτήρα που συνήθως διακρίνει τα στελέχη του δημοσίου φορέα, προβάλλουν τις κοινωνικές ανησυχίες των κατοίκων του νησιού επιδιώκοντας την κοινωνική αναγνώριση από αυτούς και προωθώντας πάντα μια «υγιή» εικόνα, κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας του τόπου.

Επιπλέον, ο πρωτεύων στόχος του δημόσιου φορέα για την τουριστική πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει, είναι, η επένδυση σε διάφορες δράσεις προώθησης και ενημέρωσης της προσφοράς των ποιοτικών τουριστικών εμπειριών προς τον επισκέπτη. Ως, πιο «βιώσιμος» παίκτης, λοιπόν, δείχνει την περισσότερη κατανόηση της αναγκαίας[34] στροφής του τουρισμού ως προς ένα διαφοροποιημένο μοντέλο[35], το οποίο απαιτείται μια ολοκληρωμένη προσέγγιση

[34] Λόγω στόχων βιώσιμης ανάπτυξης.

[35] Η ομοιομορφία αυτού του προτύπου του μαζικού οργανωμένου τουρισμού δεν αφήνει περιθώρια σε μια εξατομίκευση των συμπεριφορών και των προτιμήσεων των πιο δυνητικών τουριστών. Το νέο διαφοροποιημένο μοντέλο πρέπει να απορρέει από τις ίδιες αναζητήσεις του τουρίστα και το τουριστικό προϊόν να επικεντρώνεται

βιώσιμης διαχείρισης και ανάπτυξης του τουριστικού προϊόντος στη Σάμο. Η υλοποίηση κατάλληλων αναπτυξιακών προγραμμάτων για τη γενικότερη βιώσιμη ανάπτυξη του νησιού, χρίζει υψίστης σημασίας και οι κύριοι αρμόδιοι για την ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλιών, είναι οι δημόσιοι φορείς.

ΕΜΠΕΙΡΟΓΝΩΜΟΝΕΣ/ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΙ

Η ομάδα ενδιαφερομένων των εμπειρογνώμων/καθηγητών ή για συντομία «ειδικών», πέτυχε σε τέσσερις από τις έξι παραπάνω προτάσεις το χαμηλότερο βαθμό συμφωνίας, χαρακτηρίζοντας τους, ως τους πιο λίγο «βιώσιμους» ή αρνητικά σκεπτόμενους συμμετέχοντες. Το μικρότερο βαθμό του πίνακα εμφανίστηκε στην πρόταση (6), κάτι το οποίο παρουσιάστηκε και επιβεβαιώθηκε στην πρόταση (5), οι οποίες και οι δύο αυτές προτάσεις, περιγράφουν τις σχέσεις που πρέπει να υπάρχουν μεταξύ κατοίκων και τουρισμού ώστε να αποκαλείται ο τουρισμός βιώσιμος.

Επιπλέον, δε θεωρούν απαραίτητο, ότι ο τουρισμός πρέπει να διαχειρίζεται κατάλληλα τις ανάγκες του παρόντος, ώστε να μπορεί να καλύψει τις ανάγκες του μέλλοντος. Με αυτή τη στάση των ειδικών, δημιουργήθηκε η αμφιβολία ύπαρξης συγκεχυμένης διατύπωσης των ερωτημάτων και συνάμα λάθος κατανόησης τους ή απλώς δεν θεωρούν τις παραπάνω πτυχές του βιώσιμου τουρισμού, αναγκαίες. Η συμμετοχή όμως, των κατοίκων, η συχνή παρακολούθηση των αναγκών τους. αλλά και η διατήρηση των πόρων για τις επόμενες γενιές, είναι αναπόσπαστα κομμάτια και απαραίτητα στοιχεία για το σχεδιασμό βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης σε μια περιοχή, όπως και της βιώσιμης ανάπτυξης γενικότερα.

Από την άλλη, όμως, σημείωσαν σχεδόν την πιο υψηλή βαθμολογία στην πρόταση (2), η οποία αποκαλύπτει σχεδόν ολόκληρη την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, αν εξαιρέσουμε ότι παραλείπεται το κομμάτι που αναφέρεται «για τις επόμενες γενιές». Σε αυτήν λοιπόν, έδειξαν περισσότερη «συμπάθεια», κάτι το οποίο έρχεται σε αντίφαση με τους προηγούμενους βαθμούς συμφωνίας. Από τη μία, δείχνουν δηλαδή, γνώστες του ορισμού της βιώσιμης ανάπτυξης και από την άλλη, δεν πείθονται με τους τρόπους που μπορούν να επιτευχθούν.

και στις τέσσερις μεταβλητές που συγκροτούν την τουριστική προσφορά των 4^E (1. Environment, 2. Educational, 3. Events, 4. Entertainment (Τσάρτας και συν., 2010).

Αυτό όμως που σίγουρα μπορούμε να εξάγουμε με βεβαιότητα ως αποτέλεσμα, αφορά την πρόταση (3), μιας και υπήρξε στατιστική σημαντικότητα, η οποία μας πιστοποιεί ότι όσες φορές και να επαναληφθεί η συγκεκριμμένη έρευνα, η διαφορά μεταξύ των ενδιαφερομένων θα ισχύει. Η ικανοποίηση και οι ανάγκες των επισκεπτών, υποδεικνύουν το ρόλο και τη σημαντικότητα της πραγματοποίησης ερευνών, προκειμένου να αξιολογείται η προσφορά του τουριστικού προϊόντος και να εναρμονίζεται με τις τουριστικές τάσεις και συμπεριφορές των τουριστών. Κύριοι αρμόδιοι για την διεξαγωγή τέτοιων ερευνών έχουν φυσικά τα πανεπιστημιακά ιδρύματα ή ερευνητικοί οργανισμοί, κάτι στο οποίο δείχνουν και οι ίδιοι πρόθυμοι για να εμπλακούν σε αυτό το κομμάτι της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.

ΦΟΡΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

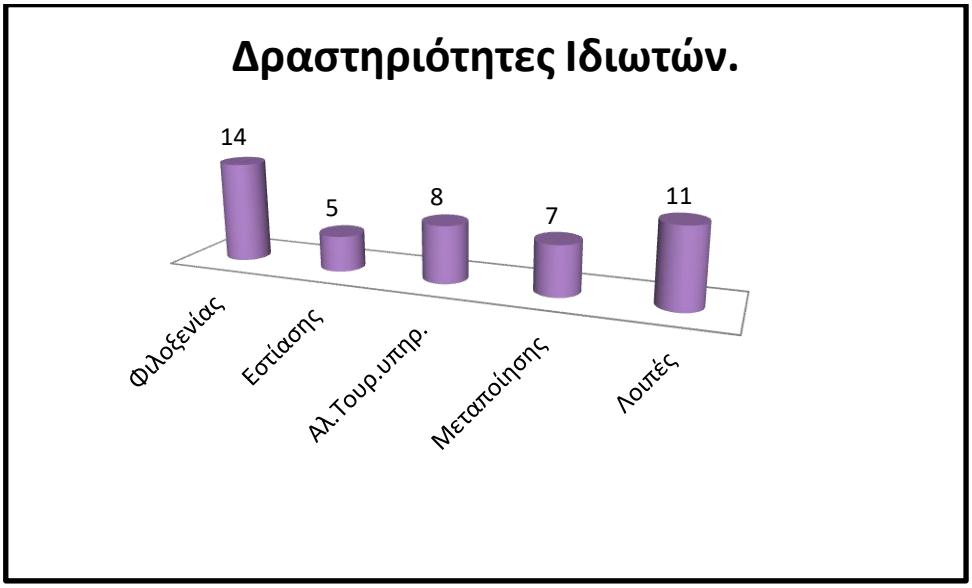
Η επόμενη ομάδα που θα εξεταστεί, είναι οι φορείς κοινωνικής οικονομίας (εικόνα 5), οι οποίοι σκόραραν περισσότερο από όλες τις άλλες ομάδες στην πρόταση (1), όπου επικυρώνει το ρόλο, κυρίως των συλλόγων, όσον αφορά τη διαφύλαξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, για τις επόμενες γενιές. Το χαμηλότερο πέτυχαν στη (5), με εμφανή διαφορά από τους υπόλοιπους, δείχνοντας λιγότερη διάθεση ενδιαφέροντος ως προς τις ανάγκες και την ικανοποίηση των επισκεπτών. Αυτό ακούσια ερμηνεύεται και ως μια εσωστρεφή συμπεριφορά των δράσεων-εκδηλώσεων τους, που μοναδικό σκοπό έχουν τη μετάδοση της κληρονομιάς από γενιά σε γενιά, αδιαφορώντας για την ενδεχόμενη αναγνώριση από τους επισκέπτες και γιατί όχι, ακόμη και την ενεργό συμμετοχή τους σε αυτές τις πολιτιστικές δραστηριότητες.

Εικόνα 5. Κατηγοριοποίηση Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας

ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Οι επιχειρηματίες (διάγραμμα 3) του νησιού εκφράζουν την πρόθεση τους για την εμπλοκή τους στο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης, πετυχαίνοντας το υψηλότερο σκορ στην τρίτη (3) πρόταση. Οι κάτοικοι, οι ίδιοι δηλαδή, πρέπει να συμμετέχουν σε οποιοδήποτε στάδιο ή διαδικασία τουριστικής ανάπτυξης, γιατί προφανώς ο τουρισμός έχει αντίκτυπο στις ίδιες τις επιχειρήσεις τους και η βιωσιμότητα τους εξαρτάται από αυτόν. Υψηλό ήταν το ποσοστό και στο να διερευνούνται οι καταναλωτικές συμπεριφορές των τουριστών (πρόταση 3), ώστε να προσαρμόζονται ανάλογα των προσδοκιών και των αναγκών τους. Αξιοσημείωτο είναι, ότι δεν πέτυχαν πουθενά χαμηλότερο ποσοστό από τους υπόλοιπους, στις παραπάνω προτάσεις.

Εικόνα 6. Κατηγοριοποίηση Ιδιωτών με βάση την δραστηριότητα τους

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Οι γνώσεις των ενδιαφερομένων σχετικά με τη βιωσιμότητα του τουρισμού και τον αντίκτυπό του αναλύθηκαν σε σχέση με την οικονομική, πολιτιστική και περιβαλλοντική διάσταση. Τα ενδιαφερόμενα μέρη έχουν πολύ θετικές αντιλήψεις για τον οικονομικό αντίκτυπο του τουρισμού. Ο «τουρισμός ωφελεί άλλες βιομηχανίες πέρα από τις τουριστικές επιχειρήσεις» έλαβε ένα μέσο σκορ 4,27, υποδεικνύοντας μια γενική συμφωνία και συγχρόνως κατανόησης της σημασίας των οικονομικών επιπτώσεων του τουρισμού ως προς τους άλλους κλάδους της οικονομίας. Οι ομάδες ενδιαφερομένων δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους όσον αφορά αυτή τη διάσταση.

Περισσότεροι σύμφωνοι με την παραπάνω πρόταση, ήταν τα στελέχη του δημοσίου (4,39), αλλά και οι ιδιώτες (4,31), με λιγότερο σύμφωνους τους ειδικούς (4,20) και τους συλλόγους (4,14). Εκ του αποτελέσματος, αντικατοπτρίζεται η άμεση ή η εξαρτημένη οικονομικά σχέση των ενδιαφερόμενων μερών με τον τουρισμό, καθώς οι δύο πρώτες ομάδες, προφανώς, βιώνουν περισσότερο τα οφέλη του τουρισμού.

Μεγάλη διαφορά απόψεων είχαμε στην πρόταση «η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής προϋποθέτει την ύπαρξη και την ίδρυση μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων», κάτι το οποίο ίσως να οφείλεται στη σκοπιμότητα της εξ'αρχής τοποθέτησης αυτής της πρότασης προς τους συμμετέχοντες ερωτώμενους. Αναλυτικότερα, η ερμηνεία της φράσης αυτής ίσως κρύβει μια παγίδα, διότι ναι μεν τα μεγάλα ξενοδοχεία πολυτελείας μπορούν να αυξήσουν τις εισροές τουριστών (π.χ. περισσότερα τσάρτερ) και την απασχόληση, από την άλλη δε, θα επωφεληθούν από αυτήν την κατάσταση, περισσότερο οι ιδιοκτήτες των ξενοδοχείων και τα μεγάλα πρακτορεία (tour operators). Αυτό εξηγείται από το ότι οι μεγάλες μονάδες φιλοξενίας, συνήθως προτιμούν ένα μεγάλο ποσοστό των κρατήσεων να το δεσμεύουν με τα «all inclusive» πακέτα που προσφέρουν οι tour operators, ώστε να εξασφαλίσουν μεγαλύτερη πληρότητα των δωματίων τους. Αυτό όμως δεν είναι συνηφασμένο με την ιδέα ενός βιώσιμου προορισμού, διότι οι τουρίστες αυτοί «εγκλωβίζονται» στις μονάδες μετατρέποντας τον σε έναν καταναλωτή χαμηλής ποιότητας προϊόντων (λόγω κόστους προτιμούνται τα φθηνά εισαγόμενα προϊόντα) και αδιάφορο στο να ενισχύσει την τοπική αγορά. Έτσι λοιπόν, οι ειδικοί, απαρτίζουν την πλευρά που συμφωνούν αρκετά λιγότερο με την ιδέα της ίδρυσης των μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων με μ.ο.=2,53, ενώ βλέπουμε, τις άλλες τρεις ομάδες να συγκλίνουν και να είναι περισσότερο ταυτισμένοι με την ιδέα αυτή, με πρώτους τους φορείς δημοσίου με μ.ο.=3,39, και πιο κάτω τους συλλόγους με μ.ο.=3,23 και τους ιδιώτες με μ.ο=3,20.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Η πρόταση που καθρεφτίζει την ερμηνεία των κοινωνικών και πολιτιστικών επιπτώσεων που προκαλεί ο τουρισμός, αποσαφηνίζεται ως εξής: «Ο τουρισμός επηρεάζει θετικά τις ηθικές αξίες και την κουλτούρα του νησιού» (μ.ο.=3,15). Οι ειδικοί, ως οι πιο ειδικά ενημερωμένοι (επιστημονικά άρθρα κ.α.) ή καταρτισμένοι, πιστεύουν με μ.ο.=3,33, ότι, το νησί επηρεάζεται θετικά από τον τουρισμό, χωρίς να υποβαθμίζεται η πολιτιστική του κληρονομιά και η ποιότητα ζωής των κατοίκων, γενικότερα. Οι ιδιώτες επίσης δείχνουν πιο θετικοί σε αυτήν την πρόταση με μ.ο=3,20, ενώ κάτω από το συνολικό μέσο όρο, έχουμε τις απόψεις των πολιτιστικών συλλόγων με μ.ο=3,09 και των εκπροσώπων του δημόσιου φορέα με μ.ο.=2,94. Είναι σημαντικό

να τονιστεί, ότι στο νόημα αύτης της πρότασης, θεωρούμε δεδομένο, ότι ο τουρισμός ευνοεί τις ηθικές αξίες και την κουλτούρα μιας περιοχής, διότι δίνεται η ευκαιρία ανάδειξης και αναγνώρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, προς τους άλλους λαούς, αλλά και προς τις ίδιες τις κοινότητες. Επίσης, δίνεται η ευκαιρία ανταλλαγής αυτών των πολιτισμικών στοιχείων, διαδίδοντας μηνύματα φιλίας και ειρήνης προς όλα τα μήκη και πλάτη της γης.

Οι φορείς του δημοσίου πρώτοι και οι ειδικοί δεύτεροι, με μια πολύ μικρή απόκλιση διαφοράς απόψεων, διαφωνούν περισσότερο με μέσο όρο 2,11 και 2,13 αντίστοιχα, στη δεύτερη πρόταση «οι αλλοδαποί ή ακόμη και οι Έλληνες πρέπει να πληρώνουν περισσότερο από τους κατοίκους της περιοχής όταν επισκέπτονται μουσεία και εγκαταστάσεις υπαίθριας αναψυχής». Θεωρούν ότι για όλους θα πρέπει να ισχύει το ίδιο αντίτιμο, κάτι στο οποίο δε συμφωνούν και τόσο οι επιχειρηματίες (2,35) και οι σύλλογοι (2,32). Αυτός ο διαχωρισμός των δύο ομάδων, ιδιώτες/ σύλλογοι και δημόσιοι φορείς/ ειδικοί, μας βάζει στη σκέψη, ότι οι κάτοικοι που απαρτίζουν την πρώτη συνένωση, θεωρούν ίσως ότι λόγω της εντοπιότητας τους δικαιούνται μια εκπτωτική τιμή ή αλλιώς μια μειωμένη τιμολογιακή πολιτική. Αντιθέτως, η δεύτερη ομάδα διαφωνεί σε μια τέτοια πολιτική, πιστεύοντας ότι η χρηματική αξία του εισιτηρίου στην είσοδο των διαφόρων επισκέψιμων χώρων, πρέπει να είναι κοινή για όλους, ανεξαιρέτως προελεύσεως του επισκέπτη. Το συνολικό όμως αποτέλεσμα δείχνει ότι οι περισσότεροι ενδιαφερόμενοι δεν πείθονται με την άποψη αυτή και έτσι πολύ σωστά τείνουν όλες οι ομάδες προς τη διαφωνία.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Σχεδόν στη μέση της βαθμολογικής κλίμακας (2,50)[36], οι δημόσιοι φορείς και οι ειδικοί με μέσο όρο 2,55 και 2,53 αντίστοιχα, κατατάσσουν τον εαυτό τους στην κατηγορία των διχασμένων ή των μη ενημερωμένων με θέμα «ο τουρισμός υποβαθμίζει το φυσικό περιβάλλον της Σάμου». Περισσότερο πεπεισμένοι ότι δε δέχεται περιβαλλοντικές πιέσεις η Σάμος από τον τουρισμό, βρίσκουμε τους ιδιώτες με μ.ό.= 2,11 και στη μέση περίπου αυτών των δύο θέσεων-απόψεων έχουμε τους συλλόγους με μ.ό.= 2,36. Δεδομένου ότι υπάρχουν ενδείξεις υποβάθμισης[37] που πλησιάζουν ή υπερβαίνουν τα όρια επικινδυνότητας, διαπιστώνουμε ότι ορθώς κατατάσσονται πιο ενήμεροι οι δημόσιοι φορείς και ειδικοί, διότι η αλήθεια βρίσκεται ακριβώς στη μέση με τάσεις προς τα άνω (όσο μεγαλύτερη συμφωνία/ τόσο υψηλότερη υπέρβαση των ορίων χωρητικότητας).

[36] με βάση τη μέθοδο likert,
[37] όπως αναφέρθηκε παραπάνω από τις μελέτες της φέρουσας ικανότητας της Σάμου.

Η πρόταση, «τα οικονομικά οφέλη που προέρχονται από τον τουρισμό στο νησί είναι πιο σημαντικά από τις επιπτώσεις στο περιβάλλον του νησιού» με μ.ό. = 2,66, μπορεί να προσθέσει, άλλο ένα χαρακτηριστικό του προφίλ, ενός ενδιαφερόμενου μέρους. Οι εκπρόσωποι του δημόσιου φορέα με μ.ό. = 2,39, φαίνονται να διακρίνονται παραπάνω για την περιβαλλοντική τους ευαισθησία, μιας και το αποτέλεσμα αυτό δείχνει κλίση προς τα κάτω (προς διαφωνία). Λίγο κάτω από το συνολικό μέσο όρο έχουμε τους ιδιώτες και τους συλλόγους με μέσο όρο 2,60 και 2,64 αντίστοιχα. Συμπερασματικά, ακριβώς αντίθετους με τη στάση των ιδιωτών, συναντάμε τους εκπροσώπους του δημοσίου, όπου και στις δύο προτάσεις επιβεβαίωνουν τον χαρακτήρα του «περιβαλλοντικά συνηδητοποιημένου».

Οι ειδικοί έδειξαν πιο σίγουροι στις αποφάσεις τους με μ.ό. = 3,20, πιστεύοντας ότι είναι προτιμότερο ο τουρισμός να ασχολείται με τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν, παρά με την όποια υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος επιφέρει η παρουσία του στο νησί, αρκεί να μην ξεπεράσει τα όρια επικυνδυνότητας (Φέρουσα ικανότητα). Αυτό έρχεται σύμφωνο και με την προηγούμενη πρόταση και έτσι ερχόμαστε στο συμπέρασμα, ότι προσβλέπουν περισσότερο στις οικονομικές παρά στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκαλούνται από την παρουσία του Τουρισμού.

Αυτο-αξιολόγηση του τουρισμού την τρέχουσα κατάσταση στην Κοινότητα.		**Ομάδες Ενδιαφερόμενων Μερών**						
	Σύνολο	Ιδ.	Φορ.	Φορ.	Εμπ.	Diff. In means		Std.Dev.
		Επιχ.	Κοιν.	Δημ.	Καθ.			
			Οικ.	Τομ.				
	(n=100)	(n=45)	(n=22)	(n=18)	(n=15)	F-Val.	Sig.	
Είμαι ευχαριστημένος με τον τρόπο που αναπτύσσεται ο τουρισμός στο νησί της Σάμου.	2.17	2.09	2.09	2.39	2.27	.94	.422	.7114504
Ο τουρισμός διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην οικονομική μου ζωή.	3.56	4.13	3.45	2.94	2.73	9.30	.000***	1 .200337
Ο τουρισμός διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην	4.18	4.27	4.04	4.33	3.93	1.42	.242	.7018014

οικονομική ζωή της περιοχής μου.								
Ο τουρισμός έχει επηρεαστεί αρνητικά από το μεταναστευτικό πρόβλημα στο νησί.	3.86	4.00	3.86	3.89	3.40	1.52	.215	.9536744
Οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού (αγροτουρισμός, οικοτουρισμός κ.ά.) στη Σάμο, δεν έχουν αξιοποιηθεί κατάλληλα και πραγματοποιούνται από μεμονωμένες προσπάθειες.	4.38	4.35	4.59	4.22	4.33	1.48	.224	.5822284
Κρίνεται αναγκαία η στροφή από τον μαζικό τουρισμό (ήλιος-θάλασσα) στον βιώσιμο.	3.95	3.80	3.95	4.22	4.06	1.02	.388	.914253
Οι κάτοικοι, η επιχειρηματική κοινότητα καιη τοπική αυτοδιοίκηση βρίσκονται σε συμφωνία σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αναπτυχθεί ο τουρισμός στο μέλλον.	2.49	2.44	2.18	2.55	3.00	2.38	.074*	.9480975
Υπάρχει ένα άτομο ή μια μικρή ομάδα ανθρώπων στο νησί που είναι αναγνωρίσιμα και κατέχουν ηγετικό ρόλο στον τουρισμό.	3.38	3.24	3.63	3.44	3.33	.84	.478	.9721371
Όταν αναπτύσσονται προτάσεις τουρισμού από ορισμένους ανθρώπους στην κοινότητα αυτές αμφισβητούνται αυτόματα από άλλους.	3.53	3.58	3.68	3.33	3.40	.87	.459	.7713952
Σε γενικές γραμμές, αισθάνομαι προσωπικά πως εμπλέκομαι ενεργά στην τουριστική ανάπτυξη της	3.42	3.69	3.45	3.67	2.27	8.28	.000***	1 .093415

περιοχής μου.								

Πίνακας 2. Αυτο-αξιολόγηση του τουρισμού την τρέχουσα κατάσταση στην Κοινότητα

Στον πίνακα (2) ζητείται να περιγραφεί η αυτοαξιολόγηση του τουρισμού στην κοινωνία της Σάμου από τον κάθε συμμετέχοντα ερωτόμενο.

«Ο τουρισμός διαδραματίζει ηγετικό ρόλο στην οικονομική ζωή μου» και «σε γενικές γραμμές, προσωπικά αισθάνομαι ότι συμμετέχω ενεργά στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής μου». Υπήρξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων στις δύο αυτές προτάσεις, αποδεικνύοντας ότι, κάνοντας την έρευνα ανά πάσα στιγμή και επανειλημμένα, οι δηλώσεις των ερωτηθέντων θα είναι πάντα έγκυρες. Στις απαντήσεις παρατηρούμε ότι τα ποσοστά επιρροής του τουρισμού στην οικονομική ζωή των συμμετεχόντων στην έρευνα, με τα ποσοστά εμπλοκής τους στην τουριστική ανάπτυξη, είναι αλληλένδετα και βοηθούν στην ασφαλή διεξαγωγή αξιόπιστων αποτελεσμάτων. Το υψηλότερο βαθμό και στις δύο προτάσεις πέτυχαν οι ιδιώτες με μέση βαθμολογία στην πρώτη να ισούται με 4,13 και στη δεύτερη με 3,69. Ακριβώς το ίδιο ποσοστό ανέδειξαν και στις δύο περιπτώσεις οι εκπρόσωποι των συλλόγων με το μέσο όρο να αγγίζει το 3,45. Οι φορείς του δημοσίου έδειξαν παραπάνω εμπλοκή (3,67) και λιγότερο οικονομικό όφελος (2,94). Τελευταίους συναντάμε τους ειδικούς να δείχνουν ότι δεν επηρεάζονται και τόσο οικονομικά (2,73) αλλά ούτε και ότι εμπλέκονται στην τουριστική ανάπτυξη του νησιού με το χαμηλό σκορ του 2,27.

Συνοψίζοντας παρατηρούμε ότι κερδισμένοι από την τουριστική δραστηριότητα στο νησί είναι οι ιδιώτες, οι οποίοι με λιγότερο συμμετοχή έχουν τα μεγαλύτερα κέρδη και αντιθέτως τα στελέχη του δημόσιου τομέα φαίνεται να είναι ενεργά άτομα χωρίς όμως να επωφελούνται οικονομικά, ίσως λόγω και της φύσης της εργασίας τους. Τέλος, το ακριβές σκορ που κατάφεραν να αναδείξουν οι σύλλογοι και στις δύο περιπτώσεις, δείχνει ότι όσο δραστηριοποιούνται στο χώρο του τουρισμού τόσο ωφελούνται από αυτόν.

Ενώ οι περισσότεροι δείχνουν ότι ο τουρισμός παίζει μεγάλο ρόλο στην οικονομική ζωή της περιοχής τους (4,18), συγχρόνως είναι δυσαρεστημένοι με τον τρόπο που διαχειρίζεται (2.17). Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι ο τουρισμός μπορεί να επιφέρει σπουδαία οικονομικά οφέλη εάν αναπτυχθεί σωστά. Την αξιοπιστία των προτάσεων ισχυροποιεί η στατιστικά σημαντική διαφορά που παρουσιάστηκε στη φράση «οι κάτοικοι, η επιχειρηματική κοινότητα και η τοπική αυτοδιοίκηση βρίσκονται σε συμφωνία σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αναπτυχθεί ο τουρισμός στο μέλλον» πετυχαίνοντας το αξιοσημείωτο σκορ του μέσου όρου ίσο με 2,49.

Αυτό εξηγεί ότι οι ενδιαφερόμενοι είναι ουδέτεροι με αυτήν τη φράση, ίσως λόγω της δυσπιστίας που διακρίνει συνήθως την τοπική κοινωνία ως προς την τοπική αυτοδιοίκηση. Εδώ παρατηρούμε ότι οι ιδιώτικές επιχειρήσεις (μ.ο.= 2,44) και οι φορείς του δημοσίου (μ.ο.= 2,55) ταυτίζονται περισσότερο στις απόψεις τους και η βαθμολογία τους να κυμαίνεται στα επίπεδα του συνολικού μέσου όρου (2,49). Αυτοί που διαφωνούν αρκετά είναι οι σύλλογοι (μ.ο.= 2,18) και αντιθέτως οι ειδικοί (μ.ο.=3,00) δείχνουν πιο πεπεισμένοι ότι οι ιδιώτες/ επιχειρηματίες διατηρούν καλές σχέσεις με την τοπική αυτοδιοίκηση.

Την υψηλότερη βαθμολογία όλων των ενδιαφερόμενων ομάδων, διακρίνεται στην εξής πρόταση: «Οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού (αγροτουρισμός, οικοτουρισμός κ.ά.) στη Σάμο, δεν έχουν αξιοποιηθεί κατάλληλα και πραγματοποιούνται από μεμονωμένες προσπάθειες». Αυτήν την άποψη τη συμμερίζονται παραπάνω οι σύλλογοι (4,59) και λιγότερο οι δημόσιοι φορείς (4,22). Εξάλλου, δεν εντοπίστηκε μεγάλη διαφορά σε σύγκριση και με τις άλλες δύο ομάδες, ιδιώτες (4,35) και ειδικοί (4,33). Αυτό μεταφράζεται, πως όλοι αδιαπραγμάτευτα συμφωνούν, ότι ο τουρισμός δεν έχει αναπτυχθεί σωστά και για να γίνει αυτό χρειάζεται την εμπλοκή περισσότερων ενδιαφερομένων, κατά τον σχεδιασμό και τη διαχείριση του.

«Κρίνεται αναγκαία η στροφή από τον μαζικό τουρισμό (ήλιος-θάλασσα) στο βιώσιμο» με μ.ο.=3,95, είναι το συμπέρασμα των παραπάνω σχολιασμών για την αξιοποίηση των ειδικών μορφών τουρισμού στο νησί. Αυτό δείχνει να το έχουν καταλάβει αρκετά οι φορείς του δημοσίου με μ.ο.=4,22 και λιγότερο οι ιδιώτες με μ.ο.=3,80. Οι φορείς κοινωνικής οικονομίας πέτυχαν ακριβώς το ίδιο σκορ με το συνολικό μέσο όρο (3,95) και λίγο πιο πάνω με μ.ο=4,06 οι ειδικοί πιστεύουν ότι χρειάζεται αυτή η μετάβαση από τον μαζικό τουρισμό σε έναν πιο διαφοροποιημένο τουρισμό.

Ενδιαφέρον παρουσιάστηκε και όσον αφορά την άποψη των ερωτώμενων, για το κατά πόσο έχει επηρεαστεί ο τουρισμός αρνητικά στο νησί από το μεταναστευτικό πρόβλημα. Η παρουσία του κέντρου υποδοχής και ταυτοποίησης των μεταναστών στην πόλη της Σάμου, έχει προκαλέσει πολλά προβλήματα στους αυτόχθονες κατοίκους της, μιας και η «φέρουσα ικανότητα» του κέντρου υποδοχής έχει υπερβεί τα όρια χωρητικότητας στέγασης των μεταναστών κατά πολύ (περίπου έξι φορές παραπάνω της δυναμικότητας του). Σύμφωνα και με τα δεδομένα των συνεντεύξεων αλλά και των δημοσιεύματων, η «γκετοποίηση» σε ορισμένες περιοχές της πόλης, τα κρούσματα εγκληματικότητας, καθώς και η απειλή της δημόσιας υγείας λόγω των άθλιων συνθηκών διαβίωσης στο κέντρο, έχει οδηγήσει στη δημιουργία ξενοφοβικών συναισθημάτων και δυσαρέσκειας των ντόπιων και ιδιαίτερα των επιχειρηματιών (εκτός από αυτών που

επωφελούνται). Αυτό επιβεβαιώθηκε και με την ανταπόκριση των απαντήσεων, με τους ιδιώτες να δείχνουν πρώτοι ότι επηρεάζονται αρνητικά από το ζήτημα αυτό με μ.ό.= 4,00, να ακολουθούν οι φορείς δημοσίου και κοινωνικής οικονομίας με μέσο όρο 3,89 και 3,86 αντίστοιχα και από την άλλη πλευρά, οι ειδικοί, να μην δείχνουν ότι ο τουρισμός επιβαρύνεται από την όλη αυτή κατάσταση, με μ.ό.= 3,40.

Συμμετοχή και επλοκή των ενδιαφερόμενων μερών.		**Ομάδες Ενδιαφερόμενων Μερών**						
	Σύνολο	Ιδ. Επιχ.	Φορ. Κοιν. Οικ.	Φορ. Τομ.	Εμπ. Καθ.	Diff. In means		Std.Dev.
	(n=100)	(n=45)	(n=22)	(n=18)	(n=15)	F-Value	Sig.	
Το "Κοινό Όραμα" όλων των ενδιαφερόμενων μερών αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης και σχεδιασμού ενός τουριστικού ποιοτικού προϊόντος της Σάμου.	4.14	4.00	4.27	4.33	4.13	1.00	.396	.8042815
Η τήρηση της αρχής της ισότητας από τους ενδιαφερόμενους είναι απαραίτητη για τη βιωσιμότητα ενός συνεργατικού σχηματισμού/ δικτύου.	4.00	3.95	4.00	4.11	4.00	.15	.931	.8287754
Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να συμμετέχουν στην ανάπτυξη του τουρισμού με τη συμμετοχή σε συναφή σεμινάρια, εργαστήρια και έρευνες.	4.33	4.33	4.14	4.55	4.33	1.45	.232	.6365151

Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να έχουν το δικαίωμα συμμετοχής σε επίσημες συζητήσεις ή συνεδριάσεις και ζητήματα που αφορούν την τουριστική ανάπτυξη του νησιού π.χ. Ειδικό πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού του Τουρισμού.	4.36	4.67	4.27	4.50	4.00	2.38	.075*	.6593538
Ο Τουρισμός χρειάζεται να μοιράζει τα οφέλη του σε όλους τους ενδιαφερόμενους της περιοχής που συμμετέχουν στο σχεδιασμό του.	4.19	4.27	4.14	4.11	4.13	.24	.868	.8127146
Ο Τουρισμός χρειάζεται να εξασφαλίζει τη διατήρηση, την προστασία και την αξιοποίηση του πλούτου της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, ως ένα προνομιακό πεδίο για συνεργασία.	4.54	4.51	4.50	4.67	4.53	.41	.748	.5397343
Η ανάπτυξη του τουρισμού πρέπει να είναι αποκλειστικό προϊόν των επιχειρήσεων.	2.12	2.20	2.00	2.00	2.20	.38	.770	.9132028
Η τουριστική βιομηχανία σε συνεργασία με τα Ακαδημαϊκά και τα Ερευνητικά Ιδρύματα πρέπει να στηρίζει καινοτόμα προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες).	4.13	4.11	4.09	4.33	4.00	.92	.432	.6138963
Η τουριστική βιομηχανία σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείστης Σάμου πρέπει να ενθαρρύνει και να στηρίζει έμπρακτα τους τοπικούς χειροτέχνες και παραγωγούς αγροτικών προϊόντων που χρησιμοποιούν παραδοσιακές τεχνικές ή μεθόδους.	4.52	4.47	4.45	4.78	4.47	1.48	.224	.5770003

Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να δημιουργείκαι να στηρίζει αγροδιατροφικά δίκτυα ή συμπράξεις μεταξύ των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων.	4.41	4.49	4.04	4.67	4.40	3.93	.011**	.6371496
Η δημιουργία περιβαλλοντικών δραστηριοτήτων και εκπαιδεύσης ενισχύει τον τουρισμό.	4.45	4.44	4.27	4.55	4.60	1.18	.323	.5924611
Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να Επενδύει στην ορθή διαχείριση απορριμμάτων και στη χρησιμοποίηση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας.	4.65	4.75	4.59	4.50	4.60	.87	.468	.625631
Το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν πρέπει να διατηρεί και να αναδεικνύει τις περιοχές που αποτελούν Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς UNESCO, καθώς και την αρχιτεκτονική της κληρονομιά, ως παράγοντες φυσιογνωμίας της Σάμου.	4.69	4.62	4.82	4.83	4.53	1.89	.136	.4860685
Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να χρησιμοποιήσει τα κατάλληλα Χρηματοδοτικά Προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αξιοποιούν βιώσιμα το φυσικό και πολιτισμικό πλούτο της Σάμου.	4.59	4.58	4.50	4.78	4.53	.79	.504	.6046119
Τουριστική Διακυβέρνηση								
Οι αποφάσεις σχετικά με τον τουρισμό στην περιοχή πρέπει να προέρχονται κυρίως από εμπειρογνώμονες ή ακαδημαϊκούς.	3.00	3.04	2.86	3.11	2.93	.29	.833	.942809
Οι αποφάσεις σχετικά με τον	3.06	3.07	2.95	3.05	3.20	.18	.911	.9931076

τουρισμό στην περιοχή πρέπει να προέρχονται κυρίως από το Υπουργείο Τουρισμού.								
Οι αποφάσεις σχετικά με τον τουρισμό στην περιοχή πρέπει να προέρχονται κυρίως από τους φορείς περιφερειακής ανάπτυξης.	3.54	3.47	3.27	3.72	3.93	2.10	.105	.8810003
Οι αποφάσεις σχετικά με τον τουρισμό στην περιοχή πρέπει να προέρχονται κυρίως από τον κυβερνητικό εκπρόσωπο της περιφερειακής ενότητας Σάμου.	2.80	2.89	2.77	2.72	2.67	.23	.877	1 .03475
Οι αποφάσεις σχετικά με τον τουρισμό στην περιοχή πρέπει να προέρχονται κυρίως από την τοπική αυτοδιοίκηση.	3.50	3.47	3.50	3.78	3.27	.69	.561	1 .039619
Οι αποφάσεις σχετικά με τον τουρισμό στην περιοχή πρέπει να προέρχονται κυρίως από μια επιτροπή εκπροσώπων, από διαφορετικές ομάδες ενδιαφερομένων.	4.17	4.29	4.04	3.83	4.40	2.02	.116	.8047209

Πίνακας 3. Συμμετοχή και επλοκή των ενδιαφερόμενων μερών

Σε αυτό το πλαίσιο (πίνακας 3) θα συζητηθούν οι προσεγγίσεις των ερωτώμενων για τη συμμετοχή των ενδιαφερομένων στην τουριστική ανάπτυξη καθώς και την εμπλοκή της τουριστικής βιομηχανίας. Το «Κοινό Όραμα» και η ομοφωνία, μπορεί να εκφράσει την ικανοποίηση της ανάπτυξης του τουρισμού, μέσω της συνεργασίας των συμμετέχοντων κατά τη διαδικασία σχεδιασμού ενός βιώσιμου προορισμού. Έτσι λοιπόν, το «Κοινό Όραμα» τέθηκε πρώτο από όλα τα «εργαλεία» σχεδιασμού και ανάπτυξης του τουρισμού, το οποίο κινήθηκε στις τελευταίες περίπου προτιμήσεις των ερωτώμενων με συνολικό μ.ο=4,14. Μεγαλύτερη πίστη σε αυτό εξέφρασαν οι φορείς δημοσίου με μ.ο.=4,33, και πιο «άπιστοι» να αναδεικνύονται οι ιδιώτες με μ.ο.=4,00.

Τα cluster προϋποθέτουν την ισότιμη μετοχή του καθ'ενός μέλους και η τήρηση της αρχής της ισότητας θεωρείται φυσικό επακόλουθο. Με άλλα λόγια, όταν διατηρείται η ισότητα σε ένα δίκτυο μεταξύ των εμπλεκόμενων, δε διακυδεύεται η βιωσιμότητα του εγχειρήματος, διότι δεν υφίσταται κανένα είδους ιεραρχικού καθεστώτος που μπορεί να «προσβάλλει» τη συλλογική συνείδηση και τη συνολική δράση των μελών. Άξιας αναφοράς είναι, ότι συνέβη η μικρότερη απόκλιση των ερωτώμενων με συνολικό μέσο όρο =4,00, με πάλι πρώτους τους φορείς δημοσίου με μ.ο.=4,11 και πάλι τελευταίους τους ιδιώτες με μ.ο.=3,95.

Στατιστικά σημαντική διαφορά πέτυχε η εξής πρόταση : «Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να έχουν το δικαίωμα συμμετοχής σε επίσημες συζητήσεις ή συνεδριάσεις και ζητήματα που αφορούν την τουριστική ανάπτυξη του νησιού π.χ. Ειδικό πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού του Τουρισμού». Οι ιδιώτες έδειξαν περισσότερη διάθεση μ.ο.=4,67 και τελευταίοι οι εμπειρογνώμονες με 4,00. Οι δημόσιοι φορείς με 4,50 και οι σύλλογοι με 4,27 έδειξαν να υποστηρίζουν επίσης τη θέση αυτή. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός αυτής της διαφοράς μεταξύ των ιδιωτών και ειδικών. Από τη σκοπιά των ειδικών, θα μπορούσε να ερμηνευτεί, ως ο φόβος της δημιουργίας σύγχυσης ή ακόμη και συγκρούσεων μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών λόγω των ιδιοτελών συμφερόντων τους. Στην περίπτωση δηλαδή αυτή, της αναδιανομής των χρήσεων γης, τα συμφέροντα των «δυνατών» παικτών π.χ. μεγαλοεπιχειρηματίες, εργολάβοι, κ.ά., θα μπορούν να προσαρμόσουν το ειδικό πλαίσιο χωροταξικού, αναλόγως των πεποιθήσεων τους. Από την οπτική των ιδιωτών, πιστεύουν στο ότι πρέπει να τους δίνεται η ευκαιρία να συναποφασίζουν για τη θέσπιση των μελλοντικών χρήσεων γης, διότι αφορούν τις μακροπρόθεσμες επενδυτικές προοπτικές του τόπου ή ακόμη και τη περαιτέρω βιωσιμότητα των ήδη υπάρχοντων εγχειρημάτων τους π.χ. όρια ίδρυσης ξενοδοχειακών μονάδων, χαρακτηρισμός ως δασική περιοχή κ.λ.π.

«Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να δημιουργεί και να στηρίζει αγροδιατροφικά δίκτυα ή συμπράξεις μεταξύ των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων», σημείωσε επίσης στατιστική σημαντικότητα της διαφοράς κυρίως μεταξύ των εκπροσώπων του δημοσίου με αυτούς των συλλόγων με μέσο όρο 4,67 και 4,04 αντίστοιχα. Κύριοι αρμόδιοι για τη στήριξη αυτής της πτυχής τουριστικής ανάπτυξης, αποτελούν όντως οι φορείς δημοσίου και συγκεκριμμένα οι τοπικές αυτοδιοικήσεις α' και β' βαθμού. Αυτό έρχεται να επιβεβαιθεί με την πρόταση, «η τουριστική βιομηχανία πρέπει να χρησιμοποιήσει τα κατάλληλα Χρηματοδοτικά Προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αξιοποιούν βιώσιμα το φυσικό και πολιτισμικό πλούτο της Σάμου». Ως υπεύθυνοι ανάληψης και διαχείρισης αυτών των χρηματοοικονομικών εργαλείων για την τόνωση της επιχειρηματικότητας, είναι κυρίως, οι φορείς δημοσίου και μέρος των

υποχρεώσεων τους είναι η πρωτοβουλία της ίδρυσης τέτοιων αγροδιατροφικών συμπράξεων, όπως η ίδρυση της Σαμιακής Γης[38].

Άλλη μια διαφορά της ομάδας των ενδιαφερομένων με τις υπόλοιπες ομάδες εντοπίζεται στη φράση «η τουριστική βιομηχανία σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς της Σάμου πρέπει να ενθαρρύνει και να στηρίζει έμπρακτα τους τοπικούς χειροτέχνες και παραγωγούς αγροτικών προϊόντων που χρησιμοποιούν παραδοσιακές τεχνικές ή μεθόδους». Από αυτό το αποτέλεσμα της βαθμολογίας διαπιστώνουμε την επιθυμία των δημόσιων φορέων να ενθαρρύνουν και να προωθούν την τοπική παραγωγή προς τους υποψήφιους επισκέπτες μέσω προβολής των προϊόντων σε διάφορες εκθέσεις και όχι μόνο.

Όσον αφορά το υψηλότερο σκορ του πλαισίου αυτού και σε συνολικό (μ.ό.= 4,69) αλλά και σε ομαδικό επίπεδο (μ.ό.= 4,83), σημειώθηκε στη φράση «το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν πρέπει να διατηρεί και να αναδεικνύει τις περιοχές που αποτελούν Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς UNESCO, καθώς και την αρχιτεκτονική της κληρονομιά, ως παράγοντες φυσιογνωμίας της Σάμου». Οι φορείς του δημοσίου κατέκτησαν πάλι την πρωτιά με μ.ό.= 4,83, όπου σχεδόν το ίδιο αποτέλεσμα έφεραν και οι φορείς κοινωνικής οικονομίας με 4,82. Επισημαίνεται δηλαδή, ο ρόλος κυρίως των πολιτιστικών συλλόγων σε τέτοιες περιστάσεις, όπως για παράδειγμα, η συμμετοχή σε διάφορες δράσεις ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, συνήθως υποστηριζόμενο από τις πρωτοβουλίες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Οι ιδιώτες επιχειρηματίες αναδείχθηκαν σύμφωνοι με μ.ό.= 4,75, στο να συμπεριλαμβάνει στα σχέδια της η τουριστική βιομηχανία την επένδυση στην ορθή διαχείριση απορριμάτων και στη χρησιμοποίηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, προβάλλοντας έτσι την εικόνα ενός πιο

[38] Η Σαμιακή Γη είναι επιχείρηση υποστήριξης των τοπικών παραγωγών και προώθησης τοπικών παραδοσιακών προϊόντων με τη συνεργασία των ιδιωτών, των τοπικών επιχειρήσεων, της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου, του Πανεπιστημίου Αιγαίου και όλων των φορέων του τουριστικού κλάδου.
Στόχος της Σαμιακής Γης είναι η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα του νησιού μέσω της παραγωγής και της αποτελεσματικής προώθησης μοναδικών διατροφικών προϊόντων με το brand 'Σαμιακή Γη', σε συνεργασία με τους τομείς τουρισμού και εστίασης.
Η Σαμιακή Γη λειτουργεί σαν μέσο προβολής, σαν πηγή πληροφόρησης, σαν φορέας εκπαίδευσης και σαν συντονιστής μεταξύ των παραγωγών, των εμπλεκόμενων επαγγελματιών, των τοπικών αρχών, των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, των επισκεπτών και όλων των παρεχόμενων υπηρεσιών, είναι εταιρεία ομπρέλα για τα προϊόντα της Σάμου, που φιλοδοξεί να αποτελέσει πρότυπο υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας.
Η επιχείρηση έχοντας μελετήσει τις ανάγκες της αγοράς και έχοντας προσδιορίσει την μελλοντική επιθυμητή κατάσταση στην οποία θέλει να φτάσει, για την καθοδήγηση της δηλώνει ως όραμα της:
«Η επαναφορά των τοπικών παραδοσιακών προϊόντων της Σαμιακής Γης που αναδεικνύουν την ταυτότητα και την πολιτισμική παράδοση του τόπου και η καθιέρωση τους στην διεθνή αγορά»

«περιβαλλοντικά ευαίσθητου» ή «περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένου» από τα υπόλοιπα ενδιαφερόμενα μέρη.

Σε χαμηλούς τόνους κυμάνθηκαν οι προτιμήσεις των ερωτώμενων για συνεργασία της τουριστικής βιομηχανίας με τα ακαδημαϊκά και ερευνητικά ιδρύματα στήριξης καινοτόμων προϊόντων. Το αξιοπερίεργο αυτού του αποτελέσματος είναι, ότι οι εμπειρογνώμονες/ καθηγητές ήταν αυτοί που το πίστεψαν λιγότερο με μ.ο= 4,00, κάτι που μπορεί να σημαίνει, ότι από την εμπειρεία τους δεν αποδίδουν αυτές οι σχέσεις συνεργασίας και έτσι να μη δείχνουν μεγάλη διάθεση για πραγματοποίηση τέτοιων συνεργειών. Πιο θετικοί σε τέτοιες σχέσεις μεταξύ πανεπιστημίων και επιχειρηματιών αναδείχθηκαν τα μέλη του δημοσίου (4,33), κάτι το οποίο έρχεται αντίθετο με την άποψη του κ. Αντιπεριφερειάρχη Σάμου σύμφωνα με την προσωπική συνέντευξη που διεξήχθη.

Οι μεγαλύτεροι διαφωνούντες ανήλθαν οι φορείς του δημοσίου και της κοινωνικής οικονομίας, στο ζήτημα του αν «η ανάπτυξη του τουρισμού πρέπει να είναι αποκλειστικό προϊόν των επιχειρήσεων», πετυχαίνοντας το ίδιο σκορ ακριβώς (μ.ο.= 2,00). Ίδιο σκορ πέτυχαν και οι ιδιώτες με τους ειδικούς, αλλά με τη μικρότερη διαφωνία (μ.ο.= 2,20) και έτσι να δημιουργούνται δύο ομάδες αυτή των εκπροσώπων δημοσίων/ συλλόγων και αυτή των ιδιωτών/ ειδικών. Ωστόσο, είναι άρτιο να τονιστεί αυτή η ομόφωνη διαφωνία από όλους, γιατί φανερώνει τις προθέσεις των ερωτώμενων για τη δημιουργία οποιασδήποτε διακλαδικής ή διατομεακής διακυβέρνησης μπορεί να προκύψει με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων ανάπτυξης του τουρισμού.

Εξάλλου, σχεδόν όλη η πλειοψηφία των ερωτώμενων συμφωνούν πως «ο τουρισμός χρειάζεται να μοιράζει τα οφέλη του σε όλους τους ενδιαφερόμενους της περιοχής που συμμετέχουν στο σχεδιασμό του» με μέσο όρο 4,19, ξεχωρίζοντας μόνο τους ιδιώτες πάνω από το συνολικό μέσο όρο, με 4,27.

Όσον αφορά τον τύπο διακυβέρνησης που προτίμησαν τα ενδιαφερόμενα μέρη, όλοι ομόφωνα επέλεξαν τη διακυβέρνηση που θα αποτελείται από μια επιτροπή εκπροσώπων όλων των ομάδων των ενδιαφερόμενων ομάδων και θα παίρνουν από κοινού τις αποφάσεις για θέματα του τουρισμού στη Σάμο. Η επιλογή αυτή σημείωσε ένα μέσο όρο της τάξεως του 4,17, ακολούθησαν οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης με 3,54 των φορέων της περιφερειακής ανάπτυξης και 3,50 της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στις λιγότερο προτιμήσεις των ερωτώμενων κατανεμήθηκαν το υπουργείο τουρισμού και των εμπειρογνώμων/ ακαδημαϊκών με μέσο όρο

3,06 και 3,00 αντίστοιχα. Η περίπτωση του κυβερνητικού εκπροσώπου να συμβάλει στις αποφάσεις του τουρισμού κρίθηκε με μ.ο=2,80, θεωρώντας τον έτσι μη κατάλληλο για την αρμοδιότητα αυτή. Δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ενδιαφερομένων για οποιαδήποτε από τις δηλώσεις σχετικά με τη διαχείριση του τουρισμού.

Αντιλήψεις των ενδιαφερόμενων μερών όσον αφορά τα εμπόδια δημιουργίας του δικτύου/cluster.		**Ομάδες Ενδιαφερόμενων Μερών.**						
Εμπόδια συνεργασίας	Σύνολο	Ιδ. επιχ.	Φορ. Κοιν. Οικ.	Φορ. Δημ. Τομ.	Εμπ. Καθ.	Diff. In means		Std.Dev.
	(n=100)	(n=45)	(n=22)	(n=18)	(n=15)	F-Val.	Sig.	
Εσωστρέφεια :	3.87	3.97	3.85	3.66	3.80			
Ιδιοτελής συμφέροντα/Ατομικισμός.	4.17	4.18	4.23	4.22	4.00	.26	.856	.8415354
Έλλειψη ιδεολογίας του «συνεταιρίζεσθαι».	4.11	4.15	4.18	3.94	4.07	.32	.812	.8633386
Έλλειψη εμπιστοσύνης.	3.96	4.13	3.86	3.55	4.07	2.16	.098*	.863631
Έλλειψη χρόνου και ενδιαφέροντος.	3.23	3.44	3.13	2.94	3.07	1.30	.279	1 .033333
Ενημέρωση :	3.68	3.80	3.56	3.68	3.47			
Έλλειψη συντονισμού.	4.03	4.02	4.04	4.00	4.06	.02	.996	.8097262
Έλλειψη κινήτρων.	3.21	3.49	2.95	3.11	2.87	1.81	.151	1 .139688
Άγνοια της ύπαρξης μικρών δικτυώσεων μεταξύ επιχειρήσεων.	3.79	3.89	3.68	3.94	3.47	1.17	.326	.879566
Χαμηλός βαθμός καινοτομίας (εμπειρία, επικοινωνία).	3.77	3.85	3.62	3.73	3.73			
Έλλειψη καλών πρακτικών συνεργατικών εγχειρημάτων στο νησί.	3.87	4.00	3.68	3.94	3.67	.94	.425	.8950481

Πολυμορφία επιχειρήσεων.	3.07	3.15	2.90	3.05	3.07	.30	.828	.9975222
Έλλειψη επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ τοπικών επιχειρήσεων.	4.07	4.15	4.04	3.94	4.00	.35	.788	.8072275
Έλλειψη επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ τοπικών επιχειρήσεων με μη τοπικές επιχειρήσεις.	3.93	4.02	3.73	3.94	3.93	.56	.640	.8675404
Έλλειψη συνεργασίας μεταξύ πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων και ιδιωτικού τομέα.	3.89	3.95	3.77	3.78	4.00	.43	.730	.8274947
Έλλειψη συνεργατικής κουλτούρας. (ανταγωνιστικές διαθέσεις, συγκρούσεις).	3.70	3.81	3.48	3.74	3.64			
Έλλειψη κοινής τιμολογιακής πολιτικής των παρεχόμενων προϊόντων.	3.35	3.55	3.41	3.22	2.80	2.18	.095*	1 .038404
Δυσπιστία επιχειρηματιών για συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση.	3.80	3.93	3.50	3.78	3.87	1.25	.296	.8761717
Ανταγωνιστικές διαθέσεις μεταξύ των επιχειρηματιών.	3.99	4.13	3.73	3.94	4.00	1.13	.342	.8586459
Αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ Κοινοτήτων.	3.70	3.80	3.50	3.83	3.53	.710	.547	.9795897
Ανταγωνιστικές σχέσεις και έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των νησιών της περιφέρειας Βορείου Αιγαίου.	3.67	3.64	3.27	3.94	4.00	2.37	.075*	.9749903

Πίνακας 4. Αντιλήψεις των ενδιαφερόμενων μερών όσον αφορά τα εμπόδια δημιουργίας του δικτύου/cluster.

Στον πίνακα (4) παρουσιάζονται τα εμπόδια συνεργασίας με βάσει τις επιλογές-προτάσεις που είχαν οι υποψήφιοι εμνδιαφερόμενοι να επιλέξουν. Στηριζόμενη στα σημαντικότερα προβλήματα της Γκούσια-Ρίζου και Σδράλη, 2017, γίνεται μια κατανομή και σύμπτηξη των προτάσεων σε τέσσερις (4) εκδοχές προβλημάτων-εμποδίων και συγκεκριμμένα στα εξής: 1) εσωστρέφεια, 2) ενημέρωση 3) χαμηλός βαθμός καινοτομίας και 4) έλλειψη συνεργατικής κουλτούρας.

Αναλυτικότερα, η ισχυρότερη συμφωνία μεταξύ όλων των ανταποκριθέντων της έρευνας επιλέγη η **εσωστρέφεια** με συνολικό μέσο όρο **3,87**. Σε αυτήν την κατηγορία κατατάξαμε τις προτάσεις που απαντήθηκαν με βάσει τα προσωπικά χαρακτηριστικά μειονεκτήματα των ενδιαφερόμενων μερών, που θα μπορούσαν να μπαίνουν τροχοπέδην στην ανάπτυξη των ενδεχόμενων συνεργασιών. Τα ιδιοτελής συμφέροντα ή ο ατομικισμός επιλέχθηκε σαν πρώτο εμπόδιο όχι μόνο σε αυτήν την υποκατηγορία, αλλά και στο σύνολο των υποψηφίων προβλημάτων, με τον μέσο όρο να αγγίζει το 4,17. Η έλλειψη ιδεολογίας του «συνεταιρίζεσθαι» επιλέγη ως δεύτερη με μ.ο.= 4,11, τρίτη «η έλλειψη εμπιστοσύνης» με μ.ο= 3,96 και τελευταία και μοναδική κατά πολύ κάτω από το συνολικό μέσο όρο αυτής της υποκατηγορίας (3,87), « η έλλειψη χρόνου και ενδιαφέροντος» με μ.ο.= 3,23. Συμπεραίνουμε, ότι έχει σχηματιστεί το προφίλ ενός ενδιαφερόμενου ως «εγωκεντρικού χαρακτήρα», που σκοπό έχει να ικανοποιεί τα ατομικά του συμφέροντα αδιαφορώντας για το «κοινωνικό γίγνεσθαι[39]».

Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναλύσουμε το αποτέλεσμα της έλλειψης εμπιστοσύνης, που συνήθως αποτελεί το κυριότερο πρόβλημα και στη συγκεκριμμένη έρευνα αποδείχθηκε ως στατιστικά σημαντική η διαφορά μεταξύ των ενδιαφερόμερων μερών.
Οι ιδιώτες επιχειρηματίες (4.13) και οι εμπειρογνώμονες / ακαδημαϊκοί (4.07) πιστεύουν παραπάνω από τους εκπροσώπους των φορέων Κοινωνικής Οικονομίας (3.86) και του δημοσίου (3.55) ότι η απουσία εμπιστοσύνης στέκεται πραγματικό εμπόδιο στην επίτευξη συνεργασίας.

Η εμπειρία σε θέματα επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών, αντιπροσωπεύει και το βαθμό καινοτομίας των συνεργειών αυτών. Όσο πιο χαμηλός είναι ο βαθμός καινοτομίας, τόσο πιο δύσκολο είναι να συμβεί ομαλά και η διεξαγωγή της συνεργασίας. Έτσι λοιπόν, ο χαμηλός βαθμός καινοτομίας έλαβε τη δεύτερη θέση με συνολικό μ.ο.= 3,77.

Αναλυτικότερα, η «ελλειψη επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ τοπικών επιχειρήσεων» αναδείχθη ως η υψηλότερη συμφωνία των ερωτηθέντων με μ.ο.=4,07 με τους ιδιώτες να το επιλέγουν παραπάνω από τους υπόλοιπους με μ.ο.= 4,15. Ωστόσο, δεν υπήρχε μεγάλη διαφορά μεταξύ τους κάτι που δείχνει ότι κατά γενική ομολογία την ισχύ της πρότασης. Η μοναδική που διέφερε αρκετά από τις υπόλοιπες περιπτώσεις ήταν και η πρόταση «πολυμορφία των επιχειρήσεων» που σημείωσε συνολικό μέσο όρο ίσο με 3,07. Η πολυπλοκότητα[40] δηλαδή που

[39] «Το Κοινωνικό Συμβόλαιο ως η θεωρία του κοινωνικού γίγνεσθαι και ως ιδεώδες». Περικλής Παυλίδης (Περιοδικό: Ουτοπία, τεύχος 41, 2000, σσ.37-48).

[40] Πολυπλοκότητα : «Ένα νέο προϊόν θα πρέπει να είναι απλό όπως και η διαδικασία έρευνας και ανάπτυξής του. Η πολυπλοκότητα που μπορεί να έχει το προϊόν ή η διαδικασία έρευνας και ανάπτυξής του, προκαλεί καθυστερήσεις και αύξηση του κόστους της όλης διαδικασίας. Όσο πιο πολύπλοκη γίνεται μία διαδικασία ανάπτυξης, τόσο

δημιουργεί η πολυμορφία των διαφόρων ενδιαφερόμενων δείχνει να μην τρομάζει τις ομάδες εκτός από λίγο τους ιδίωτες που σημείωσαν τη μοναδική μέση βαθμολογία (3,15) που ξεπερνάει τη συνολική.

Οι ιδιώτες πρωτοστάτησαν (μ.ο.= 4,02) και σε άλλη μια εκδοχή αιτίας της μη σωστής λειτουργικότητας της συνεργασίας και αφορά τη δεύτερη κατά βαθμολογική σειρά πρόταση συμφωνίας με τίτλο «έλλειψη επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ τοπικών επιχειρήσεων με μη τοπικές επιχειρήσεις» με μ.ο.= 3,93. Σε αυτή διαπιστώθηκε επίσης η σχεδόν ταυτόσημη συμφωνία των απόψεων από τους Ο.Τ.Α. και τους ειδικούς με μέσο όρο ίσο με 3,94 και 3,93 αντίστοιχα.

«Έλλειψη συνεργασίας μεταξύ πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων και ιδιωτικού τομέα» (μ.ο.= 3,89).

Η ομάδα των εμπειρογνομώνων/ ακαδημαϊκών συμφώνησαν παραπάνω από όλους με μ.ο.= 4,00 ότι δεν υπάρχει καλή συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων με τα διάφορα ερευνητικά ιδρύματα Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι οι σύλλογοι (μ.ο.= 3,77) με τα δημόσια στελέχη (μ.ο.= 3,78) αποτελούν την αντιπέρα όχθη συμβαδίζοντας στη συμφωνία τους κατά λιγότερο σε σχέση και με τους ιδιώτες (μ.ο= 3,95).

Άλλη μια αξιοπρόσεχτη «συμμαχία» αντικρύζουμε στη φράση «έλλειψη καλών πρακτικών συνεργατικών εγχειρημάτων στο νησί» με μέσο όρο ίσο με 3,87. Οι ειδικοί με μ.ο.= 3,67 και οι σύλλογοι με μ.ο.= 3,68 διαφωνούν πιο πολύ σε σχέση με τους ιδιώτες (μ.ο.= 4,00) και τους δημόσιους εκποσώπους (μ.ο.= 3,94) στο ότι δεν υπάρχουν καλές πρακτικές συνεργειών.

Τρίτο εμπόδιο συνεργασίας αναδείχθηκε η έλλειψη συνεργατικής κουλτούρας, η οποία χαρακτηρίζεται από τις ανταγωνιστικές διαθέσεις και τις επερχόμενες συγκρούσεις μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών. Σε αυτήν την υποκατηγορία προβλημάτων, δύο προτάσεις η «έλλειψη κοινών στρατηγικών τιμολόγησης προϊόντων» (3.35) και η «ανταγωνιστικές σχέσεις και έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των νησιών της περιοχής του Βορείου Αιγαίου» (3.67), σημείωσαν στατιστική σημαντικότητα. Οι ομάδες εμπειρογνωμόνων/ ακαδημαϊκών ομάδων συμφεροντούχων έχουν τον υψηλότερο βαθμό συμφωνίας στην τελευταία δήλωση (4.00) και το χαμηλότερο αποτέλεσμα στην πρώτη (2.80). Στις ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των νησιών

περισσότεροι ειδικοί ασχολούνται με αυτό, τόσο δυσκολότερη γίνεται η δυνατότητα λήψεως γρήγορων δυναμικών αποφάσεων σε θέματα που μεταφράζονται σε χρόνο και χρήμα» (Κατσίκης, 2013).

υποστηρίζονται αρκετά και από τα στελέχη των Ο.Τ.Α. (σύμφωνη και με τις δηλώσεις του κ. Αντιπειφερειάρχη) με μέσο όρο ίσο με 3,94 και να μετριάζονται οι απόψεις τους με μέσο όρο ίσο με 3,22, όσον αφορά την έλλειψη κοινής τιμολογιακής πολιτικής. Οι ιδιώτες με μ.ό.= 3,55 και οι σύλλογοι με μ.ό.= 3,41, πιστεύουν περισσότερο σε αυτήν την απουσία ξεπερνώντας το συνολικό μέσο όρο, σε αντίθεση με την άλλη πρόταση που συμφωνούν λιγότερο στο ότι υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ των νησιών με μέσο όρο 3,67 και 3,24 αντίστοιχα.

Ωστόσο, το πρόβλημα φαίνεται να μην είναι μόνο σε περιφερειακό επίπεδο αλλά και σε τοπικό. Έτσι λοιπόν με τη φράση «αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ Κοινοτήτων» (μ.ό.= 3,70), υποστηρίζεται πάλι, λιγότερο από τους συλλόγους με μ.ό.= 3,50, που δείχνουν τελικά λόγω των εμπειριών τους πιο εξωστρεφείς και υποστηρικτές της ύπαρξης καλών σχέσεων μεταξύ των κοινοτήτων. Την ίδια λογική σε αυτήν την άποψη έχουν και οι ειδικοί με μ.ό.= 3,53. Αντίθετοι με αυτούς έρχονται οι φορείς δημοσίου και οι ιδιώτες με μέσο όρο 3,83 και 3,80 αντίστοιχα, θεωρώντας ότι υπάρχουν περιπτώσεις αντιπαλότητας μεταξύ των κοινοτήτων λόγω τοπικισμού και προάσπισης των δικών τους συμφερόντων από την πολιτεία.

«Ανταγωνιστικές διαθέσεις μεταξύ των επιχειρηματιών». Αυτή η πρόταση ανήλθε στην πρώτη θέση με μέσο όρο ίσο με 3,99 και ίσως να εκφράζει την ουσία των προβλημάτων συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων. Οι ιδιώτες μιας και το βιώνουν παραπάνω από τους άλλους συμμετέχοντες της έρευνας συμφώνησαν με μ.ό.= 4,13 και τους ειδικούς να ακολουθούν με μ.ό.= 4,00. Κάτω από το συνολικό μέσο όρο οι δημόσιοι (3,94) και τελευταίοι οι σύλλογοι (3,73) έδειξαν λιγότερο να συμφωνούν.

«Δυσπιστία επιχειρηματιών για συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση» μ.ό.= 3,80. Για τέταρτη φορά σε αυτήν την υποκατηγορία προβλημάτων, το χαμηλότερο βαθμό συμφωνίας το πέτυχαν οι σύλλογοι, πετυχαίνοντας το σκορ 3,50. Συμπερασματικά, συγκαταλέγουμε αυτήν την ομάδα ενδιαφερόμενων, ως την ομάδα με την πιο ειδική γνώση σε θέματα κοινωνικής συνοχής λόγω και του είδους των δραστηριοτήτων τους. Με άλλα λόγια, ως υποστηριχτές των συλλογικών δράσεων, καθώς πιστεύουν και λιγότερο στα περισσότερα από αυτά τα εμπόδια, μπορούν να «βαπτισθούν» ως οι παίκτες με το υψηλότερο «κοινωνικό αντίκτυπο», δείχνοντας ότι είναι ικανοί να μεταδόσουν μυνήματα συσπείρωσης και κοινής ωφέλειας. Οι ιδιώτες/ επιχειρηματίες από την άλλη σημείωσαν και σε αυτή την πρόταση την υψηλότερη συμφωνία με μ.ό.= 3,93 (τρεις σε αυτήν την υποκατηγορία), κατατάσοντας τους ως τους πιο δύσπιστους, όχι μονο με την τοπική αυτοδιοίκηση αλλά και με τον οποιαδήποτε ύπαρξη συνεργασίας (πιο εσωστρεφής). Ακολούθησαν οι ειδικοί και οι δημόσιοι με μέσο όρο 3,87 και 3,78 αντίστοιχα.

Τελευταία θέση στη βαθμολογία ως προς τα εμπόδια συνεργασίας έλαβε η ενημέρωση των ενδιαφερώμενων μερών με συνολικό μ.ό.= 3,68. Η «έλλειψη συντονισμού» έλαβε το μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σε αυτήν την υποκατηγορία με μ.ό.= 4,03. Το ενδιαφέρον σε αυτήν την πρόταση έχει να κάνει με το ότι συνέβη η μικρότερη απόκλιση όλων των ενδιαφερόμενων μερών στις απόψεις τους και να κυμαίνονται όλες από 4,00 - 4,06, δημιουργόντας μια κλιμακωτή διαφορά των 0,02. Έτσι πρώτοι κατατάχθηκαν οι ειδικοί (4,06), δεύτεροι οι σύλλογοι με 4,04, τρίτοι οι ιδιώτες (4,02) και τελευταίοι οι δημόσιοι φορείς (4,00). Αυτή η ομοφωνία προσδίδει ότι κοινή πεποίθηση όλων είναι ότι χρειάζεται κάποιος συντονιστής για την επίτευξη ενός δικτύου στη Σάμου.

Η «άγνοια της ύπαρξης μικρών δικτυώσεων μεταξύ επιχειρήσεων» με μέσο όρο 3,79, έρχεται να απαντήσει στην έλλειψη καλών πρακτικών συνεργατικών εγχειρημάτων που αναλύθηκε στην υποκατηγορία της έλλειψης συνεργατικής κουλτούρας. Οι ιδιώτες και οι δημόσιοι υπάλληλοι, ήταν αυτοί που είχαν συμφωνήσει στην απουσία εμπειρίας τέτοιων εγχειρημάτων, έτσι και εδώ πάλι πρώτοι (ιδιώτες με μ.ό.= 3,89 και δημόσιο με μ.ό.= 3,94) δηλώνουν ότι υπάρχει η άγνοια αυτών των προσπαθειών. Επίσης, το κοινό αυτών των δύο προτάσεων είναι ότι έχουν χωριστεί σε δύο ομάδες κοινής συμφωνίας με δεύτερη αυτή τους συλλόγους με τους ειδικούς. Αναλυτικότερα, οι σύλλογοι με 3,68 μέσο όρο και οι ειδικοί με 3,47, δηλώνουν ότι δεν επηρεάζει τόσο η άγνοια των δικτυώσεων μιας και οι ίδιοι είχαν δηλώσει πάλι μικρότερη συμφωνία και ως προς την έλλειψη συνεργειών, κάτι που σημαίνει ότι πιστεύουν ότι υπάρχουν εγχειρήματα άλλα για άλλο λόγο δεν προωθούνται τέτοιες δράσεις συνεργασίας και στέκονται πραγματικά εμπόδια.

Τέλος κλείνουμε με την πρόταση που έλαβε τους λιγότερο ψήφους συμφωνίας και έχει να κάνει με την «έλλειψη κινήτρων» σημειώνοντας συνολικό μέσο όρο ίσο με 3,21. Οι ιδιώτες προσπάθησαν να κρατήσουν τα «προσχήματα» με σκορ μέσου όρου ίσο με 3,49, τους Ο.Τ.Α. να ακολουθούν πιο μακρυά με 3,11 και κάτω από το συνολικό μέσο όρο τους συλλόγους με 2,95 και τελευταίους τους ειδικούς με 2,87.

Προβλήματα/εμπόδια τουριστικής ανάπτυξης

Το μεγαλύτερο πρόβλημα (εικόνα 7) που αντιμετωπίζει η τουριστική ανάπτυξη της Σάμου επιλέχθηκε από εξήντα οχτώ (68) υποψήφιους ερωτώμενους και αφορά την «έλλειψη σοβαρής τουριστικής στρατηγικής και σχεδιασμού για την προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων

της Σάμου (Branding)». Οι «μη ικανοποιητικές υποδομές συγκοινωνίας, μεταφοράς και υγείας» με σαράντα οχτώ ψήφους (48) και η «έλλειψη ειδικού πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό του νησιού» με σαράντα μια ψήφους (41), έκλεισαν την κύρια τριάδα επιλογής που είχαν αναγκαστικά να επιλέξουν οι συμμετέχοντες από τις έντεκα περιπτώσεις εμποδίων.

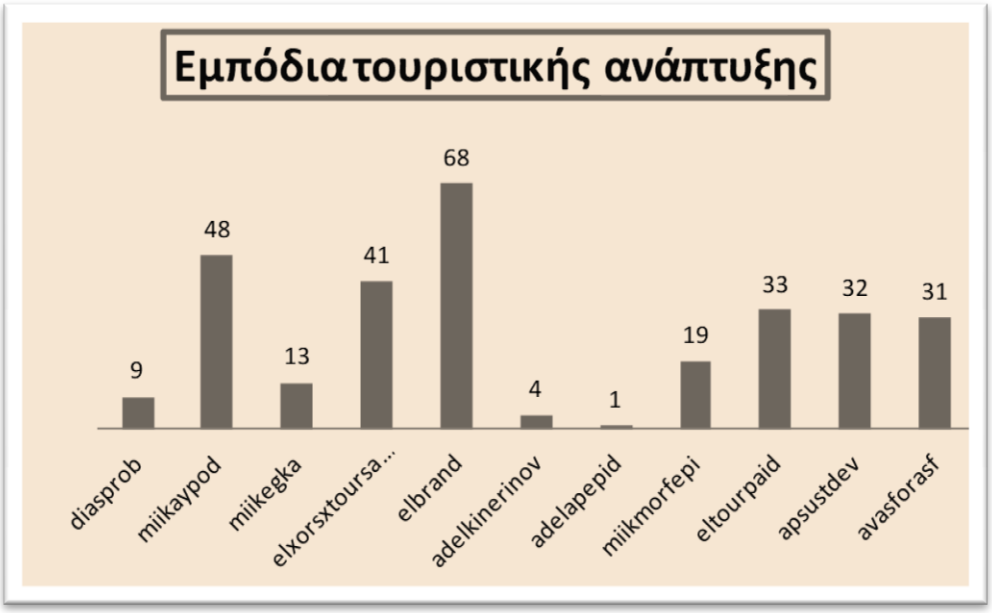
Η «δεύτερη» τριάδα προβλημάτων που αναδείχθηκε με βάσει την προτίμηση των ενδιαφερομένων, αποτελείται από τις εξής φράσεις: «Έλλειψη τουριστικής παιδείας», (33 ψήφοι), «απουσία στοχευμένων δράσεων με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη (αδιαφορία για τις επόμενες γενιές)», (32 ψήφοι) και «αβάσταχτες φορολογικές και ασφαλιστικές μεταρρυθμίσεις», (31 ψήφοι).

Δεν θεωρούν ως και τόσο σημαντικό πρόβλημα το «μη ικανοποιητικό μορφωτικό επίπεδο», με μόλις δεκαεννιά (19) ψήφους, πράγμα που δείχνει την πεποίθηση ότι υπάρχει η απαραίτητη τεχνογνωσία και κατάρτιση των εμπλεκόμενων διαχείρισης του τουρισμού. Επιπλέον, οι τουριστικές και αθλητικές εγκαταστάσεις καθώς και οι χώροι αναψυχής θεωρούνται ικανοποιητικές, αφού υποστήριξαν το αντίθετο μόνο οι δεκατρείς (13) από τους εκατό ερωτώμενους.

Τα «διασυνοριακά προβλήματα» δεν υποστηρίχτηκαν σε αυτήν την εκδοχή (μόλις 9 ψήφοι) ως εμπόδιο στην τουριστική ανάπτυξη. Αξίζει να σχολιασθεί, ότι το μεταναστευτικό ζήτημα αποτελεί ένα από τα καίρια δυασυνοριακά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Σάμος με τη γειτόνισσα χώρα Τουρκία. Σε προηγούμενη ανάλυση του μεταναστευτικού ζητήματος, είχε αμφισβητηθεί ότι δημιουργεί εμπόδιο στην τουριστική ανάπτυξη μόνο από τους ειδικούς, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ομάδες ενδιαφερομένων που συμφώνησαν ότι αποτελεί σοβαρό παράγοντα αρνητικής επιρροής στον τουρισμό της Σάμου.

Στις δύο τελευταίες θέσεις κατατάχτηκαν οι «αδυναμία και η έλλειψη κινήτρων για την υποστήριξη Έρευνας, Καινοτομίας και Τεχνολογίας» (4 ψήφους) και η «αδυναμία και έλλειψη απορρόφησης επιδοτήσεων» (1 ψήφο). Αν ερμηνεύσουμε αυτή τη μη βαθμολόγηση των δύο αυτών επιλογών-απόψεων, καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι οι ενδιαφερόμενοι θεωρούν ότι υπάρχει ικανοποίηση ως προς την απορρόφηση χρηματοϊκονομικών προγραμμάτων. Επίσης, εκφράζεται ικανοποίηση ως προς την ύπαρξη του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού για την υποστήριξη της διάχυσης της γνώσης, αλλά και της παρότρυνσης για προσαρμογή στις συνεχώς

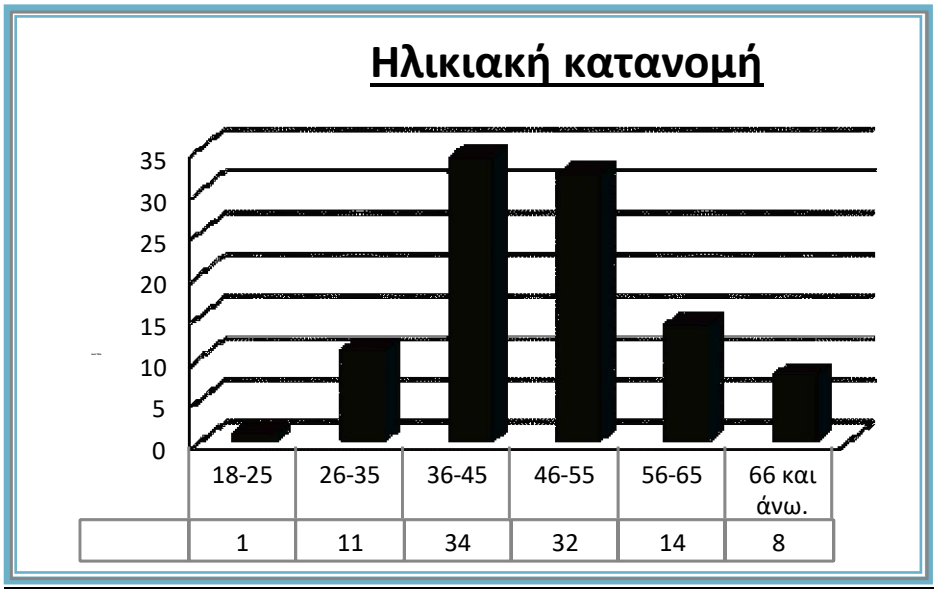
αυξανόμενες απαιτήσεις της αγοράς, αξιοποιώντας τα κατάλληλα χρηματοοικονομικών εργαλεία για έρευνα, καινοτομία και τεχνολογία.

Εικόνα 7. Εμπόδια/προβλήματα τουριστικής ανάπτυξης

Προσωπικά δεδομένα ερωτώμενων.

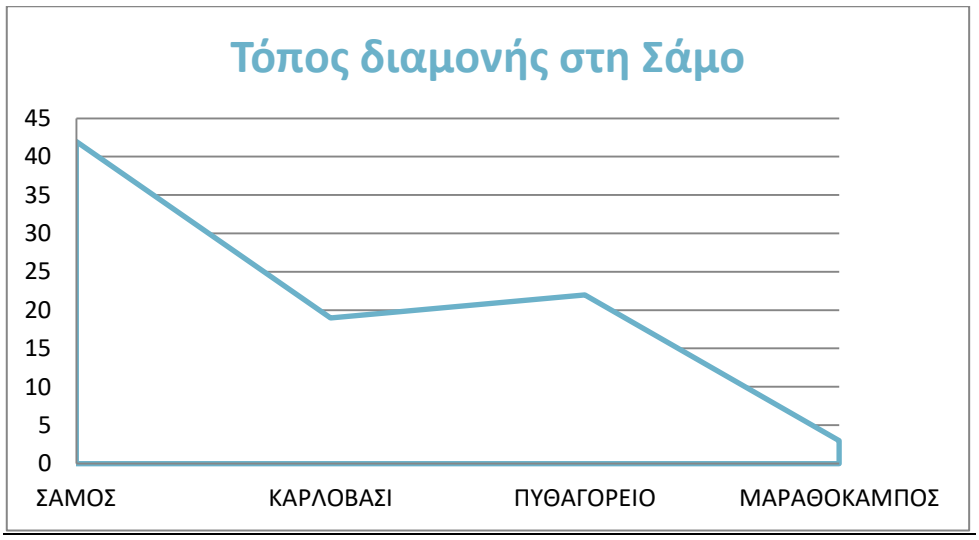
Όσον αφορά την ηλικιακή κατανομή (εικόνα 8) των ερωτηθέντων, αξίζει να σημειώσουμε ότι οι περισσότεροι (66%) είναι από 36-55 ετών. Αναλυτικότερα, από 18-25 απάντησε μόνο ένα άτομο, από 26-35 απάντησαν 11 και από 36-45 χρονών συμμετείχαν 34 άτομα. Η επόμενη ηλιακή κατηγορία η οποία χωρίζει στη μέση τη συνολική κατανομή είναι οι ηλικίες από 46-55 όπου απάντησαν 32 άτομα, από 56-65 είχαμε απαντήσεις από 14 συμμετέχοντες και τέλος στην ηλικία των 66 και άνω είχαμε 8. Συμπερασματικά, το 54% των ερωτώμενων είναι πάνω από 46 ετών, ενώ το υπόλοιπο 44% είναι από 18-45 χρονών.

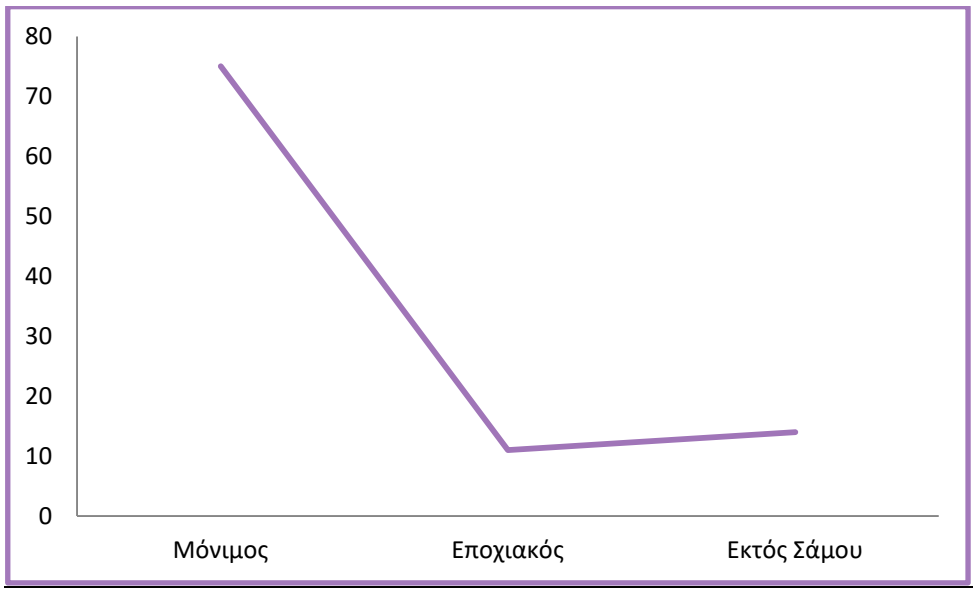

Εικόνα 8. Ηλικιακή κατανομή ερωτηθέντων

Παρακάτω θα αναλύσουμε τον τόπο διαμονής (εικόνα 9) των ανταποκριθέντων των ερωτηματολογίων, αλλά και το διάστημα που διαμένουν στη Σάμο (1ικόνα 10). Θεωρήσαμε επίσης σωστό, να πάρουμε και την άποψη που μένουν εκτός Σάμου, θέλοντας να το εξετάσουμε μελλοντικά και σε περιφερειακό επίπεδο και γιατί όχι ακόμη και σε εθνικό επίπεδο, ώστε να δημιουργήθεί μεγαλύτερο δείγμα. Παρατηρούμε, ότι το 42% διαμένουν στη δημοτική ενότητα Βαθέος, από τους οποίους 42 κατοίκους οι 6 είναι εποχιακοί. Στη δημοτική ενότητα Καρλοβασίων βρέθηκαν μόλις δύο εποχιακοί και 17 μόνιμοι κάτοικοι. Στη δημοτική ενότητα Πυθαγορείου είχαμε 21 μόνιμους κατοίκους και έναν εποχιακό. Το μικρότερο δείγμα πάρθηκε από τη δημοτική ενότητα Μαραθοκάμπου με μόλις ένα μόνιμου κάτοικου και δύο εποχιακών.

Όσον αφορά τους μη κατοίκους της Σάμου, είναι χρήσιμο να αναφερθεί ότι έχει να κάνει με την άποψη ενδιαφερόμενων που έχουν σχηματίσει μια «εικόνα» είτε μέσω της ακαδημαϊκής τους έρευνα είτε ως συχνοί επισκέπτες. Συμπερασματικά, το 75% είναι μόνιμοι κάτοικοι, το 11% είναι εποχιακοί και το 14% διαμένει εκτός Σάμου.

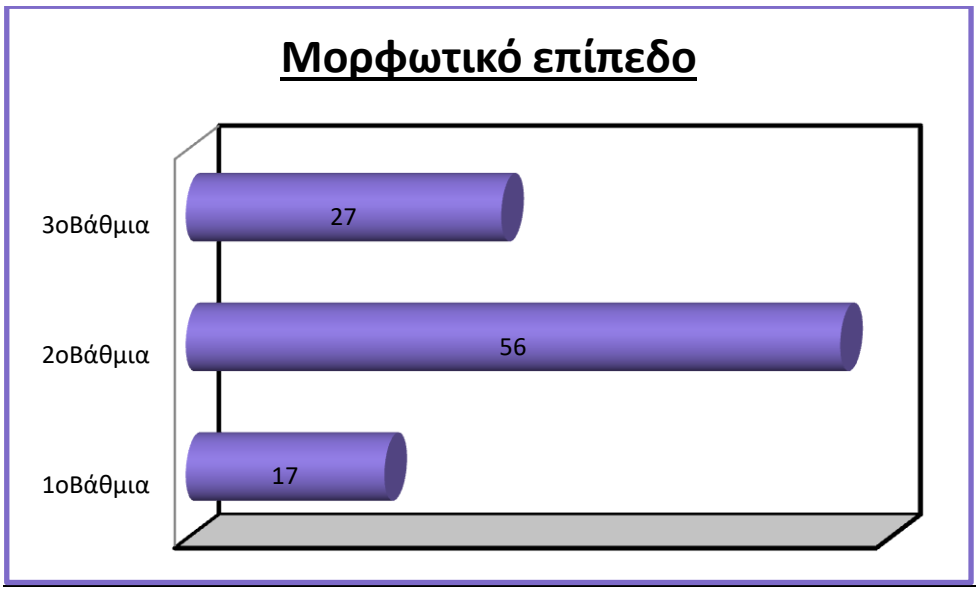

Εικόνα 9. Τόπος διαμονής ερωτηθέντων

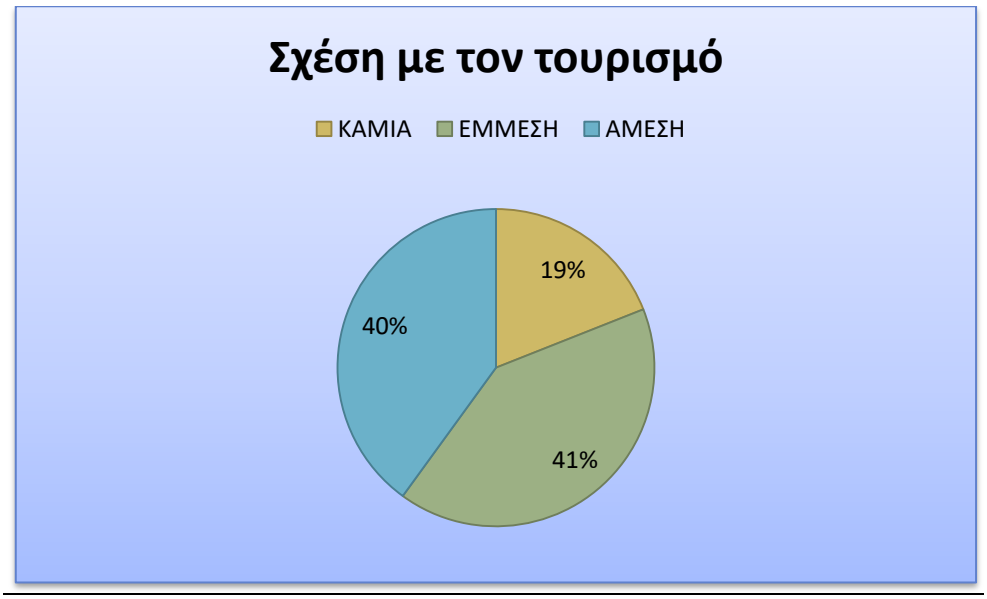

Εικόνα 10. Χρόνος διαμονής των ερωτηθέντων στη Σάμο

Ως προς το μορφωτικό επίπεδο (εικόνα 11), σύμφωνα με τις δηλώσεις των ερωτώμενων, μόλις το 17% ανήκει στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η πλειοψηφεία προέρχεται από την δευτεροβάθμια με 56% και ένα 27% από την τριτοβάθμια.

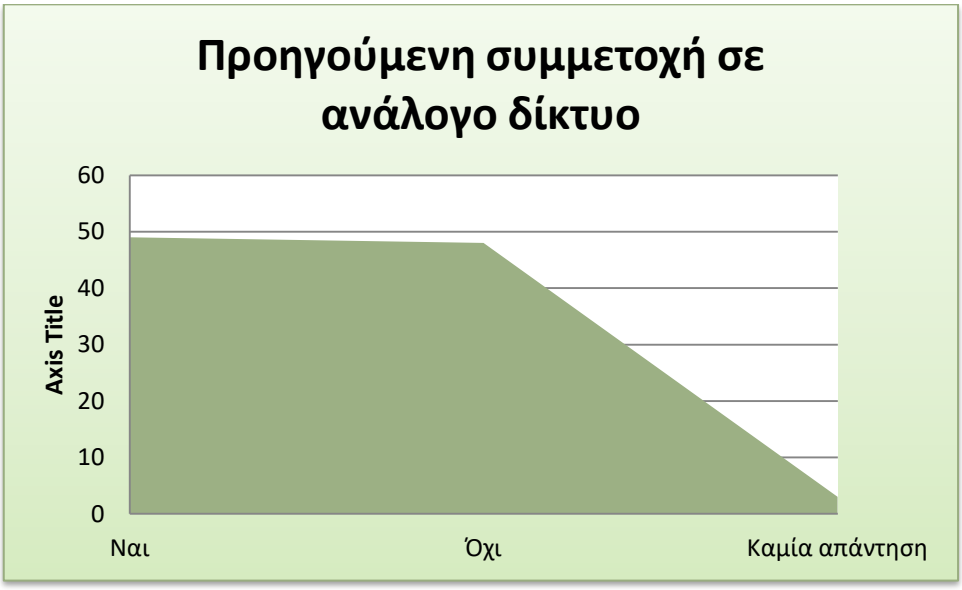

Εικόνα 11. Μορφωτικό επίπεδο ερωτηθέντων

Η πλειοψηφεία των συμμετεχόντων (81%) στην έρευνα, είχαν κάποιο είδος σχέσης (εικόνα 12) με τον τουρισμό. Διαχωρίστηκε επίσης σε άμεση (40%) ή έμμεση (41%) προκειμένου να συγκεντρώσουμε απόψεις ατόμων που η δραστηριότητα τους ήταν σχετική με τον τουρισμό, είτε ως στελέχη είτε ως ιδιοκτήτες τουριστικών υπηρεσιών ή επαγγελμάτων (Haralambopoulos and Pizam, 1996), αλλά και αυτών που η σχέση με τον τουρισμό ανήκει στις δευτερεύουσες υπηρεσίες. Το υπόλοιπο 19% αποτελεί αυτούς που δεν είχαν καμία απολύτως σχέση με τον τουριστικό τομέα. Για την κατηγοριοποίηση αυτή χρησιμοποιήθηκε ως οδηγός και η ερώτηση «ποιο είναι το αντικείμενο απασχόλησης της επιχείρησης ή του φορέα που ανήκετε και ποια θέση κατέχετε σε αυτήν/ον;», προκειμένου να είναι πιο έμπιστο (όσον αφορά την ύπαρξη ή όχι σχέσης του ατόμου με τον τουριστικό τομέα και τον ανάλογο βαθμό αντίληψης του για τον τουρισμό στη Σάμο) το δείγμα των συμμετέχοντων. Αξίζει, να σημειωθεί ότι πολλά από τα στελέχη κρατούσαν υψηλή θέση στον φορέα ή τον οργανισμό που ανήκαν. Στις περιπτώσεις των επιλογών τους να ανταποκριθούν στο ερωτηματολόγιο με βάση τη μέθοδο της χιονοστιβάδας, τότε μπορούμε να πούμε ότι υπήρξε μεγάλη συμφωνία ότι τα άτομα αυτά γνωρίζουν τα τουριστικά «γεγονότα» της Σάμου, και κρίθηκαν κατάλληλα ή γνώστες από το επαγγελματικό τους περίγυρω. Θα μπορούσαν να αποτελέσουν, δηλαδή, ως οι άνθρωποι κλειδεία για τη δημιουργία ενός συνεργατικού σχηματισμού.

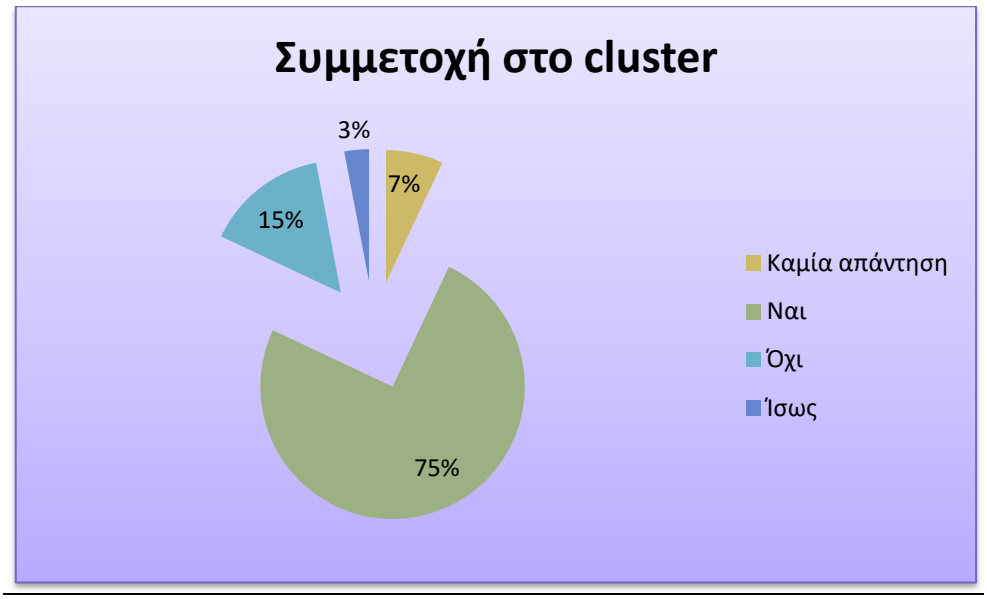

Εικόνα 12. Σχέση ερωτώμενων με τον τουρισμό

Στην ερώτηση των υποψηφίων ενδιαφερομένων αν είχαν κάποια εμπειρία συμμετοχής σε ανάλογο δίκτυο (εικόνα 13), το 49% απάντησε «ναι» το 48% «όχι» και το 3% δεν απάντησε καθόλου. Τέλος, το 75% ήταν θετικοί στο να εμπλακούν (εικόνα 14) στη δημιουργία και στη λειτουργία αυτού του δικτύου/cluster, ενώ το 15% ήταν αρνητικοί. Ένα 7% δεν απάντησε τίποτα στην ερώτηση και ένα 3% απάντησε πιο επιφυλακτικά κατατάσσοντας τους με τη λέξη «ίσως».

Εικόνα 13. Προηγούμενη εμπειρία συμμετοχής των ερωτηθέντων σε δίκτυο

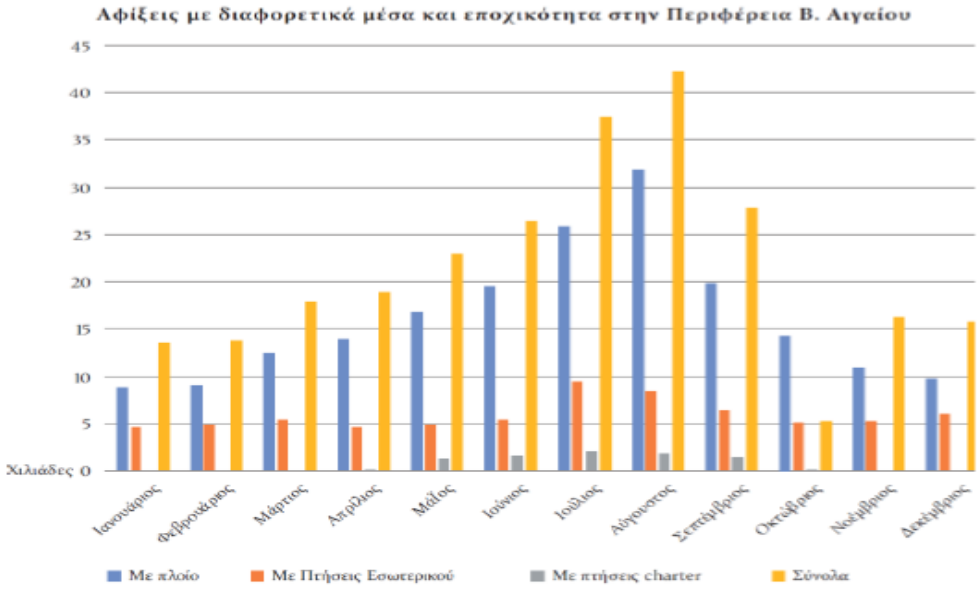

Εικόνα 14. Δήλωση συμμετοχής ή μη στη δημιουργία cluster

Όραμα ενδιαφερόμερων μερών της νήσου Σάμου, με τη χρήση του NVivo11.

Θεωρώντας ως απαραίτητο εργαλείο για τον σχηματισμό αυτού του δικτύου/cluster, το όραμα των ενδιαφερόμενων μερών, διεξάγη μέσω της αναλύσης των απαντήσεων τους που πραγματοποιήθηκε από το πρόγραμμα ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων NVivo11. Οι περισσότεροι ενδιαφερόμενοι ανέδειξαν τον τουρισμό ως όραμα ανάπτυξης της Σάμου, κυρίως μέσω της ανάπτυξης του πρωτογενούς τομέα. Αυτό επιβεβαιώνει και την τάση για δημιουργία ενός αγροτικού δικτύου όπου και θα συνδιαλέγεται με τον τουριστικό τομέα.

Μεγάλο επίσης ποσοστό των ενδιαφερόμενων μερών της Σάμου, πιστεύουν ότι η «εποχικότητα» πρέπει να περιορισθεί και να επέλθει «επιμήκυνση» της τουριστικής περιόδου μειώνοντας τη διακύμανση της πληρότητας σε περιοχές όπου είναι εφικτό, δημιουργώντας ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού και ολοκληρωμένα προγράμματα αναψυχής. Αυτός ο πολιτικός σχεδιασμός θα τονώσει και την περιφερειακή ανάπτυξη. Επιπλέον, λύση στο πρόβλημα μπορεί να δώσει η στροφή στον εγχώριο τουρισμό, κάτι το οποίο θα σήμαινε βελτίωση των υποδομών επικοινωνίας και μεταφοράς, κυρίως με τις γειτνιάζουσες περιοχές, και ειδικότερα με τις περιοχές που εντοπίζονταιι πάνω στη λεγόμενη άγονη γραμμή. Παρατηρώντας το σχήμα οι υψηλότερες αφίξεις πραγματοποιούνται τον Ιούλιο και τον Αύγουστο και οι πτήσεις «charter» εκτελούνται μόνο τους μήνες Μάιο έως Σεπτέμβριο.

Εικόνα 15. Η εποχικότητα του τουρισμού με βάση τις αφίξεις στα νησιά του Β. Αιγαίου (2013)

12.3.2. Σχολιασμός-Συζήτηση αποτελεσμάτων με βάση τη βιβλιογραφία

Συμπερασματικά, με βάση τα ευρήματα αυτής της μελέτης, υποστηρίζεται η ιδέα ότι υπάρχει διαφορετικότητα ως προς την αντίληψη του αντίκτυπου του τουρισμού, μεταξύ των ενδιαφερόμενων. Η αυτό-εκτίμηση των συμμετεχόντων σε διάφορες διαστάσεις της τρέχουσας κατάστασης του τουρισμού, αποκαλύπτει μια γενική δυσαρέσκεια για τον τρόπο που έχει αναπτυχθεί μέχρι τώρα ο τουρισμός και μια δυσαρέσκεια ως προς τους μηχανισμούς επίλυσης προβλημάτων και συνεργασίας. Υπάρχει επίσης συμφωνία για την ανάγκη καλύτερης οργάνωσης. (Hatipoglou, B. Et αϊ., 2016). Σε όλες τις εννέα δηλώσεις, οι κάτοικοι και οι τοπικοί κυβερνητικοί αξιωματούχοι έχουν σε πέντε δηλώσεις αξιοσημείωτες αναφορές.

Σε συμφωνία με τους Haralambopoulos and Pizam (1996), αν υποθέσουμε ότι οι συμμετέχοντες ασχολούνται άμεσα με τον τουριστικό τομέα της περιοχής τους, θα έχουν πιθανώς πιο θετικές αντιλήψεις για τον τουρισμό από εκείνους που έχουν έμμεση σχέση με τον τουρισμό. Οποιαδήποτε σχέση με τον τουρισμό, χαρακτηρίζει τα άτομα έμμεσα ως εμπειρογνώμονες/ ειδικούς της βιομηχανίας, ανεξάρτητου βαθμού συγγένειας. Σε αυτή την έρευνα, η ιδιαιτερότητα αυτών των βασικών πληροφοριοδοτών αποδεικνύει την αυθεντικότητα των απαντήσεων των ερωτηματολογίων. Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι για αυτούς τους παράγοντες που συμφωνούν ότι έχουν μια εξαρτημένη οικονομική σχέση με την τουριστική βιομηχανία και συμμετέχουν ενεργά στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής τους, τους καθιστά δυνητικούς υποψήφιους για να αποτελέσουν τα ενδιαφερόμενα μέρη.

«Η μέτρηση της ικανοποίησης τουριστών είναι σημαντική για την επιτυχή προώθηση του μάρκετινγκ, καθώς συνδέεται άμεσα με την επιλογή προορισμού, την κατανάλωση προϊόντων και υπηρεσιών και την επανάληψη των δραστηριοτήτων. Η μέτρηση της ικανοποίησης παρέχει πληροφορίες σχετικά με το πόσο καλά ένας προορισμός ανταποκρίνεται στις ανάγκες των τουριστών και επομένως βοηθά τους εμπόρους προορισμού να προσαρμόσουν τις προσπάθειές τους στη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων και των υπηρεσιών» (Meng F. et al., 2006).

Η μέτρηση της στάσης της κοινότητας είναι απαραίτητη για την ικανοποίηση των επισκεπτών. Όμως, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι η ικανοποίηση και οι ανάγκες των κατοίκων παρατήρησαν τον χαμηλότερο βαθμό συμφωνίας ως αρχή του βιώσιμου τουρισμού. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει ολοκληρωμένη κατανόηση ότι η κοινότητα πρέπει να εμπλακεί στην ανάπτυξη του τουριστικού σχεδιασμού της περιοχής και να κερδίσει τα οφέλη της διαδικασίας της συνεργασίας (Andriotis, 2005).

Εντούτοις, το δικαίωμα συμμετοχής σε επίσημες συζητήσεις ή συναντήσεις για την τουριστική ανάπτυξη του νησιού είναι απαραίτητο, προκειμένου να χαρακτηριστεί το σχέδιο ως βιώσιμο. Το αποτέλεσμα επιβεβαιώνει ότι οι ενδιαφερόμενοι φορείς κατανοούν την έννοια των βιώσιμων αρχών, διότι η συμμετοχή όλων είναι η πραγματική έννοια μιας βιώσιμης διαχείρισης προορισμών. Η ολιστική προσέγγιση, λόγω της συμμετοχής διαφόρων ενδιαφερομένων, δημιουργεί τις πραγματικές συνθήκες για να θεωρηθεί μια περιοχή βιώσιμη, προστατεύοντας και διατηρώντας τους φυσικούς πόρους, προάγοντας την κοινωνική δικαιοσύνη και βελτιώνοντας τις οικονομικές συνθήκες της περιοχής. «Με την έναρξη μιας συμμετοχικής διαδικασίας μοντελοποίησης της χρήσης γης, οι τοπικοί ενδιαφερόμενοι μπορούν να θέσουν ζητήματα στο τραπέζι, για να συζητήσουν τις συγκεκριμένες επιδράσεις της αλλαγής της χρήσης γης στη φυσική περιοχή και τις πιθανές συνέπειές τους» (Hewitt, R. et al., 2014). Οι υψηλότερες συμφωνίες που έχουν οι ιδιώτες, προφανώς υποθέτουν, ότι η συμμετοχή τους σε θέματα όπως ο χωροταξικός σχεδιασμός, θα εξασφαλίσει μεγαλύτερα οφέλη για την κοινωνία και το περιβάλλον. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα χαρακτηρίζεται από αποφάσεις μεμονωμένων απόψεων. Όπως αναφέρεται από τον Ariti T.A. et al., 2018, η έλλειψη κυριότητας μιας πολιτικής αποτελεί πρόκληση για την αποτελεσματική εφαρμογή των πολιτικών χρήσεων γης. Συχνά, οι αγρότες αναγκάζονται να συμμορφώνονται με τις πολιτικές χρήσεων γης, ιδίως όσον αφορά τις πολιτικές διατήρησης, χωρίς καν να γνωρίζουν τον τελικό στόχο ή τον σκοπό αυτών των πολιτικών.
«Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να δημιουργήσει και να υποστηρίξει δίκτυα αγροτικών τροφίμων ή εταιρικές σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων». Στην πραγματικότητα,

τα τοπικά συστήματα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις σχέσεις της αγοράς, πρώτα απ 'όλα, λόγω της μεγαλύτερης προβολής, σε σύγκριση με τις μεμονωμένες επιχειρήσεις, μπροστά στους ενδιάμεσους διαύλους. Για τις ΜΜΕ, η τοποθέτηση τους σε ένα σύμπλεγμα, δημιουργεί ένα φυσικό διαφημιστικό εργαλείο προς τους εμπόρους, για το οποίο η παρουσία πολλών ανταγωνιστικών επιχειρήσεων προσφέρει έναν εύκολο τρόπο σύγκρισης και τη δυνατότητα διαπραγμάτευσης και επιλογής των καλύτερων συνθηκών προμήθειας (Musso and Francioni, 2015). «Αυτά τα δίκτυα παρέχουν πρόσβαση στους πόρους, μειώνουν τις ασυμμετρίες πληροφόρησης μεταξύ των επιχειρήσεων, επιτρέπουν υψηλότερη διαπραγματευτική ισχύ έναντι των ομολόγων της αγοράς, αυξάνουν την εξουσία άσκησης πίεσης με τις κυβερνήσεις και επιτρέπουν στις επιχειρήσεις να αναβαθμίσουν τις δυνατότητές τους. Η μελέτη αυτή δείχνει ότι ακόμη και οι επιχειρήσεις που θα μπορούσαν να γίνουν μέρος ενός τοπικού δικτύου με βάση τα αποτελέσματα της συνοχής. αντιμετωπίζουν ένα χάσμα που επιμένει με την πάροδο του χρόνου. Η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο θα μπορούσε να μειωθεί αυτό το χάσμα αποτελεί πρόκληση για την έρευνα σχετικά με τη μελλοντική ανταγωνιστικότητα των αναδυόμενων και αναπτυσσόμενων οικονομιών» (Giuliani. 2013).

Οι επιχειρηματίες και οι υπάλληλοι της τοπικής αυτοδιοίκησης διέφεραν σε ένα θέμα που αφορά το εμπόδιο της συνεργασίας και είναι η έλλειψη εμπιστοσύνης. Η δημιουργία ενός συμπλέγματος που σχετίζεται με τα μειονεκτήματα των συμμετεχόντων, δείχνει ότι η δήλωση «έλλειψη εμπιστοσύνης» είναι βασικά το πιο σημαντικό εμπόδιο της συνεργασίας σε σύγκριση με τις άλλες δύο στατιστικά σημαντικές διαφορές που επιτεύχθη. «Η εμπιστοσύνη και τα κοινωνικά έθιμα αποτέλεσαν το θεμέλιο της συλλογικής δράσης και οδήγησαν στην οικονομική ανάπτυξη της Χώρας των Βάσκων. Το Mondragon[41] συνεισφέρει στην περιφερειακή ανάπτυξη, ενδυναμώνει την τοπική ευημερία, ενισχύει και μετασχηματίζει τη Βάσκικη κουλτούρα και ταυτότητα» (ΑΕΙΧΩΡΟΣ, 2016). Η εμπιστοσύνη οικοδομεί τις έννοιες της συλλογικότητας και της κοινωνικής συνοχής, ενώ η απουσία της υπονομεύει τα θεμέλια της συνεργασίας και σπάει τον κοινωνικό ιστό, οδηγεί στον ατομικισμό και τον ανταγωνισμό. Τακτικές, όπως το ατομικό ενδιαφέρον και η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών, αποδυναμώνουν τη λειτουργικότητα της συνεργασίας. «Η δημιουργία αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών ενός συνεταιριστικού συστήματος είναι ένα βασικό σημείο που απαιτεί ειλικρινή επικοινωνία, αξιοπιστία και κατανόηση της αλληλεξάρτησης προς το κοινό συμφέρον. Επίσης, η εμπιστοσύνη διατηρείται μόνο αν υπάρχουν κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά των συνεργατών, κανόνες

[41] Το Mondragon είναι ένα από τα πιο επιτυχημένα συνεταιριστικά κινήματα παγκοσμίως. Αποτελείται από ένα δίκτυο βιομηχανικών, αγροτικών και λιανικής πώλησης εταιριών που παράγουν μια σειρά αγαθών από ποδήλατα και σωλήνες χαλκού μέχρι ηλεκτρονικές εργαλειομηχανές και βιομηχανικά ρομπότ (Mondragon, 2010).

που θα είναι γνωστοί και αποδεκτοί και θα εφαρμόζονται από όλους με συνέπεια» (Γκούσια-Ρίζου και Σδράλη, 2017).

Ο εντοπισμός του προβλήματος ελλείψη συλλογικής κουλτούρας διακρίνεται από την έλλειψη κοινής τιμολογιακής πολιτικής των προϊόντων που παρέχονται τόσο σε τοπικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. «Αν και οι ελληνικοί προορισμοί παραμένουν ανταγωνιστικοί, δεν υπάρχει διεθνώς παρατηρούμενη τάση συνεχούς βελτίωσης της σχέσης κόστους/ ωφέλειας, με αποτέλεσμα τη συνεχή πτώση της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Ειδικότερα στην περιοχή του Βόρειου Αιγαίου, όπου καταβάλλονται προσπάθειες για την επιτάχυνση της, θα ήταν πεπεισμένο ότι θα αναπτυχθεί μια πολιτική τιμολόγησης που θα βοηθούσε προς την κατεύθυνση αυτή» (Ε.Ο.Τ., 2002.) Η δημιουργία μιας τέτοιας πολιτικής είναι σύμφωνη με το σκοπό της αναγκαίας συνεργασίας μεταξύ των νησιών της περιοχής και ζητεί την άμεση υιοθέτηση νέων μεθόδων οργάνωσης και προώθησης των πωλήσεων. Η περιοχή έχει ένα αριθμό συγκριτικών πλεονεκτημάτων και ορισμένων εγγενών δυνατοτήτων, αλλά χρειάζεται αποτελέσματα από συμμετοχικές αποφάσεις, επίμονα προγράμματα και οργανωτικές-οικονομικές προσπάθειες, αποφεύγοντας την εξυπηρέτηση του ιδίου συμφέροντος.

Εν κατακλείδι, η δήλωση για την προβολή των τόπων παγκόσμιας κληρονομιάς, θα μπορούσε να αποτελέσει την κατευθυντήρια γραμμή ενός ολοκληρωμένου βιώσιμου τουριστικού προορισμού, υιοθετώντας το ερευνητικό πεδίο ως προς τις επιπτώσεις του τουρισμού. «Ο πολιτιστικός τουρισμός, που χαρακτηρίζεται ως οικολογικός τουρισμός και πολιτιστικός τουρισμός με έμφαση στη διατήρηση και την πολιτιστική κληρονομιά», είναι ένα από τα πιο προφανή τμήματα της τουριστικής αγοράς. Η άυλη κληρονομιά περιγράφεται ως οι πρακτικές, οι παραστάσεις, οι εκφράσεις, καθώς και οι γνώσεις και οι δεξιότητες που αναγνωρίζουν οι κοινότητες, οι ομάδες και τα άτομα, ως μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς"(UNESCO, 2003). «Ο αντίκτυπός των τουριστών στην άυλη κληρονομιά είναι πολύ δυσκολότερος στον εντοπισμό και επομένως στη διαχείριση» (Landorf, C., 2009).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για την παρούσα διατριβή, ο βιώσιμος τουρισμός δεν θεωρείται ως μία δεδομένη κατάσταση με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αλλά ως μία αναπτυξιακή πορεία με συνεχείς βελτιώσεις αποδόσεων, σε όλους τους τομείς που ο τουρισμός επηρεάζει (οικονομία, κοινωνία, περιβάλλον). Στόχος είναι αφενός η ευημερία των κατοίκων της περιοχής υποδοχής και αφετέρου η ικανοποίηση του τουρίστα.(Βαγιάννη, 2008). Σύμφωνα με τον Jennings, G. et al.

(2009), και Prosser (2000), ο επισκέπτης χρειάζεται να συμμετέχει και αυτός στη διαχείριση ενός βιώσιμου τουριστικού προορισμού και μέσω των αλληλεπίδράσεων των σχέσεων του με τους ντόπιους, να δημιουργούνται βιώσιμες τουριστικές εμπειρίες (experiental sustainability).

Από την άλλη δε, οι αυτόχθονες κάτοικοι δεν πρέπει να είναι κομπάρσοι παράστασης και η τοπική ποιότητα πρέπει να παράγεται πρώτα για την τοπική κοινωνία και οικονομία και μετά για τους τουρίστες. Ο τουρισμός δεν πρέπει να αποτελεί ένα υποκατάστατο ή ένα παυσίπονο για την απουσία βιώσιμης ανάπτυξης.

«Η αυθεντικότητα προσδίδει θα λέγαμε ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για το τουριστικό προϊόν. Τα κύρια συστατικά της είναι: η αυθεντική ποιότητα, η πρωτοτυπία, η μοναδικότητα, η αίσθηση και η υπερηφάνεια του τόπου. Εκδηλώνεται στον τρόπο και στην ποιότητα ζωής των αυτόχθονων κατοίκων και ειδικότερα σχετίζεται με τη συμπεριφορά, την ακεραιότητα, τη φιλία και την ειλικρίνεια προς αυτούς τους ανθρώπους που απαρτίζουν την κοινότητα. Επίσης, επηρεάζεται από το φυσικό, κοινωνικό και οικονομικό χαρακτήρα της αγροτικής περιοχής, δηλαδή το τοπίο, την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά, τη γεωργία, τις υπηρεσίες και τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα της περιοχής.

Οι συνιστώσες του τουριστικού προϊόντος, όπως ο λαός, η διαμονή, οι δραστηριότητες, τα αξιοθέατα και οι διαθέσιμες υπηρεσίες πρέπει να αντανακλούν την αυθεντικότητα στην ποιότητα της ζωής της περιοχής. Τα οφέλη της αυθεντικότητας, αποτελούν σημαντικό κίνητρο ώστε να ξαναεπιστρέψουν στο μέλλον οι επισκέπτες» (Gannon,1994).

Η διαχείριση ενός προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης μιας αγροτικής περιοχής, ενθαρρύνει την τοπική συμμετοχή και βασίζεται στην αρχή ότι η τοπική κοινότητα έχει τη δύναμη και την ικανότητα να επηρεάσει τις μελλοντικές εξελίξεις και κατευθύνσεις όπως η ίδια επιθυμεί. Η δυναμική ενός βιώσιμου κοινοτικού προγράμματος εξαρτάται κυρίως από το όραμα των μελών της κοινότητας, η οποία κοινότητα, είναι η μόνη που μπορεί να αναπτύξει το όραμα της και να θέσει την πορεία της.

Ο τουρισμός προσφέρει στον αγροτικό κόσμο μια δεύτερη ευκαιρία. Το μέλλον και η βιωσιμότητά του θα εξαρτηθεί από ένα ποιοτικό προϊόν που προάγει τις ανθρώπινες αξίες, την αυθεντικότητα και την οικολογική σταθερότητα. Κατά συνέπεια, οι μελλοντικές επενδύσεις πρέπει να διατηρήσουν το τοπίο άθικτο, να προωθήσει μια υγιή κοινωνική δομή και ισορροπία των τοπικών κοινοτήτων και να βελτιώσει την ποιότητα ζωής των κατοίκων, ώστε να δώσει μια

προστιθέμενη αξία στην ποιότητα διαμονής των επισκεπτών της. Ο αγροτικός τουρισμός έχει όλα τα συστατικά και τις δυνατότητες για ένα βιώσιμο προϊόν πρώτης κατηγορίας. Αυτό πρέπει να γίνει καθολικότητα από όλους τους ενδιαφερόμενους (Gannon,1994).

Από ερευνητικής απόψεως, αυτή η μελέτη βρίσκεται καλύτερα στο αναδυόμενο πεδίο της «διακυβέρνησης για βιώσιμη ανάπτυξη», διότι εξετάζει τη διακυβέρνηση ως επιτακτική ανάγκη βιωσιμότητας υπό το πρίσμα των απαιτήσεων που αναφέρονται ανωτέρω. Η διακυβέρνηση για τη βιωσιμότητα είναι ουσιαστικά αυτή που ασχολείται με τη διαχείριση της κοινωνικής αλλαγής μέσω δημοκρατικών αλληλεπιδράσεων και απαιτεί ένα φάσμα ευρυμάθειας εντός και μεταξύ των κλάδων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρέα Β., 2013. Η στάση των εμπλεκόμενων φορέων για μια αποτελεσματική διαχείριση για την προστασία και ανάδειξη προστατευόμενων περιοχών του Νομού Έβρου. Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Ορεστιάδα.

Βαγιάννη Ε. *Αξιολόγηση Βιωσιμότητας Ειδικων Τουριστικών Προϊόντων. Η περίπτωση της Λέσβου*. Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Χίος, 2008.

Βασάλα, Π. και Φλογαΐτη , Ε. (2002). Ο καταιγισμός ιδεών ως διδακτική τεχνική για την προσέγγιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. *Πρακτικά 1ου Περιβαλλοντικού Συνεδρίου Μακεδονίας*, 1-4 Μαρτίου 2002, Θεσσαλονίκη.

Γαληνού, Ε. & Κακαλής, Ε., 2009. *Σχέδιο Δράσης για την Ζώνη Ειδικής Προστασίας «GR4120008 Σάμος Όρος Κέρκης».* Πρόγραμμα επαναξιολόγησης 69 Σημαντικών Περιοχών για τα Πουλιά για τον χαρακτηρισμό τους ως Ζωνών Ειδικής Προστασίας της ορνιθοπανίδας. Σύνταξη σχεδίων δράσης για την προστασία των ειδών προτεραιότητας. Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Αθήνα.

Γκούσια-Ρίζου Μ., & Σδράλη Δ., 2017. Επιχειρηματικά Σχήματα Συνεργασίας και Επικοινωνία στον Τουριστικό Τομέα. Βήματα για αποτελεσματικές εφαρμογές. Εκδόσεις : ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε., Αθήνα.

Δημητριάδης, Β. & Λάνδρος, Χ., 2014. *Το Σαμιώτικο Πεύκο και η παραδοσιακή υλοτομία στη Σάμο.* Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου Ν.Δημητρίου. Σάμος.

Δημητρόπουλος, Α., Δημάκη, Μ., Ιωαννίδης, Γ., 1998. *Ζώα της Σάμου.* Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου Ν.Δημητρίου, Αθήνα.

ΕΟΜΜΕΧ-Εθνικό Παρατηρητήριο για τις Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις (2009), Εγχειρίδιο Δικτύων Επιχειρηματικότητας (networking) & «Συστημάτων-Συστάδων» Επιχειρήσεων (clustering), Αθήνα.

Επιτροπή Αξιολόγησης Αναθεώρησης και Εξειδίκευσης του Περιφερειακού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου για τον Δήμο Σάμου, 2015. Σάμος.

Ζαρόκωστα Ε., 2012. Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και ο ρόλος των τοπικών φορέων ανάπτυξης στον δήμο Νότιας Κυνουρίας. Διπλωματική εργασία, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012.

Ζυγιάρης Σ., 2014. Οδηγός συνεργατικών σχηματισμών για μικρές επιχειρήσεις. Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας, Αθήνα.

Θεώρημα-Σύμβουλοι Ανάπτυξης ΑΕ, 2002. *Τουριστική Ανάπτυξη Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου.* Ανάδοχοι προγράμματος του ΕΟΤ, Αθήνα.

Καλλιόπη, Σ. (2009). *Αλλαγές στις χρήσεις γης και στο φυσικό περιβάλλον της Σάμου κατά τον 20ο αιώνα.* Θεσσαλονίκη.

Κατσίκης Ι., 2013. Καινοτομία και συνεργατκοί σχηματισμοί σε μικρές επιχειρήσεις. Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ). Εκπαιδευτικό υλικό, Αθήνα.

Κλαδά Ν., 2012. Επιχειρηματική δικτύωση τουριστικών επιχειρήσεων (τουριστικό cluster). Δημιουργία συνεργιών για την επίτευξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, 2012.

Κοκκώσης, Χ. & Τσάρτας, Π., (2001), Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Κοκολάκης, Κ., 2013. *Εκτίμηση της Ξηρασίας στο Βόρειο Αιγαίο.* Διπλωματική εργασία. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα.

Λαγός, Δ. και Διακομιχάλης, Μ. (2011), Φέρουσα Ικανότητα Τουριστικής Ανάπτυξης νήσου Κω, Εισήγηση στο Εθνικό Συνέδριο ERSA: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής Εταιρείας

Περιφερειακής Επιστήμης με θέμα: «Περιφερειακή Ανάπτυξη και οικονομική Κρίση: Διεθνής Εμπειρία και Ελλάδα», 6-7/06/2011, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Λάνδρος, Χ., Καμάρα, Α., Σπυροπούλου, Β., 2005. *Σάμος, Πολιτιστική Πύλη του Αρχιπελάγους Αιγαίου.* Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού. Αθήνα.

Νόβακ Ζ., 2009. Συνεργασία ΜΜΕ για τοπικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα: η περίπτωση του τουρισμού υπαίθρου στους Νομούς Χανίων και Ρεθύμνης. Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2009.

Παπανικολάου, Α.,2009. *Χαρτογράφηση αναβαθμιδωμένων εκτάσεων για τη νήσο Σάμο με τη χρήση ορθοφωτο*χαρτών *και Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών και συσχέτιση του τύπου των αναβαθμιδών με φυσικογεωγραφικές παραμέτρους.* Ερευνητικό πρόγραμμα Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και τροφίμων.Πανεπίστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη.

Πασχαλίδη, Α., 2009. *Βιώσιμη ανάπτυξη νησιών της περιφέρειας Βορείου Αιγαίου: ΣΜΠΕ Βορείου Αιγαίου και εφαρμογή του μοντέλου DPSIR.* Διπλωματική εργασία, Μυτιλήνη.
Πάσχου Λ., 2015. Δημιουργία συστάδας (cluster) βιοκαλλιεργητών στην Ηλεία. Διπλωματική Εργασία, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, 2013. *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου.* Διεύθυνση Αναπτυξιακού Προγράμματος, Μυτιλήνη.

Σκούλτσος, Σ. (2014). Η δυναμική των φεστιβάλ και η συμβολή τους στον πολιτισμό και
τον τουρισμό, (2012), 71–77.

Σπιλάνης, Γ. (2016). *Η περίπτωση των περιφέρειων Νοτίου και Βορείου Αιγαίου.* Παρατηρητήριο Βιώσιμου Τουρισμού, Μυτιλήνη.

Σταμπουλής Γ., Νάκου Π. Προς ένα συνεταιριστικό μέλλον: μαθαίνοντας από το Mondragon. Εκδόσεις : Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ (25), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος, 2016.

Στρατηγέα, Α. (2015). Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού. Συγγραφή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2015.

Τσάρτας, Π, Θεοδωρόπουλος, Κ, Καλοκάρδου – Κραντονέλλη, Ρ, Μανώλογλου, Ε, Μαρούντας, Κ, Παππάς, Π., Φακιολάς,, Ν. (1995), Οι Κοινωνικές επιπτώσεις του Τουρισμού στους Νομούς Κέρκυρας και Λασιθίου, ΕΚΚΕ, ΕΟΤ.

Τσάρτας, Π. & Παπαθεοδώρου, Α. και Λαγός, Δ. και Σιγάλα, Μ. και Χρήστου, Ε. και Σπιλάνης, Γ. και Σταυρινούδης, Θ. και Βαγιάννη, Ε. και Ζενέλης, Π. και Βασιλείου, Μ. και Σκούλτσος, Σ. και Αρβανίτης, Π. και Τσιακάλη, Κ. και Μαρινίδης, Δ. και Πουλάκη, Ι. και Παναγόπουλος, Π. *Η Σημασία του Τουρισμού για την Ελληνική Οικονομία / Κοινωνία & Προτάσεις Πολιτικής για την Τουριστική Ανάπτυξη*, Χίος : Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2010.

Τσάρτας Π. & Σταυρινούδης Θ. Η εφαρμογή των αρχών της Τοπικής Ατζέντα 21 για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών: *Η περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους*. Εκδόσεις : Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ (5), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος, 2006.

Τσέκερης Θ. & Σκούλτσος Σ., (2015), *Εκτίμηση της Κατανομής του Εισοδήματος από Εισερχόμενο Τουρισμό, ως προς το μέρος που παραμένει στην χώρα και σε αυτό που επανεξάγεται στο εξωτερικό*, ΚΕΠΕ, Αθήνα (2015).

ICAP (2012). Ετήσια Έκθεση με θέμα : Η κατάσταση και οι προοπτικές των ΜΜΕ στην Ελλάδα. Κλαδική Ανάλυση : Ξενοδοχειακές επιχειρήσεις.

SPEED A.E., 2012. Παραδοτέο Α΄: Προετοιμασία δράσεων για την ενίσχυση των ελληνικών μικρομεσαίων επιχειρήσεων για σύσταση ή/και επέκταση Επιχειρηματικών Συνεργατικών Σχηματισμών ή αλλιώς συστάδων επιχειρήσεων (clusters) με ορίζοντες ή/και κάθετες διασυνδέσεις με έμφαση στο εμπόριο.» Υπουργείο Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας (ΥΠ.Α.ΑΝ.), Γενική Γραμματεία Εμπορίου, Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού & Εφαρμογής Δράσεων του ΥΠ.Α.ΑΝ. στον τομέα του εμπρίου (ΕΥΣΕΔ εμπ,), Αθήνα.

Ackermann, F., & Eden, C. (2011). Strategic Management of Stakeholders: Theory and Practice. *Long Range Planning*, *44*(3), 179–196. https://doi.org/10.1016/j.lrp.2010.08.001

Almeida, J., Costa, C., & Nunes da Silva, F. (2018). Collaborative approach for tourism conflict management: A Portuguese case study. *Land Use Policy*, *75*(April), 166–179.

https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.03.034

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andersson, T., Serger, S. S., Sörvik, J., & Hansson, E. W. (2004). *Iked-International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development the Cluster Policies Whitebook*. Retrieved from www.iked.org

Andriotis, K. (2005). Community Groups' Perceptions of and Preferences for Tourism Development: Evidence from Crete. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, *29*(1), 67–90. https://doi.org/10.1177/1096348004268196

Ap, J. (1992). Residents' perceptions on tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, *19*(4), 665–690. https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90060-3

Ariti, A. T., van Vliet, J., & Verburg, P. H. (2018). Farmers' participation in the development of land use policies for the Central Rift Valley of Ethiopia. *Land Use Policy*, *71*(August 2017), 129–137. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.11.051

Bakouros E. Zikou, E. Samara (2013). Local Analysis North Aegean Greece 1-1. 1–46. Merton (social time).

Batterink, M. H., Wubben, E. F. M., Klerkx, L., & Omta, S. W. F. (2010). *Orchestrating innovation networks: The case of innovation brokers in the agri-food sector*. *Entrepreneurship and Regional Development* (Vol. 22). https://doi.org/10.1080/08985620903220512

Besana, A., Esposito, A., Vannini, M. C., & Italian, M. (2018). FULL PROGRAM – TOURMAN 2018 CONFERENCE Rhodes island , 25-28 October 2018, *2018*(101), 25–28.

Binkhorst, E., & Dekker, T. Den. (2009). Agenda for co-creation tourism experience research. *Journal of Hospitality and Leisure Marketing*, *18*(2–3), 311–327. https://doi.org/10.1080/19368620802594193

Blancas, F. J., Lozano-Oyola, M., González, M., Guerrero, F. M., & Caballero, R. (2011). How to use sustainability indicators for tourism planning: The case of rural tourism in Andalusia (Spain). *Science of the Total Environment*, *412–413*, 28–45. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2011.09.066

Borg, M., Karlsson, M., Pariani, A., Sordello, F., & Zhou, Z. (n.d.). Dubai : A Cluster For Medical Tourism, (6106).

Blancas, F. J., Lozano-Oyola, M., & González, M. (2015). A European Sustainable Tourism Labels proposal using a composite indicator. *Environmental Impact Assessment Review*, *54*, 39–54. https://doi.org/10.1016/j.eiar.2015.05.001

Briassoulis, H. (1999). Who plans whose sustainability? Alternative roles for planners. *Journal of Environmental Planning and Management*, *42*(6), 889–902. https://doi.org/10.1080/09640569910885

Bornhorst, T., Brent Ritchie, J. R., & Sheehan, L. (2010). Determinants of tourism success for DMOs & destinations: An empirical examination of stakeholders' perspectives. *Tourism Management*, *31*(5), 572–589. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.06.008

Bryson, J. M. (2004). What to do when Stakeholders matter. *Public Management Review*, *6*(1), 21–53. https://doi.org/10.1080/14719030410001675722

Bryson, J. M., Patton, M. Q., & Bowman, R. A. (2011). Working with evaluation stakeholders: A rationale, step-wise approach and toolkit. *Evaluation and Program Planning*, *34*(1), 1–12. https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2010.07.001

Byrd, E. T., Bosley, H. E., & Dronberger, M. G. (2009). Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina. *Tourism Management*, *30*(5), 693–703. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.10.021

Caniëls, M., & Romijn, H. (2006). Strategic niche management as an operational tool for sustainable innovation: guidelines for practice. *Schumpeter Conference*, (March), 21–24.

Carlsson, I., & Ramphal, S. (2004). *Our Global Neighborhood*. *Governance An*

International Journal Of Policy And Administration.

Christ, C., Hillel, O., Matus, S., & Sweeting, J. (2003). *Mapping Tourism ' s Global Footprint*.

Cialdini, R. B., & Trost, M. R. (1984). Handbook of Social Psychology 2, 61–88. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6772-0

Clarke, J. (1997). A framework of approaches to sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *5*(3), 224–233. https://doi.org/10.1080/09669589708667287

Cohen, E. (2002). Authenticity, equity and sustainability in tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *10*(4), 267–276. https://doi.org/10.1080/09669580208667167

Coleman, J. (1988). Social Capital in the creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120. Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure 95-120

Cook, K.S., Cheshire, C., Rice, E.R. and Nakagawa, S. (2013). Social exchange theory. In J. De Lamater and A. Ward (Eds.), *Handbooks of Sociology and Social Research*, Chapter 3 (pp. 61-88). New York: Springer.

Crouch, G. I. & Ritchie, J. R. . (1999). Tourism, competitiveness, and social prosperity. *Journal of Business Research*, *44*(97), 137–152. https://doi.org/10.1016/S0148-2963(97)00196-3

Cunha, C.J. and Cunha, S.K. (2005). Tourism cluster competitiveness and sustainability: Proposal for a systemic model to measure the impact of tourism on local development. *BAR*, 2(2):47-62.

Dabphet, S., Scott, N., & Ruhanen, L. (2012). Applying diffusion theory to destination stakeholder understanding of sustainable tourism development: a case from Thailand. *Journal of Sustainable Tourism*, *20*(8), 1107–1124. https://doi.org/10.1080/09669582.2012.673618

Dasgupta, P., & Serageldin, I. (1998). Defining Social Capital: An Integrating View.

Social Capital A Multifaceted Perspective, 40–59. Retrieved from http://www.serageldin.com/Attachment/xzNufO9URZ_20150209150531352.pdf

De Kadt, E. (1979). *Kadt World Bank-Unesco study Passpurt*.

Davos Declaration: Climate Change and Tourism Responding to Global Challenges. *Second International Conference on Climate Change and Tourism*, (2007).

Delgado, M., Porter, M. E., & Stern, S. (2014). Clusters, convergence, and economic performance. *Research Policy*, *43*(10), 1785–1799. https://doi.org/10.1016/j.respol.2014.05.007

Ellis, S., & Sheridan, L. (2014). A Critical Reflection on the Role of Stakeholders in Sustainable Tourism Development in Least-Developed Countries. *Tourism Planning and Development*, *11*(4), 467–471. https://doi.org/10.1080/21568316.2014.894558

Esparcia, J. (2014). Innovation and networks in rural areas. An analysis from European innovative projects. *Journal of Rural Studies*, *34*, 1–14. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.12.004

European Commission. (2007). Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support. *Europe INNOVA/Pro INNO Europe Paper*. http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:Innovation+Clusters+in+Europe+:+A+statistical+analysis+and+overview+of+current+policy+support#0

European Cultural Routes, (2011*). Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness. Analysing the impact of the European Cultural Routes.*

Evelpidou N.,Vassilopoulos A., Leonidopoulou D., Poulos S., 2008. *An investigation of the coastal erosion causes in Samos island, Eastern Aegean Sea.* National and Kapodistrian University of Athens. Athens.

Farmaki, A. (2015). Regional network governance and sustainable tourism. *Tourism Geographies*, *17*(3), 385–407. https://doi.org/10.1080/14616688.2015.1036915

Fosse, J., TellierJulien, L., Manca, E., Santarossa, L., & Tambaktis, T. (2017). Sustainable Tourism in the Mediterranean: State of Play and Strategic Directions, (May). Retrieved from http://planbleu.org/en/publications/sustainable-tourism-mediterranean-state-play-and-strategic-directions

Fundeanu, D. D. (2015). Innovative Regional Cluster, Model of Tourism Development. *Procedia Economics and Finance*, *23*(October 2014), 744–749. https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00501-8

Galani-Moutafi, V. (2013). Rural space (re)produced - Practices, performances and visions: A case study from an Aegean island. *Journal of Rural Studies*, *32*, 103–113. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.04.007

Gannon, A. (1994). Rural tourism as a factor in rural community economic development for economies in transition. *Journal of Sustainable Tourism*, *2*(1–2), 51–60. https://doi.org/10.1080/09669589409510683

Getz, D. (2018). Tourism Planning and Destination Marketing. *Tourism Planning and Destination Marketing*, *19*, 752–770. https://doi.org/10.1108/9781787562912

Giddings, B., Hopwood, B., & Brien, G. O. (2002). and Society : Fitting Them, *196*, 187–196.

Giuliani, E. (2013). Network dynamics in regional clusters: Evidence from Chile. *Research Policy*, *42*(8), 1406–1419. https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.04.002
Gössling, S., Hall, C. M., Ekström, F., Engeset, A. B., & Aall, C. (2012). Transition management: A tool for implementing sustainable tourism scenarios? *Journal of Sustainable Tourism*, *20*(6), 899–916. https://doi.org/10.1080/09669582.2012.699062

Guo, Y., Zhang, J., Zhang, Y., & Zheng, C. (2018). Examining the relationship between social capital and community residents' perceived resilience in tourism destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, *26*(6), 973–986. https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1428335

Hall, C. M. (1999). Rethinking collaboration and partnership: A public policy perspective.

Journal of Sustainable Tourism, *7*(3–4), 274–289. https://doi.org/10.1080/09669589908667340

Haralambopoulos, N. and Pizam, A. (1996). Perceived impacts of tourism. The case of Samos. *Annals of Tourism Research*, 23(3): 503-526.

Hatipoglu, B., Alvarez, M. D., & Ertuna, B. (2016). Barriers to stakeholder involvement in the planning of sustainable tourism: The case of the Thrace region in Turkey. *Journal of Cleaner Production*, *111*, 306–317. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.11.059

Haughton, G. (1999). Environmental Justice and the Sustainable City.
Hemmati, M. (2014). *Multi-stakeholder Processes for Governance and Sustainability*. *Multi-stakeholder Processes for Governance and Sustainability*. https://doi.org/10.4324/9781849772037

Hewitt, R., van Delden, H., & Escobar, F. (2014). Participatory land use modelling, pathways to an integrated approach. *Environmental Modelling and Software*, *52*, 149–165. https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2013.10.019

Hoffmann, V., Probst, K., & Christinck, A. (2007). Farmers and researchers: How can collaborative advantages be created in participatory research and technology development? *Agriculture and Human Values*, *24*(3), 355–368. https://doi.org/10.1007/s10460-007-9072-2

Hsu, S. M., Hsieh, P. H., & Yuan, S. T. (2013). Roles of "small- and medium-sized enterprises" in service industry innovation: A case study on leisure agriculture service in tourism regional innovation. *Service Industries Journal*, *33*(11), 1068–1088. https://doi.org/10.1080/02642069.2011.623773

Humphrey, J., & Schmitz, H. (1995). Principles for promoting clusters & networks of SMEs. *Small and Medium Enterprises Branch*, (1), 1–39. https://doi.org/10.4271/2015-26-0096.Copyright

Hurley, T. J., & Brown, J. (2009). Conversational Leadership, Thinking together for a change. *Pegasus Communications*, *20*(9), 1–7. Retrieved from

http://www.theworldcafe.com/wp-content/uploads/2015/07/Conversational-Leadership.pdf

Imran, S., Alam, K., & Beaumont, N. (2014). Environmental orientations and environmental behaviour: Perceptions of protected area tourism stakeholders. *Tourism Management*, *40*, 290–299. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.07.003

Jackson, J., & Murphy, P. (2006). Clusters in regional tourism An Australian case. *Annals of Tourism Research*, *33*(4), 1018–1035. https://doi.org/10.1016/j.annals.2006.04.005

Jamal, T.B. and Getz, D., (1995). Collaboration Theory and, *22*(1), 186–204.

Jennifer Stange, David Brown, S. I. (2010). Tourism destination management achieving Sustainable Tourism : International Cooperation for Development. *Usaid*, 1–142. https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2017.06.020

Jennings, G., Lee, Y. S., Ayling, A., Lunny, B., Cater, C., & Ollenburg, C. (2009). Quality tourism experiences: Reviews, reflections, research agendas. *Journal of Hospitality and Leisure Marketing*, *18*(2–3), 294–310. https://doi.org/10.1080/19368620802594169

Jurowski, C. (2002). BEST think tanks and the development of curriculum modules for teaching sustainability principles. *Journal of Sustainable Tourism*, *10*(6), 536–545. https://doi.org/10.1080/09669580208667186

Kates, R. W., Parris, T. M., & Leiserowitz, A. A. (2005). What is sustainable development? Goals, indicators, values, and practice. *Environment*, *47*(3), 8–21. https://doi.org/10.1080/00139157.2005.10524444

Koutsouris, A. (1997). Networking for a Sustainable Future : The Case of Development Agencies.

Koutsouris, A. (2009). Social learning and sustainable tourism development; local quality conventions in tourism: A Greek case study. *Journal of Sustainable Tourism*, *17*(5), 567–581. https://doi.org/10.1080/09669580902855810

Krippendorf, J. (1982). Towards a new tourism: the importance of environmental and social factors. *Tourism Management, 3 (3),* Pp. 135-148.

Lagos, D., & Courtis, P. G. (2008). Business Clusters formation as a means of improving competitiveness in the tourism sector. *European Research Studies Journal*, *11*(1–2), 111–121.

Landorf, C. (2009). Managing for sustainable tourism: A review of six culturalWorld Heritage Sites. *Journal of Sustainable Tourism*, *17*(1), 53–70. https://doi.org/10.1080/09669580802159719

Galvez-Nongales E., 2010. *Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy*, FAO, Rome.

Meng, F., Tepanon, Y., & Uysal, M. (2008). Measuring tourist satisfaction by attribute and motivation: The case of a nature-based resort. *Journal of Vacation Marketing*, *14*(1), 41–56. https://doi.org/10.1177/1356766707084218

Mike Robinson & Davidn Picard. (2011). Tourism, Culture and Sustainable Development. *Sustainable Development*, *54*(1&2), 97.

Milman A., & Pizam, A. (1988). Social impacts of Tourism on central florida. *Annals of Tourism Research*, *15*, 191–204.

Mitchell, R. E., & Reid, D. G. (2001). Island Tourism in Peru. *Annals of Tourism Research*, *28*(1), 113–139. https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00013-X

Morales, G.I. and Hernández, J.M. (2011). Los stakeholders del turismo. International Conference on *Tourism and Management Studies*, Algarve, Portugal.

Moscardo, G. (2011). Exploring social representations of tourism planning: Issues for governance. *Journal of Sustainable Tourism*, *19*(4–5), 423–436. https://doi.org/10.1080/09669582.2011.558625

Mueller, R., & Sumner, D. (2006). Clusters of Grapes and Wine. *Third International Wine Business Research Conference*, (July), 19.

Murray, J. (2004). *Corporate social responsibility : an overview of principles and practices World Commission on the Social Dimension of Globalization International Labour Office*. *Reproduction*.

Musso, F., & Francioni, B. (2015). Agri-Food Clusters, Wine Tourism and Foreign Markets. The Role of Local Networks for SME's Internationalization. *Procedia Economics and Finance*, *27*(2014), 334–343. https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)01004-7

Mytelka, L. & Farinelli F., (2000). Local Clusters , Innovation Systems and Sustained Competitiveness. UNU/INTECH, Rio de Janeiro.

Nunkoo, R., & Gursoy, D. (2011). Residents' support for tourism. *Annals of Tourism Research*, *39*(1), 243–268. https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.05.006

Nurudin, S. M., Rahman, S., Hashim, R., Mohamed, A. S. P., Hamik, S. A., & Zulkifli, N. (2016). Public Participation in Local Agenda 21 Programs Implemented by Seremban Municipal Council. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *219*, 555–561. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.034

OECD. (2010). Cluster Policies. *OECD Innovation Policy Platform*, 1–6. Retrieved from http://www.oecd.org/innovation/policyplatform/48137710.pdf

OECD. (2004). Networks, Partnerships, Clusters and Intellectual Property Rights: Opportunities and Challenges for Innovative SMEs in a Global Economy. *2nd OECD Conference of Ministers Responsible for Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs)*, (June 2004), 1–78.

OECD, 1999). Approach Boosting the Cluster, 427.

Papathanassiou-Zuhrt, D. (2015). Promoting a non-exchangeable destination image : The Tourism Cluster in the prefecture of Drama, Greece and its final product "ECSTASY".

Papoutsis, C. (1997). The European Observatory for SMEs.

Pappas, N. V. (2008). City of Rhodes: Residents' attitudes toward tourism impacts and

development. *Anatolia*, *19*(1), 51–70. https://doi.org/10.1080/13032917.2008.9687053

Pappas, N., & Papatheodorou, A. (2017). Tourism and the refugee crisis in Greece: Perceptions and decision-making of accommodation providers. *Tourism Management*, *63*, 31–41. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.06.005

Pearce, D. W., & Atkinson, G. D. (1993). Capital theoryPearce, D. W., & Atkinson, G. D. (1993). Capital theory and the measurement of sustainable development: an indicator of "weak" sustainability. *Ecological Economics*, *8*(2), 103–108 https://doi.org/10.1016/09218009(93)90039-9

Pedersen, A. (2002). World Heritage Manuals. *World Heritage Manuals*, 96.

Perdue, R. R., & Long, P. T. (1990). Resident Support for Tourism, *17*, 586–599.

Pollock, R. M. (2009). The Role of Unesco Biosphere Reserves in Governance for. *Framework*, (June).

Porter, M. E. (1990), *The competitive advantage of nations*, The Free Press, New York.

Porter, M. E. (2001), Clusters of Innovation: Regional Foundations of U.S. Competitiveness, Council on Competitiveness, Washington, DC.

Porter, M.E. and Emmons, W. (2003), "Institutions for Collaboration, Overview", Harvard Business On-Line.

Presenza, A., Del Chiappa, G., & Sheehan, L. (2013). Residents' engagement and local tourism governance in maturing beach destinations. Evidence from an Italian case study. *Journal of Destination Marketing and Management*, *2*(1), 22–30. https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2013.01.001

Rainforest Alliance. (2005). Guide for sustainable tourism best practices. *//Www. Rainforest-Alliance. Org/Tourism/* Retrieved from http://rainforestalliance.org/tourism/documents/tourism_practices_guide.pdf

Reid, D. G., Mair, H., & George, W. (2004). Community tourism planning: A self-assessment instrument. *Annals of Tourism Research*, *31*(3), 623–639. https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.01.007

Rogers, E. M. (2002). Diffusion of preventive innovations. Addictive Behaviour, 27 (1), 989-993, *27*, 989–993. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0306-4603(02)00300-3

Sadler-Smith, E., Gardiner, P., Badger, B., Chaston, I., & Stubberfield, J. (2000). Using collaborative learning to develop small firms. *Human Resource Development International*, *3*(3), 285–306. https://doi.org/10.1080/13678860050128483

Sánchez Cañizares, S. M., Castillo Canalejo, A. M., & Núñez Tabales, J. M. (2016). Stakeholders' perceptions of tourism development in Cape Verde, Africa. *Current Issues in Tourism*, *19*(10), 966–980. https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1008428

Sdrali, D. and Chazapi, K. (2007). Cultural tourism in a Greek insular community: The residents' perspective. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 2(2): 61-75

Sdrali, D., Goussia-Rizou, M., & Kiourtidou, P. (2015). Residents' perception of tourism development as a vital step for participatory tourism plan: A research in a Greek protected area. *Environment, Development and Sustainability*, *17*(4), 923–939. https://doi.org/10.1007/s10668-014-9573-2

Sharpley, R. (2000). Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism*, *8*(1), 1–19. https://doi.org/10.1080/09669580008667346

Sheehan, L. R., & Ritchie, J. R. B. (2005). Destination stakeholders: Exploring identity and salience. *Annals of Tourism Research*, *32*(3), 711–734. https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.10.013

Sölvell, Ö., Lindqvist, G., & Ketels, K. (2003). *The cluster initative greenbook*.

Sørensen, F. (2007). The geographies of social networks and innovation in tourism.

Tourism Geographies, *9*(1), 22–48. https://doi.org/10.1080/14616680601092857

Spilanis, I., Kizos, T., Karampela, S., & Island, L. (2015). *Nisiotikotita kai Viosimotita : I periptosi ton nision tou Egeou [Islandness and Sustainability : The Case of Aegean Islands]*.

Stylidis, D., Biran, A., Sit, J., & Szivas, E. M. (2014). Residents' support for tourism development: The role of residents' place image and perceived tourism impacts. *Tourism Management*, *45*, 260–274. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.05.006

The Cluster Consortium. (1999). South African Tourism: Collaborative Action Process.

Tkaczynski, A., Hons, B. B., & Rundle-thiele, A. S. (2009). Destination segmentation : A recommended two-step approach Submitted in fulfilment of requirements of the degree of Doctor of Philosophy Supervised by :, (February).

Tomljenovic, R., Zivoder, S. B., & Marusic, Z. (2013). Stakeholder Support for Tourism Development. *Acta Turistica*, *25*(1), 73–102.

Trivellas, P., & Reklitis, P. (2014). Leadership Competencies Profiles and Managerial Effectiveness in Greece. *Procedia Economics and Finance*, *9*(Ebeec 2013), 380–390. https://doi.org/10.1016/s2212-5671(14)00039-2

Tsartas, P., Manologlou, E., & Markou, A. (2001). Domestic tourism in Greece and special interest destinations: The role of alternative forms of tourism. *Anatolia*, *12*(1), 35–42. https://doi.org/10.1080/13032917.2001.9686997

Tsartas, P., Skanavi, K., Stavrinoudis, T., Gkoumas, A., Vatzaka, A., Kyriakaki, A., Sidirofagis, F. (2006). *Local Agenda 21 in two islands of South Aegean Region*.

Tsartas, P., & Zaharatos, G. (1996). Sustainable Tourism Development in the Greek Islands and the Role of Tourism research and Education. *Environmental Management*, 643–650.

Tullberg, J. (2013). Stakeholder theory: Some revisionist suggestions. *Journal of Socio-*

Economics, *42*, 127–135. https://doi.org/10.1016/j.socec.2012.11.014

UNCSD. (2012). The future we want I . Our common vision. *Rio20 United Nations Conference on Sustainable Development*, *38164*(June), 1–53. https://doi.org/12-38164* (E) 220612

UNEP. (2008). *Climate Change and Tourism Responding to Global Challenges*. *Change*. Retrieved from http://sdt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/climate2008.pdf

United Nations. (2012). Realizing the Future We Want for All. Report of the UN System Task Team on the Post-2015 Development Agenda, 58.

United Nations. (1992). United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janerio , Brazil , 3 to 14 June 1992. *United Nations: Sustainable Development*, (June), 351. https://doi.org/10.1007/s11671-008-9208-3

Unrisd. (2014). Social and Solidarity Economy and the Challenge of Sustainable Development Executive Summary of a TFSSE Position Paper.

Waligoa, V. M., Clarke, J., & Hawkins, R. (2013). Implementing sustainable tourism: A multi-stakeholder involvement management framework. *Tourism Management*, *36*, 342–353. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.10.008

Winch, G. M., & Courtney, R. (2007). The organization of innovation brokers: An international review. *Technology Analysis and Strategic Management*, *19*(6), 747–763. https://doi.org/10.1080/09537320701711223

World Tourism Organization (1998). Guide for local communities. *A Tourism and Environment Publication*.

WTTC. (2015). Travel & Tourism Economic Impact 2016: Seychelles. Retrieved from www.wttc.org

Zhang, H., Zhang, J., & Kuwano, M. (2012). An integrated model of tourists' time use and expenditure behaviour with self-selection based on a fully nested Archimedean copula function. *Tourism Management*, *33*(6), 1562–1573.

https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.03.004

Zimmerman, C. A. (1982). The life cycle concept as a tool for travel research. *Transportation, 11*(1), 51–69. https://doi.org/10.1007/BF00165594

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

RESPONDENTS: 100 of 100
SAVE AS
QUESTION SUMMARIES DATA TRENDS INDIVIDUAL RESPONSES

Page 1: Samos Cluster Sustainable Tourism.
Q1

ΑΡΧΕΣ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.
Παρακαλώ σημειώστε τον βαθμό συμφωνίας σας με τις παρακάτω προτάσεις.
Ο τουρισμός χρειάζεται
1) να διαχειρίζεται κατάλληλα ώστε να καλύψει τις ανάγκες του μέλλοντος.
2) να εξασφαλίζει την οικονομικοκοινωνική ευημερία και τη διατήρηση των φυσικών πόρων της περιοχής.
3) να εξασφαλίζει τη διατήρηση, την προστασία και την αξιοποίηση του πλούτου της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, ως ένα προνομιακό πεδίο για συνεργασία.
4) να μοιράζει τα οφέλη του σε όλους τους ενδιαφερόμενους της περιοχής που συμμετέχουν στο σχεδιασμό του.
5) τη συμμετοχή των κατοίκων για να είναι βιώσιμος.
6) να παρακολουθεί την ικανοποίηση και τις ανάγκες των κατοίκων.
7) να παρακολουθεί την ικανοποίηση και τις ανάγκες των επισκεπτών.
8) να εξασφαλίζει ποιοτικές τουριστικές εμπειρίες για τους επισκέπτες.

Page 2: Samos Cluster Sustainable Tourism.
Q2

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ.
Βαθμό συμφωνίας.

1) Είμαι ευχαριστημένος με τον τρόπο που αναπτύσσεται ο τουρισμός στο νησί της Σάμου.

2) Ο τουρισμός διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην οικονομική μου ζωή.

3) Ο τουρισμός διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην οικονομική ζωή της περιοχής μου.

4) Ο τουρισμός ωφελεί τις επιχειρήσεις του νησιού πέραν των τουριστικών.

5) Ο τουρισμός υποβαθμίζει το φυσικό περιβάλλον της Σάμου.

6) Τα οικονομικά οφέλη που προέρχονται από τον τουρισμό στο νησί είναι πιο σημαντικά από τις επιπτώσεις στο περιβάλλον του.

7) Ο τουρισμός επηρεάζει θετικά τις ηθικές αξίες και την κουλτούρα του νησιού.

8) Ο τουρισμός έχει επηρεαστεί αρνητικά από το μεταναστευτικό πρόβλημα στο νησί.

9) Οι αλλοδαποί ή ακόμη και οι Έλληνες πρέπει να πληρώνουν περισσότερο από τους κατοίκους της περιοχής όταν επισκέπτονται μουσεία και εγκαταστάσεις υπαίθριας αναψυχής.

10) Οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού (αγροτουρισμός, οικοτουρισμός κ.ά.) στη Σάμο, δεν έχουν αξιοποιηθεί κατάλληλα και πραγματοποιούνται από μεμονωμένες προσπάθειες.

11) Η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής προϋποθέτει την ύπαρξη και την ίδρυση μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων.

12) Κρίνεται αναγκαία η στροφή από τον μαζικό τουρισμό (ήλιος-θάλασσα) στον βιώσιμο.

13) Οι κάτοικοι, η επιχειρηματική κοινότητα και η τοπική αυτοδιοίκηση βρίσκονται σε συμφωνία σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αναπτυχθεί ο τουρισμός στο μέλλον.

14) Υπάρχει ένα άτομο ή μια μικρή ομάδα ανθρώπων στο νησί που είναι αναγνωρίσιμα και κατέχουν ηγετικό ρόλο στον τουρισμό.

15) Όταν αναπτύσσονται προτάσεις τουρισμού από ορισμένους ανθρώπους στην κοινότητα αυτές αμφισβητούνται αυτόματα από άλλους.

16) Σε γενικές γραμμές, αισθάνομαι προσωπικά πως εμπλέκομαι ενεργά στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής μου.

Page 3: Samos Cluster Sustainable Tourism.

Q3

Ποια θεωρείτε ότι είναι τα σημαντικότερα προβλήματα/εμπόδια, αναφορικά με το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν της Σάμου; Παρακαλώ σημειώστε τρεις από τις παρακάτω επιλογές.

1) Διασυνοριακά προβλήματα.

2) Μη ικανοποιητικές υποδομές συγκοινωνίας, μεταφοράς και υγείας.

3) Μη ικανοποιητικές τουριστικές, αθλητικές εγκαταστάσεις και χώροι αναψυχής.

4) Έλλειψη ειδικού πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό του νησιού.

5) Έλλειψη σοβαρής τουριστικής στρατηγικής και σχεδιασμού για την προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της Σάμου (Branding).

6) Αδυναμία και έλλειψη κινήτρων για την υποστήριξη Έρευνας, Καινοτομίας και Τεχνολογίας.

7) Αδυναμία και έλλειψη απορρόφησης επιδοτήσεων.

8) Μη ικανοποιητικό μορφωτικό επίπεδο/τεχνογνωσία.

9) Έλλειψη τουριστικής παιδείας.

10) Απουσία στοχευμένων δράσεων με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη (αδιαφορία για τις επόμενες γενιές).

11) Αβάσταχτες φορολογικές και ασφαλιστικές μεταρρυθμίσεις.

Page 4: Samos Cluster Sustainable Tourism.

Q4

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ.

Βαθμό συμφωνίας.

1) Το "Κοινό Όραμα" όλων των ενδιαφερόμενων μερών αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης και σχεδιασμού ενός τουριστικού ποιοτικού προϊόντος της Σάμου.

2) Η τήρηση της αρχής της ισότητας από τους ενδιαφερόμενους είναι απαραίτητη για τη βιωσιμότητα ενός συνεργατικού σχηματισμού/δικτύου.

3) Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να συμμετέχουν στην ανάπτυξη του τουρισμού με τη συμμετοχή σε συναφή σεμινάρια, εργαστήρια και έρευνες.

4) Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να έχουν το δικαίωμα συμμετοχής σε επίσημες συζητήσεις ή συνεδριάσεις και ζητήματα που αφορούν την τουριστική ανάπτυξη του νησιού π.χ. Ειδικό πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού του Τουρισμού.

5) Η ανάπτυξη του τουρισμού πρέπει να είναι αποκλειστικό προϊόν των επιχειρήσεων.

6) Η τουριστική βιομηχανία σε συνεργασία με τα Ακαδημαϊκά και τα Ερευνητικά Ιδρύματα πρέπει να στηρίζει καινοτόμα προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες).

7) Η τουριστική βιομηχανία σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς της Σάμου πρέπει να ενθαρρύνει και να στηρίζει έμπρακτα τους τοπικούς χειροτέχνες και παραγωγούς αγροτικών προϊόντων που χρησιμοποιούν παραδοσιακές τεχνικές ή μεθόδους.

8) Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να δημιουργεί και να στηρίζει αγροδιατροφικά δίκτυα ή συμπράξεις μεταξύ των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων

9) Η δημιουργία περιβαλλοντικών δραστηριοτήτων και εκπαιδεύσης ενισχύει τον τουρισμό.
10) Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να επενδύει στην ορθή διαχείριση απορριμμάτων και στη χρησιμοποίηση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας.
11) Το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν πρέπει να διατηρεί και να αναδεικνύει τις περιοχές που αποτελούν Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς UNESCO, καθώς και την αρχιτεκτονική της κληρονομιά, ως παράγοντες φυσιογνωμίας της Σάμου.
12) Η τουριστική βιομηχανία πρέπει να χρησιμοποιήσει τα κατάλληλα Χρηματοδοτικά Προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αξιοποιούν βιώσιμα το φυσικό και πολιτισμικό πλούτο της Σάμου.

Q5

Ποια κατηγορία ενδιαφερόμενων μερών εκπροσωπείτε; Παρακαλώ σημειώστε μια από τις παρακάτω επιλογές.

1) Ακαδημαϊκοί ή εμπειρογνώμονες.
2) Ιδιωτικές επιχειρήσεις.
3) Συνεταιρισμοί ή δίκτυα επιχειρήσεων.
4) Σύλλογοι ή ιδιωτικοί φορείς.
5) Φορείς Τοπικής Αυτοδιοίκησης.
6) Άλλο (διευκρινίστε)

Page 5: Samos Cluster Sustainable Tourism.

Q6

ΕΜΠΟΔΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΔΙΚΤΥΟΥ/CLUSTER. Παρακαλώ σημειώστε σε ποιο βαθμό διαφωνείτε ή συμφωνείτε με το ότι τα παρακάτω εμπόδια ευθύνονται για τη μη συνεργασία μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών στο νησί της Σάμου.

1) Ιδιοτελής συμφέροντα/Ατομικισμός.
2) Έλλειψη ιδεολογίας του «συνεταιρίζεσθαι».
3) Έλλειψη εμπιστοσύνης.
4) Έλλειψη χρόνου και ενδιαφέροντος.
5) Έλλειψη καλών πρακτικών συνεργατικών εγχειρημάτων στο νησί.
6) Έλλειψη συντονισμού.

7) Έλλειψη κινήτρων.

8) Πολυμορφία επιχειρήσεων.

9) Έλλειψη κοινής τιμολογιακής πολιτικής των παρεχόμενων προϊόντων.

10) Άγνοια της ύπαρξης μικρών δικτυώσεων μεταξύ επιχειρήσεων.

11) Έλλειψη επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ τοπικών επιχειρήσεων.

12) Έλλειψη επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ τοπικών επιχειρήσεων με μη τοπικές επιχειρήσεις.

13) Ανταγωνιστικές διαθέσεις μεταξύ των επιχειρηματιών.

14) Έλλειψη συνεργασίας μεταξύ πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων και ιδιωτικού τομέα.

15) Δυσπιστία επιχειρηματιών για συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση.

16) Αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ Κοινοτήτων.

17) Ανταγωνιστικές σχέσεις και έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των νησιών της περιφέρειας Βορείου Αιγαίου.

Q7

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.Παρακαλώ σημειώστε σε ποιο βαθμό διαφωνείτε ή συμφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις.Οι αποφάσεις σχετικά με τον τουρισμό στην περιοχή πρέπει να προέρχονται κυρίως από

1) εμπειρογνώμονες ή ακαδημαϊκούς.

2) το Υπουργείο Τουρισμού.

3) τους φορείς περιφερειακής ανάπτυξης.

4) τον κυβερνητικό εκπρόσωπο της περιφερειακής ενότητας Σάμου.

5) την τοπική αυτοδιοίκηση.

6) μια επιτροπή εκπροσώπων, από διαφορετικές ομάδες ενδιαφερομένων.

Page 6: Samos Cluster Sustainable Tourism.

Q8

«Η κοινή συμμετοχή στο σχεδιασμό του τουρισμού μιας περιοχής αποτελεί βασική προϋπόθεση δημιουργίας και ανάπτυξης ενός ολοκληρωμένου τουριστικού ποιοτικού προϊόντος.»

α) Κατά το παρελθόν έχετε συμμετάσχει σε κάποιο είδος δικτύωσης/συνεργασίας;(Ναι ή Όχι)

β) Ποιο είναι το όραμά σας για την ανάπτυξη του νησιού;

γ) Θα επιθυμούσατε να συμμετέχετε στη δημιουργία ενός δικτύου/συνεργατικού σχηματισμού (cluster) για το σχεδιασμό του βιώσιμου τουρισμού της Σάμου; (Ναι ή Όχι).

δ) Κατά την άποψη σας, ποια είναι τα σημαντικότερα οφέλη μιας τέτοιας συνεργασίας;Αναφέρετε έως τρία παραδείγματα.

ε) Ποιος ο κυριότερος λόγος μη συμμετοχής σας;

Page 7: Samos Cluster Sustainable Tourism.

Q9

Προσωπικά στοιχεία.

1) Είστε μόνιμος κάτοικος Σάμου;(Ναι ή Όχι).

2) Σε ποια περιοχή της Σάμου κατοικείτε;

3) Ποιο είναι το αντικείμενο απασχόλησης της επιχείρησης ή του φορέα που ανήκετε και ποια θέση κατέχετε σε αυτήν/ον;

4) Ποια είναι η σχέση σας με τον τουριστικό τομέα;

5) Ποιο είναι το μορφωτικό επίπεδο σας;

Q10

Σε ποια ηλικιακή κατηγορία ανήκετε;

1) 18-25

2) 26-35

3) 36-45

4) 46-55

5) 56-65

6) 66 και άνω.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

1) Μελέτη υπάρχουσας κατάστασης και ιεράρχηση στόχων

Η γνώση για τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της Σάμου, η καταγραφή των ευκαιριών που παρουσιάζονται καθώς και οι απειλές που υπάρχουν τόσο σε περιβαλλοντικό, όσο και σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, χρίζει ιδιαίτερης σημασίας η πολυεπίπεδη διερεύνηση των επιπτώσεων του τουρισμού στο νησί. Η Ατζέντα 21 πρέπει να συμβαδίζει, να ενισχύει τις υπόλοιπες αναπτυξιακές δράσεις και να προσαρμόζεται ανάλογα με τα διάφορα θέματα που προκύπτουν από τον τουρισμό. Η ένταξη της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης μεταξύ των κύριων αναπτυξιακών στόχων του νησιού θεωρείται απαραίτητη και ουσιαστική για το μέλλον της Σάμου.

2) Εμφαση στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη

Έτσι λοιπόν, η βιώσιμη ανάπτυξη μπορεί να αποτελέσει κίνητρο συγκρότησης του πληθυσμού, βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας ζωής, ενίσχυσης οικονομικής ευημερίας της κοινωνίας, δημιουργώντας, νέους επαγγελματικούς ορίζοντες και θέσεις εργασίας, καθώς και ταυτόχρονη διαφύλαξη και προστασία των φυσικών(NATURA2000) και πολιτιστικών πλούτων (UNESCO) του νησιού. Η υποκίνηση των επιχειρήσεων για υιοθέτηση περιβαλλοντικών προτύπων λειτουργίας και πρακτικών αποτελεί σοβαρό παράγοντα μείωσης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων στα ευαίσθητα οικοσυστήματα του. Είναι επίσης σημαντικό να αναδεικνύεται η τοπική παράδοση και κουλτούρα του νησιού ως πόλος έλξης των τουριστών.

3) Διασύνδεση τουρισμού με άλλους παραγωγικούς τομείς

Μέσα από την Ατζέντα 21 πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην λειτουργική διασύνδεση του τουρισμού με τους λοιπούς παραγωγικούς τομείς, κυρίως αυτούς που σχετίζονται με παραδοσιακά προϊόντα των νησιών, με τρόπο που θα αυξάνονται οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού στην τοπική ή περιφερειακή οικονομία. Η εφαρμογή της *ΤΑ 21* επιτρέπει τη βελτίωση των τουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών των ΛΕΠ του Αιγαίου Πελάγους και τη δημιουργία νέων, ιδιαίτερων και με ξεχωριστά χαρακτηριστικά τουριστικών προϊόντων. Σημαντική παράμετρος επιτυχούς εφαρμογής της *ΤΑ 21* αποτελεί η ενίσχυση των πολιτικών και των ενεργειών προώθησης–μάρκετινγκ που αποβλέπουν στην προσέλκυση μεμονωμένων τουριστών, με περιβαλλοντικές και κοινωνικές ευαισθησίες που συνήθως διαθέτουν υψηλότερα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και ασκούν ελάχιστες πιέσεις στην τοπική κοινωνία και το περιβάλλον.

4) Δέσμευση και ενεργή δραστηριοποίηση του συνόλου των τοπικών φορέων

Η εξασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής συμμετοχής σε τοπικό, περιφερειακό και φυσικά εθνικό επίπεδο, από φορείς άσκησης πολιτικής και όχι μόνον, θα κρίνει σε σημαντικό βαθμό την επιτυχία της όλης προσπάθειας. Η εξασφάλιση της "υψηλότερης" δυνατής υποστήριξης θα λειτουργήσει ως πόλος έλξης μεγαλύτερων δυνάμεων, αυξάνοντας ταυτόχρονα το βαθμό συνοχής των συμμετεχόντων. Μεταξύ αυτών των φορέων ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζουν οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης οι οποίοι πρέπει να αναλάβουν το βάρος της πολιτικής απόφασης και των αντιδράσεων που μπορεί να προκύψουν στην πορεία. Οι εξαρτώμενοι από αυτούς φορείς και επιχειρήσεις (π.χ. αναπτυξιακές εταιρείες) πρέπει να συμμετάσχουν ενεργά στις σχετικές διαδικασίες, αποκτώντας τεχνογνωσία που θα συμβάλλει στον πολλαπλασιασμό των αποτελεσμάτων από την εφαρμογή της *ΤΑ 21*.

5) Ανάπτυξη συνεργασιών–συνεργιών μεταξύ των νησιών

Στην περίπτωση των μικρών νησιών, η υποστήριξη των σχετικών δράσεων μπορεί να προέρχεται από φορείς που δραστηριοποιούνται σε επίπεδο Νομού ή Περιφέρειας, χωρίς να αποκλείεται φυσικά η συνεργασία με φορείς εθνικής εμβέλειας. Με δεδομένη τη μη ικανοποιητική στελέχωση και την έλλειψη τεχνογνωσίας και εμπειρίας από τους τοπικούς φορείς, κρίνεται απαραίτητη αφενός η συνεργασία περισσοτέρων νησιών και αφετέρου η ενεργοποίηση εξειδικευμένων ιδιωτικών επιχειρήσεων με γνώση και εμπειρία σε αντίστοιχες δράσεις. Ταυτόχρονα, η εξασφάλιση επικοινωνίας και συνεργασίας με άλλους δήμους, και στελέχη αυτών, που έχουν στο παρελθόν εφαρμόσει με επιτυχία *ΤΑ 21* ή βρίσκονται στη φάση υλοποίησής της, σίγουρα μπορεί να βοηθήσει στη συγκέντρωση εμπειρίας, ιδιαίτερα στο βαθμό που παρουσιάζουν κοινά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά.

6) Σύσταση φορέα για την ανάληψη του συντονισμού

Απαραίτητη είναι η ενεργοποίηση ενός φορέα, αν δεν υπάρχει θα πρέπει να συσταθεί, ο οποίος θα έχει ως κύριο αντικείμενο τον συντονισμό των υπολοίπων "μετόχων", τον προγραμματισμό των δράσεων–ενεργειών, την επαφή με την Ευρωπαϊκή Ένωση και την άσκηση ελέγχου επί της πορείας υλοποίησης των σχετικών με την *ΤΑ 21* δράσεων. Στην περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους, ο φορέας αυτός είναι σκόπιμο να ανήκει λειτουργικά στην Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση.

7) Ενεργοποίηση επιχειρηματιών και πολιτών

Η ενεργή δραστηριοποίηση των επιχειρήσεων κρίνεται σημαντική, καθώς αυτές θα κλιθούν να συμμετάσχουν όχι μόνο στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις παραμέτρους εφαρμογής της *ΤΑ 21* αλλά και να αναλάβουν συγκεκριμένες δράσεις–μέτρα για την υλοποίησή της, κάποια από τα οποία βραχυπρόθεσμα μπορεί να απαιτούν υιοθέτηση αλλαγών σε επίπεδο οργάνωσης και ακολουθούμενων επιχειρηματικών πρακτικών. Κρίσιμη είναι η συμμετοχή των πολιτών, μεμονωμένα ή κατά προτίμηση μέσω των τυπικών και άτυπων οργανώσεων τους (αναπτυξιακοί φορείς, πολιτιστικοί σύλλογοι κ.ά.). Ο ρόλος τους είναι καθοριστικός στα περισσότερα στάδια υλοποίησης της *ΤΑ 21*, καθώς είναι οι κύριοι γνώστες των τοπικών

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ: ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
Ι) ΤΟΠΙΚΟ ΣΥΜΦΩΝΟ (ΣΗΜΑ) ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

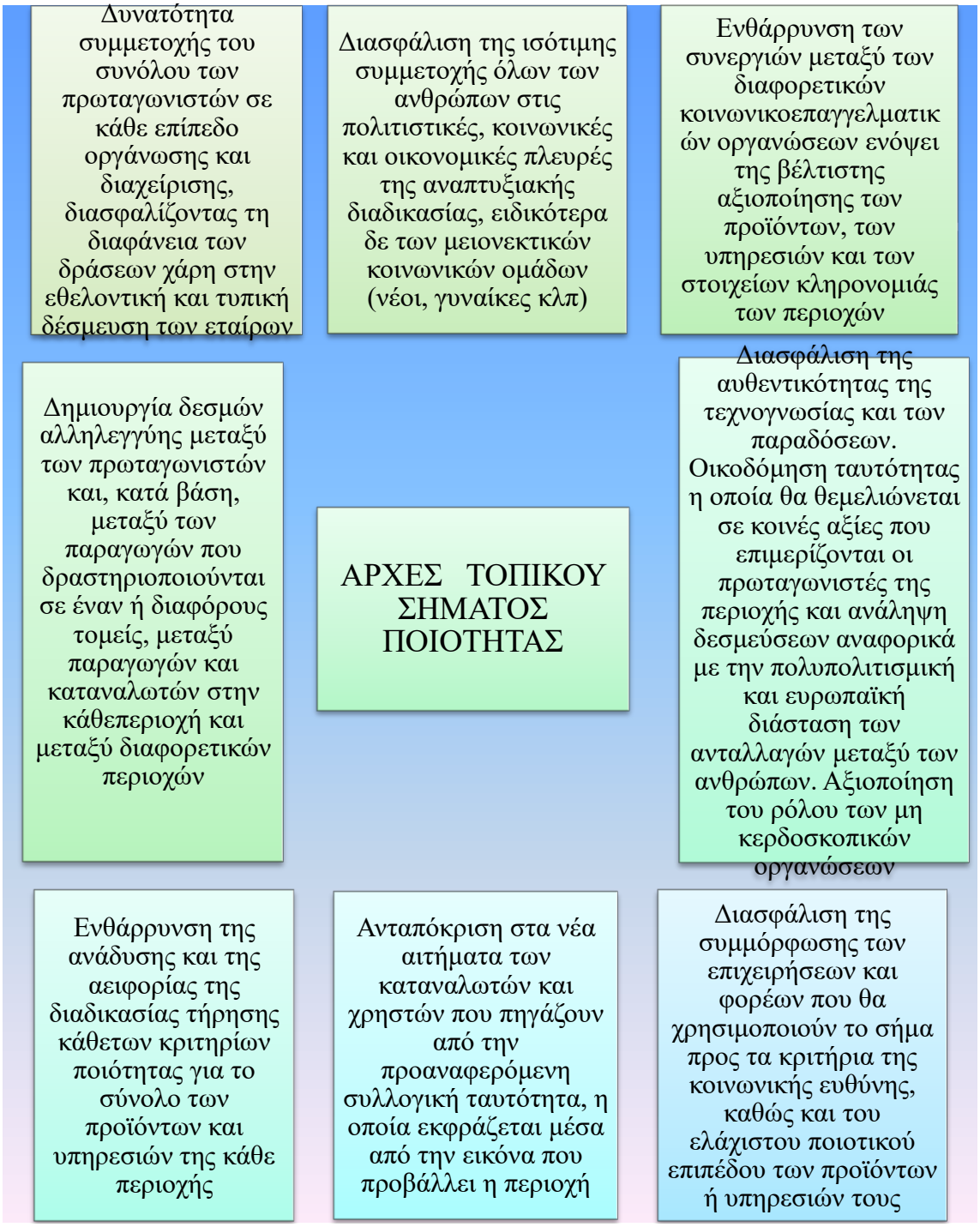
1) Σε κάθε περιοχή που περιβάλλει μια ζώνη οικοτουρισμού χρειάζεται ένας οδικός χάρτης τουριστικής ποιότητας που να αποδεικνύει την καθολική προσήλωση στην ποιότητα ζωής και ανάπτυξης. Ως τέτοιο χάρτη εννοούμε τη συμφωνία όλων των επιχειρήσεων που παράγουν τουριστικό προϊόν για διαδικασίες παραγωγής και τελική ποιότητα προϊόντος, στη βάση ενός στρατηγικού σχεδιασμού που είναι μακρόπνοος και έχει στάδια που τελικά καταλήγουν στο τοπικό σύμφωνο ποιότητας.

2) Χρειάζονται οι σημάνσεις ποιότητας να συνθέτουν τα ήδη υπάρχοντα στον τομέα της ποιότητας και της πιστοποίησης. Δηλαδή να συνδέουν την τοπική διαχείριση της ποιότητας, που γίνεται βάσει ενός τοπικού συμφώνου ποιότητας, με την ευρωπαϊκή και διεθνή πιστοποίηση, που αποτελεί πλέον έγκυρη μορφή σήμανσης. Αυτό σημαίνει ότι η τοπική παραγωγή μπορεί μεν να ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις ποιότητας που θέτει το τοπικό σύμφωνο, αυτές όμως δεν είναι κατ’ ανάγκην σε όλα τα σημεία όσο αυστηρές είναι αυτές που απαιτούνται διεθνώς. Για αυτό το λόγο πρέπει η τοπική παραγωγή και οι παρεχόμενες υπηρεσίες να υποβληθούν εν συνεχεία σε έλεγχο ποιότητας σύμφωνα με τα διεθνή standards και να πιστοποιηθούν έτσι με τα έγκυρα οικολογικά σήματα (eco-labels) που είναι ευρωπαϊκά, με τη σειρά ISO 14000 που είναι διεθνής και με το πιο προχωρημένο σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης EMAS. Έτσι λοιπόν οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να αναζητήσουν τους φορείς πιστοποίησης και να ενημερωθούν από αυτούς, για παράδειγμα για τα οικολογικά σήματα μπορούν να ενημερωθούν από τον ΑΣΑΟΣ (φορέα απονομής οικολογικών σημάτων που υπάγεται στο ΥΠΕΧΩΔΕ). Αντίστοιχα μπορούν να απευθυνθούν στο Υπουργείο Ανάπτυξης ή ακόμη και σε ανεξάρτητους πιστοποιητικούς φορείς για να ενημερωθούν για την πιστοποίηση ISO. Στην ενημέρωση αυτή χρήσιμη είναι και η

συμμετοχή των κατά τόπους Επιμελητηρίων. Αυτό όμως δεν είναι παρά μια καθαρά εθελοντική πρακτική.

Άρθρο 2 του Γενικού Ευρωπαϊκού Σήματος

Η διαδικασία κατοχύρωσης της τοπικής ποιότητας προσδιορίζεται από οκτώ θεμελιώδεις αρχές που, με τη σειρά τους, μεταφράζονται σε αντίστοιχα κριτήρια εφαρμογής

ΙΙ) ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ[42] ΗΘΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ

Στη Γενική Συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στο Σαντιάγκο της Χιλής την 1η Οκτωβρίου 1999, επαναβεβαιώνονται οι στόχοι που τέθηκαν στο άρθρο 3 του Καταστατικού του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού. Η ανάπτυξη του τουρισμού έχει σκοπό να συμβάλει στην οικονομική ευημερία, την ειρήνη, τον παγκόσμιο σεβασμό και την τήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων χωρίς φυλετικές διακρίσεις. Θέσπιση της είναι να αποτελεί μια πιο δίκαιη, υπεύθυνη και βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη σε όλες τις χώρες, στις οποίες τα οφέλη της θα διανέμονται σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Στα πλαίσια αυτά, δημιουργήθηκαν και υιοθετήθηκαν δέκα αρχές του Παγκοσμίου Κώδικα Ηθικών Αρχών για τον Τουρισμό (σχημα).

1) Η συμβολή του τουρισμού στην αμοιβαία κατανόηση και τον σεβασμό ανάμεσα στους λαούς και τις κοινωνίες.

2) Ως ένα όχημα για την ατομική και τη συλλογική ολοκλήρωση.

3) Ένας παράγοντας για βιώσιμη ανάπτυξη.

4) Ως χρήστης της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας και ένας συντελεστής για την αναβάθμισή της.

5) Μια επωφελής δραστηριότητα για τις χώρες και τις κοινότητες υποδοχής.

6) Υποχρεώσεις των φορέων του τουρισμού στην τουριστική ανάπτυξη.

7) Δικαίωμα στον τουρισμό.

8) Η ελευθερία της τουριστικής διακίνησης.

9) Δικαιώματα των εργαζομένων και των επιχειρηματιών στην τουριστική βιομηχανία.

10) Εφαρμογή των αρχών του Παγκόσμιου Κώδικα Ηθικών Αρχών για τον Τουρισμό.

[42] http://www.mintour.gov.gr/userfiles/de145b9b-fc1f-4650-91ebb6315a192e52/pagkosmioskodikas.pdf

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

1) gnto.gov.gr

2) stepc.gr

3) http://diktiohal.gr/default.asp?sid=6099&langid=252

4) estia.hua.gr

5) dione.lib.unipi.gr

6) tandfonline.com

7) sciencedirect.com

8) ypeka.gr

9) imegsevee.gr

10) https://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/dramoinognwsia.982.html

11)http://psichologia.gr/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1/itemlist/user/931-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CF%85%CF%83%CF%84%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B9%CE%BF%CF%82?start=150

12) agro-tour.net

13) startupgreece.gov.gr

14) ependyseis.gr

15) http://www.biocluster.gr/web/guest/biocluster

16) nefeli.lib.teicrete.gr

17) link.springer.com

18) http://www2.egeonet.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6892

19) el.wikipedia.org

20) corallia.org

21) ccsenet.org

22) pergamos.lib.uoa.gr

23) dspace.lib.uom.gr

24) https://samosweb.aegean.gr/samiakigi/

25) etem.aegean.gr